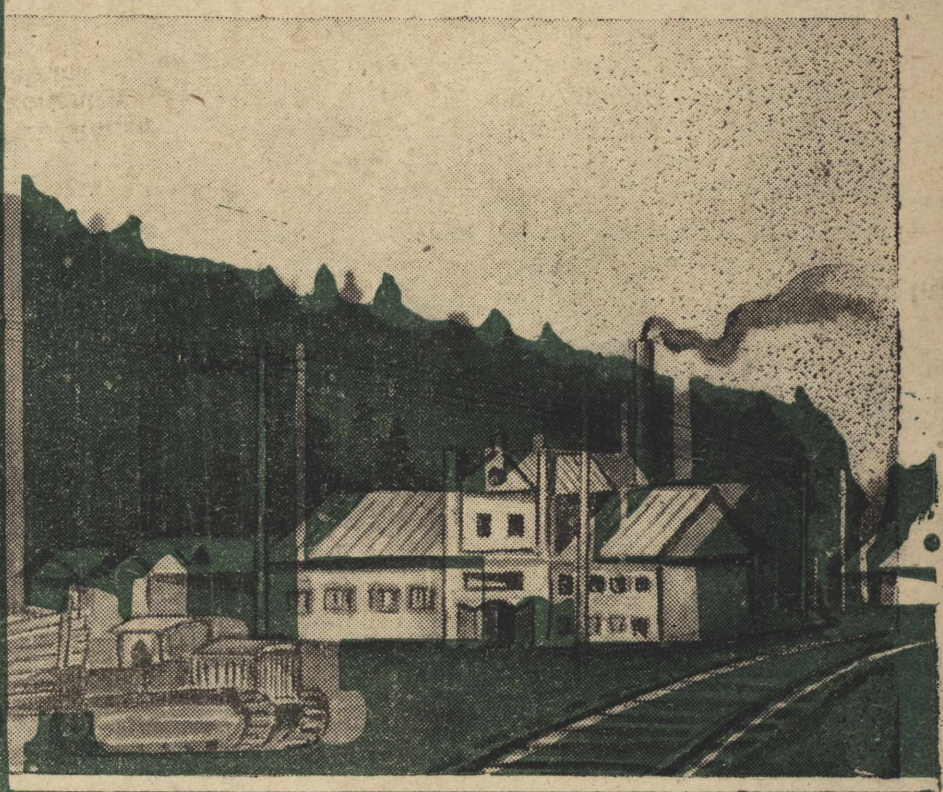

HN 8-1
5

У ВИЙ

№ 5

1935

BRUNNEN

1932

У В И Й

ТЫЛЗЭ ЙЭДА ЛЭКШЭ, СЫЛНЫМУТАН,
ОБШЕСТВЭН ДЭН ПОЛИТИК ЖУРНАЛ

В У Й Л Ы М А Ш

15 ийсэ йубилэйна шуэш	3
Олык Ипай. Сай мут (<i>Почэламут</i>) . . .	7
Ал. Эрыкан. Кучэдалмэ тулэш (<i>Роман</i>)	9
Олык Ипай. Савлий Сэмон (<i>Ойлымаш</i>)	35
К. Таныпын. Тэвэ тудо кб! (<i>Ойлымаш</i>)	40
Сайлэмал. Позорым пытарат (<i>Очэрк</i>) .	47
Йаматай. Стройкышто—ик кэчэ (<i>Очэрк</i>)	63
М. Шкэтак. Опай кува (<i>Ойлымаш</i>) .	70
М. Шкэтан. Вуйлатышын пондашыжэ (<i>Ойлымаш</i>)	77
М. Калашников. Марий сүрэт (<i>Живопись нэргэн очэрк</i>)	84
Пүнчэрский. Дим. Орайын творчэствыжэ (<i>Критик статья</i>)	95

5

1935

Отв. редактор **П. К. Карпов**
Техредактор **А. Н. Семенов**
Художник-вклад **К. Ф. Егоров**
дэн **Н. Воскресенский**

* * *

Погаш 1935 ий 20/VI, пэчатыйш 8/VIII
пумо. Мароблит № 163. Тираж 2000
экземпляр. Заказ № 83. Кагаз кугыт
72×105/16. 6,5 пэчэт лист, 8 автыр
лист. МарГИЗ-ын 1-й типографийжэ,
Йошкар-Ола, Совет урэм, 56.

15 ИЙСЭ ЙУБИЛЭЙНА ШУЭШ

Жап шукат кодын огыл—вашкэ Марий автоном кундэмын 15 ийсэ йубилэйжэ шуэш.

Тидэ йубилэй—марий шэмэрын путырак куго, моткоч сылнэ пайрэмжэ лийман.

Вэт ожно кугыжан кидыштэ да поян кид йумалнэ орланэн илышэ шэмэр марий тўрлын мыскылалтын, ындыралтын, йомаш (пыташ) тўнгалын ыльэ. Чытыдымэ пычкэмыш, мучашдымэ лавра, трахом, моло тўрлб осал чэр, кнагалан „тупым ончыктымаш“, ышкэ шочмо йылмэ дэч вожылмаш—тэвэ могай илыш ожно ыльэ. Эрэак паша—пасушто, чодраштэ. Ситартышлан пўжвўд дэнэ нойэн илышэ шэмэр марий эрэак шужэн илэн. Лач марий кулак да карт-влак ракатланэн илэныт, 10—20 тошто кабанышт дэнэ моктанэныт да йорло марийым кэпшылтэн, тудын пўжвўдшб дэн оварланэн илэныт.

Куго Октябрсэ рэволюций курымысо илышын йонгылышыжым тбрлатыш, поян-влакын властыштым, чапыштым, куатыштым сўмыральэ. Куго рэволюций „айдэмым гражданиным шочыктыш“.

Комунист партийын ойжо почэш, тўньасэ пролэтарын эн куго онжо Ленинын ўжмыжб, корным ончыктымыжо, туныктымыжо почэш, Росийсэ пролэтар тыгыдэ наций-влак лызырышэ шинчырым йбршынак кўрышт кышкыш, ожнысо орланэн илышэ, пыташ тўнгалшэ тыгыдэ калык-влаклан автономийым пуыш, нунылан озанлык да культур шотышто кушкын шогашышт чыла йбнымат ыштыш, тўрлб сэмынат полшаш тўнгалэ.

Ленин да тудын эн йбратымэ йолташыжэ, тудын гайак куго ушан, тўньасэ пролэтарын да орланэн илышэ чумыр шэмэр калыкын вождышо—урс вийан Сталин тыгыдэ наций-влаклан угыч иланаш да пэлэдалт шогаш талын полшэныт. Ленин—Сталин наций политик марий шэмэрланат автономийым пуэн.

Ончалза чумыр СССР-ым! Капиталист тўньам шэм пыл—кризис лэвэдын гын, миллионло пашадымэ-влак шужэн шинчат гын, орышо капиталист-шамыч сарлан йамдылалтыт гын, ажгынышэ фашист-влак ушдымо гай озаланат—пашачылан шўлалташат эркым огыт пу гын, чурмаш, концентрацион лагэрыш тўжэм дэнэ пашачэ-влакым кышкат гын,

мэмнан Совет Социалист Рэспублик Ушэм эрык кэчэ йумалнэ чынак пэлэдалт шога. Вич угылан шўдыр йумалнэ, шым Рэспублик-влак ныл буква дэнэ СССР-ыш иктыш ушнэн у илышым, пийалан ласка сылнэ илышым—социализмым куанэн, йыбыртэн, тушман дэн кучэдалын ыштат. Куго дэч куго гигант завод-влак, у кўртнбб

ыштэ ончыл вэрыш лэкшаш вэрч талын кучэдалман, чыла йал озанлык пашам кучык жапыштэ да сайрак эртарэн, трудодэным утларак нэлэмдэн, улан илышыш кайман.

Чыланат шинчат: Чувашийлан Лэнин ордэным пёлкленыт. Чуваший дэн тангасэн, нунын сэмынак пашам сай ыштэн, Марий кундэманат Лэнин ордэным пёлккышт—манын кучэдалаш күлэш. Чумыр планым чыла вэрэат квартал йыда, тылчэ йыда тэмэн шогыман—тидэ йубилэйлан сайын йамдылалтынам ончыкта.

Парторганизациэ, комсомол, совет организациэ, культур пашайэн-влаклан тидым ушыш налын, шэмэр-влаклан умылтарэн, йубилэйлан йамдылалташ тунгалман.

Тылэч посна 15 ий коклаштэ ончыко каймынам шотлэн налаш күлэш. Цифр-влакым учрэдэньэ-влак йамдылат. Но мыланна вэт ончыко каймынам цифр-влак дэнэ вэлэ ончыктымо ок ситэ. Цифр—чонэш ок логал. Ончыко каймынам чонэш логалшын, адак у сэнгымашкэ ўжшын ончыкташ күлэш. Ала могай гынат, сылнэ формым муаш күлэш.

Очыни, писатэль, художник, музыкант, артист, моло искусство паша ыштышэ да чумыр культур пашайэн ончылан у, куго задачэ-влак лэктын шогат.

„Лэф“ жапыштэ илэна гын, Майаковский сэмын мээт „искусство фронтлан приказым“ ала сэрэна ыльэ. Но кызыт вэс жап. Тугэ гынат, искусство паша ыштышэ-влаклан Майаковский сэмынак куго йук дэн, чоткыдын каласаш күлэш:

Жап кызыт тугай—автомобиль сэмынак чыма! Йолташ-влак, йубилэйлан йамдылалташ күлэш.

Шкэтан гын—„йолаш касныкым нэчывэ удыркалэн шогаш“—манэш ыльэ дыр?

Чувашийыштэ 15 ийсэ йубилэйлан сайын йамдылалтыныт манаш лийэш. Нуно художэствэный выставкым организоватлэныт. Завод-влакым, колхоз-влакым, сай ударникыштым нуно сүрэтлэн, сылнын ончыктэныт. Выставкыш пурэт гын, лэкмэтат ок шу. Сүрэт-влак тыйын чонэтым куандарат, ончыко, у сэнгымашкэ ўжит. 35 художникым нуно чумырэн моштэныт. Ордэн налшэ Чуваш республикын знатнэ йэнгын сүрэтышт урэмэш ончыкталтыныт.

Мланнат художник-шамычнам паврик-заводлаш, колхозлаш колташна күлэш.

Чувашийыштэ путырак сылнэ олимпиадэ эртыш. Кажнэ район гыч Чэбоксар олаш мурызо, хор-влак толын ышкэ мастарлыкыштым ончыктышт. Улан илыш вэрч кучэдалшэ чуваш колхозник-влак „культур канымашым“ ыштэн моштат улмаш. Олимпиадыш 1300 йэн толын ыльэ. Түлэч ончыч район йыда „акатуй“ пайрэмыш колхоз гыч самодэятэльный искусство кружок-влак погынэныт. Тыжэчынак пэш раш—кузэ кумдан самодэятэльный искусство кружок-влак шарлэныт.

Марий кундэмыштат колхозник-влак мураш-кушташ, түрлө музыкым шокташ йобратат. Марий кундэмыштат колхозлаштэ „самодэятэльный искусство“ манмэт шарлэн. Но вигак каласаш күлэш: тидэ искусствым

күлэш сәмын буйлатымаш укә. Тидыжә марий театрын районла гыч нёртыдмәкыжә пәш раш палә лийә. Садә гыч Обком сәкретар Сапайәв йолташ—тидә паша альә маркә мондалтын ыльә, ындыжә тидә могырыш утларак ончалман—маньә.

15 ийсә йубилэйлан йамдылалтмә пашашкә йалысә учитәль-влак-лан; моло культур вийлан кычкалташ күлэш. Кажнә колхозышто мурызо, хор альә музык шоктышо груп (оркәстр), альә драмкружок лийжә. Адак учитәль-влак ышкәтак чыла пашам ыштат—манын куаныман огыл. Нунылан полыш күлэш. Марий театрлан, искусство техникум манмылан, марий композитор, музыкант-влаклан, адак колхоз-влакым шәфыш налшә организацә-влаклан самодәйәтәльный искусствым шараш түрлө сәмынат полшыман. Кажныжынат план лийжә. Тунам вара, чынак, йубилэйна уло шәмәр массын пайрәмышкыжә савырна.

Путырак куго паша-влак марий литәратур ончылно шогат. Писатәль организацылан Марий кундәмын ончыко каймыжым, знатнә йәнг-влакым, ударник-влакым сылнә литәратур гоч ончыкташ күлэш. Альә маркә мәннан писатәль-влак критик рәализм чот дәнә илышыштә улшо күчыкым мо чоло сылнын ончыктәныт гын, ындә ударник-влакым социалист рәализм чот дән ончыктышаш паша шога. Йубилэйлан йамдылалтмаш ик шот дәнә писатәльлан „экзамен“ лийшаш: ай-дәмә чонын инжәнәржә манмә лұмым писатәль күшнө кучән кәртәш мо?

Сандәнә шонго писатәль-влакланат, тугак самырык да тўнгалшә писатәль-влакланат эн сай колхозлаш, тугак паврик-заводлаш кайән, эн сай ударник-влакын пашаштым сүрәтлыман.

Йубилэйлан марий литәратур сылнә произвэдәнъ-влакым, Марий кундәмын куго сәнгымашыжым ончыктышым сылнын лукташ күлэш. Адак драмкружок-влак пийәсым йодыт. Театр дәч ёрдыштө шогән писатәль-влак сай пийәсым пуән огыт кәрт. Пәш раш: писатәль-влакым культур рүдө олаш чумыраш да чўчкыдын вәрлаш колташ күлэш.

Йубилэй—марий шәмэрын пайрәмжә. Йубилэй—Ләнин-Сталин наций политикын күгә сәнгымаш ыштымыжым ончыктышо пайрәм. Чуваш рәспублик, Татарий, адак моло рәспублик-влак тәний, 15 ийсә йубилэй пайрәмыштым куанән эртарышт. Нунын дән пырлыа мәат—марий шәмәрат куанән, нуным саламлән, ончыко каймыштан йы-выртән, ышкәнән йубилэй лишәммә нәргән шонышна.

Мәннан йубилэйлан пошкыдо рәспублик-влакат куанән, мәннам саламлаш тўнгалыт.

Пошкудо рәспублик-влак сәмынак мыланат сайын йамдылалтын, пайрәмнам сылнын эртараш күлэш.

Садланак кызытак йамдылалташ тўнгалман!

САЙ МУТ

1

Кыдал покшэч уштал шындэн
Йошкар потам мотор кава.
Ондак кыньэл кочкаш шолтэн,
Вудлан содор лэктэш ава...

Ага вуйэш ышкэт шогал
Кыдал шуммэш нойэн түрэд.
Кылта ора моткоч шагал—
Вара кастэн йөршэш йарнэт.

Эрдэн йочам кодэт суртэш,
Шочшэт түшкаш модаш куржэш.
Кастэн толат—вурсэт, ойлэт.

Йочам шупшал вара шортат...
Марий дэчэт писмам вучэт,
Эрта кэчат, эрта тылзат...

2

Эрта кэчат, эрта тылзат,
Ача кайэн, ача салтак.
Кунам толэш—тый йалт өрат,
Ава шортэш, ойла „калтак.“

Вута умбак корак шинчэш,
Вара кара „корак, корак.“
Эрта пэл ий—письма толэш,
Манчжур мландэш колэн салтак...

Лупша поран, лүшка мардэж,
Лум дэн варнэн пөрдэш, модэш.
Киндат кочкаш йөршэш пытэн.

Пойан Роман авам шүрдэн:
—„Кужэч муам уржам тылат?“
Кэ дэк кайэт, кэ дэч йодат?

3

Кэ дэк кайэт, кэ дэч йодат?
Осал, чойа, шойа туньал
Айдэм лүмнам арам каргат,
Удан илэн пыта уньар.

Шыдэт шолэш удан илэн,
Шочэш, кушкэш вийан куат.
Йаллан пойан Роман өрдэн,
Чыла сита, йэшгэ лөчат.

Тудлан кугу койа ага,
Онгай йөнлам чойан вага...
Адак уэш сырэн-сырэн,

Туд дэк кайэт паша ышташ.
Нөргө капнам нужна куштэн,
Лүддэ, вик, раш туньам ончаш.

4

Лүддэ, вик, раш туньам ончаш
Шкэнан вийна сита мэмнан.
Кугу вүд коч пуш дэн вончаш
Тутан мардэж пүчкэш капнам.

Пүчкэш капнам, лупша пушнам,
Шэмэр вийна кушкэш садак.
Завод-ола почэш ушнаш,
Шарла куат, кайна адак.

Түтра шинчан ола ончэн,
Лүшкэн йыр-ваш кугу ола,
Вучэн ола, вокзал вучэн—

Ильич лэктэш, Ильич ойла,
Ола лунга, у ой шарла,
Сэнгаш үжэш, шүм-кыл шолэш.

5

Сэнгаш үжэш, шүм-кыл шолэш,
„Аврор“ шэлэш, дворэц лунга.
Тушман өрэш, тушман шылэш,
Пулья шүшка, пулья йонга.

Кумдан йонга проспект, урэм.
Пулья почэш шочэш совет.
Лүшкэн эртат шужэн, мурэн,
Иужат йандар, ласкан шүлэт.

Шукшү шийнэль мэмнан вургэм,
Йолэш чийаш рожан сур кэм.
Садак мэмнан вийна шарлэн,

Тушман кашак эрэ чакнэн.

Вара мыйат кодэн олам
Чэвэр эрдэн мөнгэм толнам.

6

Чэвэр эрдэн мөнгөш толнам,
Шукшү ава ойла, шортэш.
—Игэм, толнат?! Йыван, Йыван.
Тыгай годлан мутат йомэш.

Чыла ужмэм могай ой дэн
Тылат ойлэм, лунчри ава!
Кыдал покшэч уштал шындэн
Йошкар потам мотор тунья!

Изи пөртна тэмэш йэнг дэн:
Йоча, коча, кова, орийэн.
Мэмнан пөртна тынар унам

Тэний мартэн уждэ илэн.
Авам дэкэ мыйат толнам
Чэвэр, чэчэн кэнгэж эрдэн...

7

Чэвэр чэчэн кэнгэж эрдэн
Йужат йандар—шұлаш ласка.
Кастэн урэм йонгэн мур дэн
Йудлан мала Паймэт-сола.

Малэн кэртдэ Роман илэн
Тудлан тунья йөршэш вувэр.
Игот почэш игот эртэн
Толэш кугу уна-увэр.

Увэр коштэш, пура йэнг дэк,
Ойла, ойла, йодэш „кэ вэк?“
Тыгат ойлат, тугат-ойлат,

Колхоз почаш вара кэлшат.
Йыштак кукта кува кашак,
Шикшла шарла шуан шомак.

8

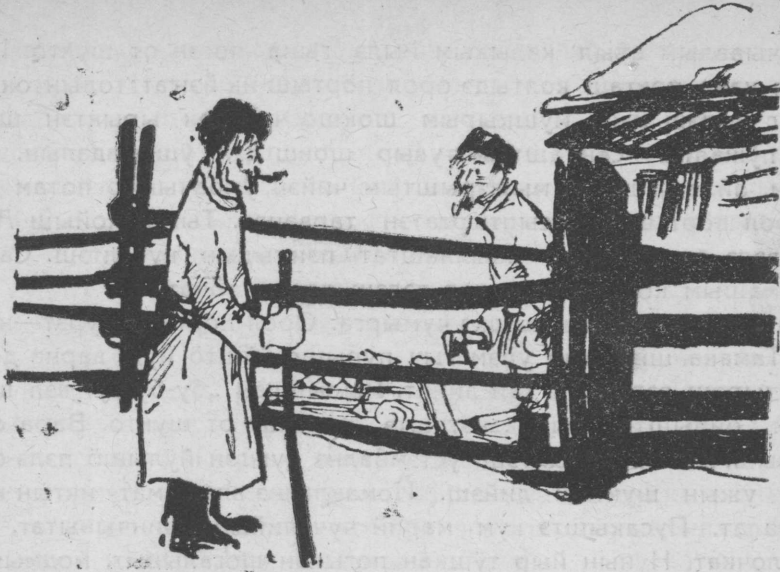
Шикшла шарла шуан шомак,
Шикшла шула йандар йужэш.
Коклан ойлат „Колхоз—йомак“,
Колхоз эрэ кушкэш, кушкэш.

Лушка пасу шарлэн кумдан,
Пырля ушнэн пашам ыштат.
Йөршэш йомэш анга йыран,
Роман ганьяк нунат пытат.

Паша—йыр-ваш. Вийна у йал.
Пырля илаш кугу пийал.
Кыдал покшэч уштал шындэн

Йошкар потам мотор кава.
Ондак кыннэл, кочкаш шолтэн,
Вудлан содор лэктэш ава.
1935 ий ийуль

АЛ. ЭРЫКАН

КУЧЭДАЛМЭ ТУЛЭШ

Роман*)

Сүрэтým художник Егоров К. Ф. ыштэн

Х

ПИЧКЭМЫШАЛТ ок шу,—лувуй, кадыр тойан Кавриш, тумышты-мо портшкэмжым йолышкыжо шупшылын, малакайжым упшашлын, погынымашыш покташ сыптыртатэн лэктэш. Кавришлан авыл мучко савырнэн лэкшаш паша пэш шүмлык огыл гынат, савырнэн толдэ ок лий: „тэний влась тугай, от колышт гын, ала кузат тэргэн пытарат“, манын шэкланалтэш. Тойам налын лэкташак возэш.

Капкам кылалэн чарналтыдэ ок лий: тамака чондайым луктын, „агытан кэкрэким“ пүтыралаш күлэш. Кавриш, тошто марий йулам кучэн, шэным луктэш, чакма дэн ылыжтэн пыжыкта. Вара ларката лудыла капшым онайын лупшкэдылын, пошкыдо кудывэчэ тангадкэ мийэн шогалэшат, кудывэчыштэ шогылтшо Салийым ужын, пэчэ ломашым тойаж дэн „шолт-шолт“ пэралта.

— Салий изай, улат мо?

— Улам, улам,—чычкылдык пондашыжым кылмэн пижшэ ий дэч сүвызэн, Салий вашэшта.—Мо увэрым каласэт вара, Кавриш родо.

— Собранчаш күштатат, мийашэт күлэш манын каласаш тольым.

— Мо йак дэнэ?

— А кө шинча нуным...—Кавриш йолжым торэн пэлкэ шүвал кода.—Коштыт вэт, садэ кугырак-влакэт.

*) Тугалтышым „У вий“ журнал 3 дэн 4 номерлаштэ ончо.

Кэчывалым авыл калыкым йылэ гына погэн от шукто. Иктаж кум-ныл кана покташ колтыдэ орол пörтыш ик йэнгат толын ок тош-кал. Кас вэлэш ижэ, мўшкырым шокшо чай дэн ырыктэн шукты-мөнгө, пўжалтшэ сангаштым тувыр шокш дэн ўштылдадын, кўры-кыштым, айзамыштым, мыжэрыштым чийэн, ўмбачынжэ потам ўшта-лын, орол пörт вэлыш сыптыртатэн тарванат. Тыгай койыш Арсла-ныштэ вэлэ огыл,—моло авыллаштат пэнгыдын кучалтэш. Сандэнэ погынымашым коч кунамат кас вэлэш погаш төчат.

Ты канаштэ калык вашкэ чумырга. Орол пörтыш пурэт—нымом от уж. Тамака шикшыш урэм гыч пурышо йўштө йуж варна да, ну-гыдо тўтыраш вэрэштмэ гай лийат. Пылышлан „бу-бу-бу“ вэл шокта, көн мом ойлыштмыжым кэнэташтэ умлэнат от шукто. Вара сэмын гына изыш шинча почылтэш, ўстэмбалнэ чужгэн йўлышө пэлэ-сокыр лампым ужын шукташ лийэш. Йомаклышэ влакымат иктын иктын палэн налат. Пусақыштэ кум марий чуч лийын шинчынытат, карт дэн эй лочкат. Нунын йыр тўшкан погынэн шогалыныт, модмыштым пэш эскэрат. Вэс пусақыштэ рвэзырак-влак мыскарачэ Вэчुकым йыр авырэн налын, пэш колыштыт. Калай конга воктэнат тўшкан чумыр-гэн шинчат, трупкаштым пöжгат, манэш-манэшым колтылыт. Погыны-маш альэ тўнгалын огылат, Вэчук кэртмыжым төча:

„Ожно Йаґавай лўман йэн илэн,—манын тудо тўнгалэш.—Тудо лўдшырак, йолагайрак йэн улмаш. Кожлашкэ пулан кайа гын, пуым орва сал кўкшыт гына оптэн толэдэн.

„Ик кана Йаґавай кожлашкэ нымыштэ шолышташ кайа. Кожла көргыш пурэн шогалэшат, тыш ончалэш, туш ончалэш, колыштынат онча—нымо йўкат ок шокто. Йаґавай нымыштэ руаш пижэш. Руа-руа—ситара, вара ний кушкэдаш тўнгалэш. Пэлыжэ нарэ кушкэдэш. Чу, колыштэш—ала мо шўшкымө йўк шокта. Йаґавай шэкланашат тўнгалэш. Тунамак Йаґавайэт ний кушкэдмэт-мочэт—кожла гыч лэ-кат чошо!..

„Куржэш-куржэш—йолжо шэнгэланжэ логалэш. Шэнтэкыжэ са-вырэнат ок ончал: тунар лўдын дык лўдын.

„Пörтылшыжла ала кузэ аґра кэдым куча, помышкыжо чыкэн кода. Пэш йывырта: ала мом кучымыжла чучэш. Йывыртымыж дэн ошкылмыжымат ок шиж, лўдмыжымат монда, шўшкымө йўкат пы-лышлан ок шокто. Кэртмыжым ошкылэш. Изыш кайымэк Йаґавай помыш гыч кэдэ чоґэштат кайэ! Мом ышташ? Йаґавай нымом ыш-таш öрэш. Вара шона-шона да, шкэ вуйжо дэн пэлэшта:

— Айда, йөнло кэдэ огыл ильэ, күлэшыжэ укэ,—манэш“.

Вэчук папиросым шупшылэшат, кошарта:

— Тыгэ Йаґавайэт шкэ нэржэ шўшкымө дэчак лўдын от чошо мо!

Рвэзэ-влак „шу-у“ воштыл колтат. А Вэчук тунамак вэс йома-кым луктэш, воштылтэн шинча:

— Ожно ик марий пörт тупыраштэ рэвым ўдэн. Рэвыжэ, орлаш ок воч, сайынак шочо. Шыжэ шуэшат, ты марий пörт тупырашкэ күза, рэвыжым куанэн воштыл колта. Воштылмыжым ўлнө шогышо

ватыжэ колэшат, кычкыралэш: „мом воштылат, мланьэмаг ончыкты-йан“, манэш. Ну, садэ марийэт шукак ок сөрвалыктэ, кандрам налэшат, шөргам ыштэн үлкө волта, ватыжын шүйышкыжө чикта да, шупшаш тунгалэш. Эй шупшэш, эй толаша,—йалт улнэн-нойэн пыта. Күзыктэн йалт сыра: ватыжэ йылмым торэш пурлын ну шыргыжэш. „Ак тый могай, тыйым тынар ранчэн күзыктө, а тый мыйым воштылат“ манын колшо ватыжым ну поньыжэш...

Тугудэштэ үстэл төрыштак шинчэн пэлыл йэн дэн кывыжгэ мутланышэ Пэтрован киньэл шогалэшат, погынышо-влакым шыпландарэн, погынымашым почэш, вуйлатышэ дэн сэркалышым ойыраш йодэш.

Погынымашым вуйлаташ Мытри ойыралтэш. Протокол сэркалышымат шындат. Вара район КРШ гыч толшо агроном колхоз озанлык нэргэн докладым ышташ лэктэш. Уто мутым ойлыдэ, тудо аикак тунгалэш, шкэт озанлыкын шагал докот пумыжым, пырлыа пашан, машинан пайдалыкыштым примэр дэнак ончыктылэш, йал озанлык артэлын уставшым окэн лончыл пуа.

Колхоз мутым Арслан марий-влак агрономын докладшэ дэч ончычат йатыр колыныт гынат, адак чот колыштыт. Тулэч ончычшо Пэтрованат, моло влакат колхоз нэргэн кажнэ йонан вэрыштак мутым луктын, умландаркалэн коштыныт гынат, колхозыш пураш чоткыдо үжмашак лийын огыл. Ты погынымаштэ гына колхозым ыштышаш нэргэн пэнгыдынак кутыраш ышталтэш. Пэтрован лумын районуш мийэн толэш. РайЗО дэч пэнгыдын йодмөнггө РайЗО Арсланыш ик жаплан КРШ агрономым колташ лийэш.

Доклад пытышаш жаплан пүжалт пытышэ агроном шкэ йыржэ ончалэшат, йалт өрэш: ойлаш тунгалмыж годым үдрамаш-влак кушто иктыжэ гына койыныт гын, кызыт нунат йатыр погынэн шуыныт. Ала кудыжэ погынымаш тунгалшынак колхоз мутым колэшат, урэм мучко кычкырэн күржын, ватэ-влакым тарвата. Тулэчат посна шыгыр пөрт ындэ шэлшаш гай тич тэмэш. Агроном ойлэн чарнымөнгак чыла вэргыч, иктэ-вэсым ончылташ төчэн, түрлым йодышташ пижыт. Йодышлан мучашат ок лий гай койэш: агрономым тулэчат чот пүжалтарэн шуктат. Адак иктын огыт йодышт-ыс, икканаштак кум-вич йэн кычкыралэшат, колан мо күлэшым кэрэк кузэ умло. Докладыштэ ойлымымак шүдо пачаш уэш лонгыктат, тунар чот йычыгат. Утларакшым ватэ-влак дэч эрык укэ, эрэ кычкырат.

— Чарныза, почэ-почэ ойлыза,—погынымаш вуйлатышэ чараш төча.

— Мэмнан койышна тугай: икканаштак она халасэ гын, мондэн шудалтэна,—ватэ влак Мытри вашэш аргашат.

— Ликпункто дэчат йарсэн от шу, ындэ колхоз дэнэ шуктынэшт,—иктыжэ туманла.

— Икшывыланат оза онал, түрлө йаслым ыштылыт,—вэсыжэ өпкэла.

— Могай уста улыда! Мланна шкэнан марий ок ситэ мо?!—кумышыжэ варгыжэш.

— Тэвэ талат колхоз!—нылымшыжэ үстэл дэжак төрштэн лэктын, агрономын шинчашкыжак чишкам тушка.

— Кайэ, манам вэт, суртышкэт, йолко коклаш ит шүшкылт,— визымшыжэ шкэ марийжым суртышкыжо нангайаш төчэн тупшо гыч вүчка.

— Ок күл колхоз!

— Ок күл!!

— Тыгылайат пэш сайын илэна!

— Чуза, ватэ-влак, мыйын мутэм колышт ончыза,— ончыко Сай-пола лэктын шогалэш.—Тыгэ рүжгэн нымом ыштэн ода сэнгэ. Рат дэн ыштыман, шоналтэн ойлыман...

Ўдрамаш кашакын рүжгымыжө изыш шыпланымэк, Сайпола йыржэ ончалэшат, ойлаш кырша:

— Колхоз—шүкшө паша огыл дыр. Укэ гын, совет влась тудым ышташ ок тэмлэ ильэ. Только пагалымэ оратыр иктым гына раш умландарэн шуктэн огыл. Уло калыкым тыгэ ик артанаш опташ пижына гын, нymo рат ок лий. Мый тэвэ йүд-кэчэ пашаштэ коштым, кажнэ агаштэм пэчкэ нарэ пүжвүдэм йоктарышым. Шкэ тэмдэ илэн, сай имньым кушташ төчышым. Шкат шинчэда, крестйан озанлыкыштэ имньэ ок лий гын, кид укэ дэн иктак. Зато мыйын имньэм— уло районлан почот. Округ выставкыштэ прэмий налылтын.

— Мом манаш!..

— Тугай имньэ шагал лийэш.

— Вот садымак маннэм шол,—Сайпола куана.—Тыгай имньым кушто-ончо да, вара тудын дэнэ колхозышто иктаж вэсэ куралаш тунгалжэ. Көн чонжо чытэн шукта? Тый йүд омым коштэн чомам куштэн шуктышыч, а пошкыдэт конгамбалнэ кэрмычим чотлэн кийэн дыр. Колхозышто гын, тудак тыйын имньэтлан оза лийэш. Тугэ ок кэлшэ вэт, родо-влак. Колхозыш пураш гын, тыгэ ыштыман: колхозышто икгайырак озанлык лийжэ. Мутлан, имньыдымэ-влаклан ик колхоз лийжэ, ик имньанлан—вэсэ...

— Вот тыдэ да!

— Чыным манат, Сайпола!

— Тугэжэ адак поянлан ракат.

— Нужналан совет влась ок полшо мо?

— Трактырым налыда...

— Тийым кичкэнат куралаш лийэш.

— Ха-ха кха! Кха-кха,—пусакыштэ ик шонго воштылаш төча. Воштылмыжым кокыртыш пизыралэш, шонго капым йүштө-мужыла чытырыкташ пижэш. Пэтрован вийнэн шогалэшат, калык коклаш шэнынрак пурышо Сайполан тупшым пырт ончалын, рүжгымым сэнаш төчэн кичкыралэш:

— Кулак мутым кэлыштарэда!?. Шоналтыза.

Шыпрак лиймөнгө мутшым шуйа:

— Колхозым ыштынэда. Пожалста, шуко имньан-влак, пурыза вэлэ, шэр тэммэшкыда илыза, мэмнан ангралыкэш лөчыза. Мэ тланда

«она логал, сай мландымат налын кэртыда, льготымат она чаманэ. Сайполан мутшо тушкак пүтыра вэт. Кулакшэ—мо, тудо шкэ гайыж дэн ушна да, тыгэ вэлэ манэш: тэат, нужна-влак, колхозыш ушныза вэлэ, мэ она чарэ, тугэ гынат, поянланат колхозыш ушнаш пуза. Тыгэ мээт нымом она йомдарэ, нужна-влакат мэмнан шörга дэч сadyгак огыт утло. Пойан-влак иктыш ушнатат, нунын чыла ток ли-йэш: имныштыт чаплэ, мландэ шуко, курал-тарманат утымэш,—мурэн-шүшкэн вэлэ кошт. А имныдымэ-влакым вэлэ ушэтат, нуно коч кузэ тыршат гынат, правашт кулакын нарак лиймөнтö, кулакым огыт эртэ. Трактыр манмаштэ, тудымат йарак огыт пу вэт. Растрочко кугын полша гынат, тўлашыжэ күлэшак. А поян-влаклан трактырым на-лашат ок күл,—нунын имныштыт талын шупшэш. Нуно шкэштат тугай лöчö улыт,—кэрэк шкэныштым кичкэн ик арња куралат гынат, нымат огыт лий. Викак каласаш күлэш: Сайпола кулак пэчим пэча. Колхозым шуко имнбан поянлан огыл, а имныдымэ нужна дэн изэ ўнбаран крестйанлан ышталтэш. Калык дэн пырльа лийнэт гын, ты-йат ушно, кок имнэтым ит чаманэ. Кулак тўшкаш варнашыжэ она пу. Кулаклан колхозышто вэр укэ. Укэ гын, нуно мэмнам ожсо сэ-мынак кандра мучашэш кондышташ тўнгалыт.

— Адак тыдымат мондаш ок йөрö: колхозыш пумö имнэ пай оксаш пура,—агроном ўстарэн умландара.—Ик имным пуэт мэ, кок-тытым мэ, альэ имныдымэ толат мэ,—тыдэ иктэ огыл. Пайжым озан-лыклан көра ышталтэш.

— Чыла иктэ төр ок лий.

— Парнжа дэн парншат төр огыл.

— Колхоз гын, төр лийман!

— Молым пукшаш мый айыпан улам мо?

— Тыйын колхозэт пэш күлэш...

— Наза, шупшса, ындэ чыла колхозной,—ик шонгö кугыза ўстэл дэк лэктэшат, тамака чондайжым ўстэмбак луктын кудалта.

— Хо-хо-хо! Саркий кугыза шкэнжым шкэ раскулачитла,—рвэзз-влак воштыл колтат.

— А мом тушто воштылашыжэ, ужар вуй-влак?—чал пондаш нуным шылталаш пижэш.—Нэр йымалда эрнэн ыш шу,—шонгым воштылыда. Мый, можыч, эрла шўгарыш возам...

— Альэ от коло, Саркий кугыза, колхоз трактыр дэнат кош-тын ончэт,—рвэзз-влак воштылмыштым огыт чарнэ.

— Чпу!—шонгö сырэн шўвалэш.—Айда тэ коштса, мэ она ло-гал. Колхозышкат она пура. Йэшэмат ом колто. Йэшэм колхозыш кайа гын, посна лэктам, шкэтын кодам. Мланьэм шуко күлэш мо? Мончаштат илэн лэктам, тудымат погэн налыда гын, мландыш урал-там. Мландэ йымалнэ илаш тўнгалам гынат, колхозыш омак пура.

— Мыйат ом пура!

— Катись нуно ават кысалыш!

— Помэшык дэн улына мо?

— Ындэ эрык вэт: шонэна—пурэна, укэ гын укэ.

- Ожнат тыгайым ужылтын огыл, ындэ ужаш вэрэштэш.
- Йалт тошто рэжимымак пөртылтынэштыгс.
- Вуйланат, чорт-влак!

...Тыгэ рўжгымым колыштын, тымартэ шып шинчышэ Максим кугыза киньэлэшат, калыкым шэнгын лампэ волгыдыш лэктэш. Упшыжым тойа ўмбак пыштэн, тудо рўжгышэ калыкым шонго йўкшэ дэн тыпландараш төчэн онча.

- Шыпланза, Максим кугызай каласа!
- Шонгылан ойлаш эрыкым пуза:

Максим вўдыжгышэ шинчажым ўштылалын, чытырнышэ йўкшэ дэн тўналэш:

— Тыштэ тошто рэжим нэргэн кутыраш төчат. Тугай йэн упшажым шун дэн нэрынчэм ильэ. Тоштым шинчыдэ ынжэ кычкырэ. Ындэ эрыкым нална шонэда да, тоштымат ынэда ушэштарэ. Эр кызыт. Тоштым альэ чот шарнаш күлэш. Ту каргымэ илышым мэ вэлэ огыл, уныка-влакнат шинчышт. Кутаисовым ушэштарыза докан. Шаггал туныктэн мо? Альэ мондалтэ? Мый гын, кызытат шарнэм кочыш шолтышо дэн пырля илаш вэрэштэ. Тудыжо пэш йомарт ўдыр ильэ. Мэмнан озана ик кана олаш кудальэ. Тушто кок арньа нарэ ила. Ончэна,—унам погэн толэш. Пэлэнжэ ола төра ўдыр-влак. Офицэр тўшкам чумырэн. Отышто ўстэлым шындат, йўытат, варгыжыт, рэкэтым колтылыт. Тўрлө тамлэ аракашт пытыдымэ. Нунылан тыдэ гына сита мо? Орымэк Вэрушым луктыт, кудашыктэн чара могоьрын кушыткат. Нунылан тыдэ мо—пустыак вэлэ. Кул вэт, а нуно оза улыт! А тэвэ ўдырлан тыгай мускылтышым кузэ тўсаш? Шинчаштэт кочо вўд тэвэ-тэвэ шыжалтшаш гай койэш гынат, шорташ ит тошт. Вожылмэтым ит палдыртэ, пыльгыжын воштыл, төратым куандарэ. Э-эй, мом ындэ ойлаш, ту жапыштэ йатыр кочо-шэрым ужылтын...

— Умбакыжэ,—Максим кугын шўлалтэн ўстара,—Вэрушым ту йўдымак офицэр-влак мускылатат, тудо Кутаисовын төрзажэ ончыпнос куэ укшышто пикталтэш.

Максим ик жаплан чарналта. Кэнэта шып лийын кайа. Осыпын капшэ чытыралтэш. Кичкыралдымашын тудо пўйжым шытыр пурлын шында. Йужо ўдрамашын шинчажэ вўдыжга.

— Тэвэ, поро родо-влак, ожсо илыш могай улмаш. Тунам мэмнан гайыж дэч огыт йод ильэ. Ындыжым шонаш күштат. Влась тыгэ ыштынэжэ, тэндан ойда могай лийэш, маныт. Сандэнэ шоналташ күлэш. Йонгылыш ынжэ лий. Шонгырак-влак каласышт, нуно утларак палат. Логар дэн от сэнэ, шым кана висэн, ик кана пўчкаш күлэш.

Максымын тошто вэрышкак пурэн шичмэкыжэ ик жаплан адал тошто сэмынак рўжгаш пижыт да, ты канаштэ нуным нужна-влакшкэ йўкышт дэн пизыралыт. Пэтрован дэн пырля ожсэкак колхоз вэлкэ лийшэ влак почэ-почэ лэктын умландарат, илышыштым ойлэн, шкэт озанлыкын шэнгэк шупшмыжым моштымышт сэмын ончыктат. Тыдым ужын, кугырак логар-влак тачэш сэнэш лийдымым палэн на-

лытат, упшыштым конгла йымак тэмдалын, орол пөрт гыч „йыж-йуж“ лэктын шылыт. Пөрт эркышна.

Пэл йүд эртымэк вэлэ Пэтрован колхозыш сэраш тўнгалэш.
Колхозыш пэрвойлан латныл озанлык сэралтэш.

XI.

КОЛХОЗ нэргэн мут лэкмэ пагытыштэ колхоз вэрч Каритон Прокой Дэч чот шогышым уло эл мучкат от му ильэ чай. Погынымаштэ кэрэк мо нэргэн кутыраш тўнгал—Прокой туштак. Коч куштат колхоз нэргэн мутым чыкыдэ ок код. Пусакаштэ шинчыма гыч киньэлын йыжвэ-йажвэ пондашыжым тулэчат лөзмангда да, тужэш вэлэ—ойла. Мэ, манэш, колхозын пайдажым она палэ. Колхозышто лийына гын, тунар ытланышаш ок лийыс. Колхозлан скидкым ыштат, киндым монь шагалрак йодыт. Йөсылыкыш пэрнэт гын, огыт кудалтэ, полшат. Коч кузэ висыза, пурашак күлэш, манэш.

Вэс погынымаштэ школлан пуым кондышаш нэргэн монь кутырат. Прокой адакат тошто пэчыланак пижэш. Мутшо йонга вэлэ:

— Колхозышто лийына гын, тынар мутланышашат ок лий ильыс: уло имным кичкэн кожлаш колтэ—ик канаштак кок тэлылыкым кондат. Аргашышаш вэр ок лий. Манам вэт, колхозыш пураш күлэш...

Погынышо влак „шу“ да „шу“ воштылыт. Прокойлан мо ойго! Колхоз нэргэн ойлыдэ ик погынымашымат ок кодо. Йужыжо тудым „колхоз чоклышо“ манашат тўнгалэш. Ты лүмэш Прокой нөлталантэш вэлэ. Погынымаштэ ойлымыжо ок ситэ, урэм покшэлнат йужгынам „пропагандым ышташ“ пижэш.

— Ик үп пырчымат она кодо, вигэ күрын луктына,—ватэ-влак сөйгат.

— Тугэ ок лий, ватэ-влак, ок лий. Изыш акылым погэм ильэ,—манэш Прокой.

— Чпу!—ватэ-влак сырэн вуйыштым ойырат.

Прокой воштыл вэл кодэш.

Прокой дэн Салий ожсэк татун илат. Мо гала пырля йўын коштыныт, ик канат уцитым ыштылын огытыл. Элталантытат, капыштым тынгэ-тунгэ тан лупшкэдылын, Арслан урэмым шэлыт вэлэ—мурат:

Латкок шўдышан пура вочко,
Пуражэ поро, „йўза!“ манэш.
Пуражэ поро, „йўза!“ манэш,
Озажэ мөнгэш пастыра.

Урэм покшэлнак кидыштым ваш кучэн шогалытат, иктэ-вэсыштым ончэн куанат. „Ой, Салий тан, тол-йан, элалам!“ „Ой мыйын кумжат, мотор дэч мотор!“ манын чоп да чоп шупшаласэн шогылтыт. Тугай дос улыт—тул дэнат, вүд дэнат от ойыро.

Илышыштэ можат ок лий. Салий дэн Прокойат йўмышт годым ўмыр мучко кэлшэн илаш шонэныт дырат, ала могай ийажэ колхозым шонэн луктын. Мутшат изэ вэлэ да, ўмыраш тан-влакымат ойы-

рэн кэртэш улмаш. Иалт вучыдымо паша лийын шинчын: „кум-влакэт“ пий-пырыс шуын пытат. Салийым ваш лийын йодатат, вурсымым вэлэ колат:

— Йомшо айдэм. Корно гыч моклэшт вочшым төрлаташ ок лий. Тэк каварымэшкэ толашыжэ. Пашам укэ, вуйэм ойырэм.

Прокой дэч йодат гын, тудо шинчам пашкартэн тарайла йошкарга:

— Ту ийа дэн кэлшаш тўнгалам?! Тудо колхоз мутэм вэрч чуч пэл пылышэм пурлын налын огыл, а мый тудын дэн ваш лийам? Шинчажэ пудэштшэ, мўшкыржэ шўтлыжэ. Совет власьым ынжэ шўктэ.

Чотрак подылмышт годым нуным ваш сорастараш төчышө-влакат лийыныт. Шонымышт ыш шу: ваш шогалтымэк, коктынат шинчапун йымач ўшкыжла мугыль ончалычат, мый тышкэ да тый тушко. Тыгэ Арслан урэмыштэ ваш шогылтын иктэ-вэсылан куанышэ мужыр ыш лий.

Кө шинча, ала Прокой совет власьлан кэлшаш төчэн, ала колхоз мутым модыш пангалан чотлэн. Коч мо гынат, ту сэмынрак лэктэ. Колхоз нэргэн туп-туран ойлаш тўнгалмэ годым Прокой кэнэта Сайпола вэлыш шогалэш, колхозым озанлыкын вийжылан көра ыштышаш вэрч йўкшө оралгымэш кичкыра. Шонымышт ок шу: нунын ойыштан погынымаштэ шукыжо торэш лийэш. Тулэч вара Прокой Сайпола дэк тутыш кошташ тўнгалэш. Каптийжэ, Мытрижэ, Прокойжо, Сайполажэ погынатат, пэл йўд эртымэш мулланат. Мо нэргэн кутырымышт арньат пэлэ гыч ижэ тўжвак лэктэш.

САЙПОЛАН Пэтрован дэк толын пурымыж годым Пэтрован лач тошто портшкэмым тумыштыл шинчыш. Пөртыштö моло иктат укэ. Сайпола пурэн шогалэшат, пырдыжыштэ кэчышэ Лэнин потрэтым шöрынърак ончалын, лопка тэнгыл мучашкэ шинчэш. Тывэч-тувэч ик монар мутым пэлэштымöнгö, тудо молан толмыжым каласэн луктын пышта.

— Мыйым пошкудо-влак тый дэкэт ой йодаш колтышт,—манын Сайпола помыш күсэн гыч кагаз вудылкам луктэш.—Мэ, совет влаcьын ойжым шукташ кэлшэн, шкэнан кумылна дэн колхозыш пураш кэлшышна. Уставна кызытэш „лийжак“ манын пэнгүдэмдымэ огыл гынат, тый дэкэт йодын толна.

— Мо нэргэн йоднэда вара?

— Пашажэ изэ огыл,—Сайпола ик кагазым шаралтэн Пэтрованлан шуйа.—Комуным ыштынэна. Илышнам вашталташ гын, тунгычак вашталтыман манын шонэна.

— Пу-йан, ончалам,—Сайпола кид гыч чаткан сэрымэ кагазым налын, окаш пижшыжла Пэтрован пэлэшта.—Кузэрак йодыда...

— Йэнна шагал манын ит шоно. Пэрвойлан лач гына. Көныгэн шудымо паша, йэнгым моштэн погаш күлэш,—Пэтрованын окымыж годым Сайпола умландара.—Мэ вуйлатышымат палэмдышна—Мытрим.

— Та-ак, та-ак,—окэн лэкмэк кагазым ныл лукын тодылын Пэтрован пэлэшта.—Комуным почнэна манат? У сэмын илынэда?

— Моло сэмын ок лий, Пэтрован изай.

— Викак комуным ыштынэда?

— Комун улдэ. Тыгэжэ сайрак. Ик кана огыл ик кана уло шкэт сурт дэн күрлатат, паша пыта. Шонышаш ок лий.

— Каптийжэ молан күлэш лийэ? Ала кумал-кумал ыштынэда?

— Эй, ик-кок кана чоклаш лийшым моллалан мом чотлашыжэ! Адакшым,—Сайпола күсэн гыч „Марий Йалым“ луктэш,—тачсэ газэтэш окэнат?

— Ну-ка, мо мо тушто?—газэтым шаралтэн Пэтрован Сайполан ончыктымашыкыжэ ончалэшат, курсив дэн погымо изырак увэрым ужэш:

„Мый, Урал облась, Кийак район, Арслан авыл Таний Каптий, вэран осаллыкшым палэн налымат, йумылан ушанымым кудалтэм. Пичкэмыш улмэм дэн ожно кумал коштым, мэр калык йодмо почэш молла олмэшат шогышым. Ындэ шинчам почылто, умлышо лийым, вэра ваштарэш кучэдалаш чот пижам.

Таний Каптий“

— Тэвэ кузэ-э—окэн лэктэшат, Пэтрован шуйалта.—Тэ, ужамат, чойа улыда. Ракат вэлэ: вуйлатышэ—партийэс, члэнжэ—йумылан сырышэ молла, адак Прокой гай шалдырма. Вигэ честь честью.

— А мо. Нуно лишон огытыл вэт.

— Лишон огытыл. Тото шол, жапыштэ лишитлэн ышна шукто. Пайдаланэда. Адак чойаланэн утлынэда? Колхоз түрлө сволычлан ышталтэш мо?

— Молан вурсэдылат?—шыдыжым шылтэн Сайпола үнгшын ойла.—Мыйым ой йодаш колтэныт, а тый йанлыкка кэрылтат. Ок лий гын, порынак каласэ, ок лий ман. Кагазнам мөнггэш пу. Пожалста, она сөрвалэ,—Сайпола кидшым шуйа.

Пэтрован киньэл йодмашым папкыш пышта да, уэш портшкэмлан пижэш.

— Ты кагаз кызыт мый дэнэм кодэш. Мэ тудым альэ ончэна.

— Ончышашыжэ укэ, тушто вигэ раш,—Сайпола сангажым купчырта.

— Пэш раш шол. Кугыжанышым олталаш төчэда. Колхозыш пурнэда гын, мэмнан дэкак вэлэ. Посна ышташ она пу. Альэ ончаш тўнгалына, эн тыгыдэ шоктэ вошт шоктэн ончэна: шўк ода ул гын, ода олталэ гын, тунам ижэ пуртэна. Пэш мастар улыда. На тэвэ, совет власьым йөрэтэна, Лениным пагалэна койэш. Укэ, тый тэвэ нужна дэн пырля ыштэн ончо, нунын пўжвўд ўпшышт дэч ит пэзнэ, шкэжат часлан иктаж лу кана пўжалт ыштэ, вара ижэ мэмнан лийат.

— Сырымэтым ом умло, Пэтрован изай. Ок лий гын, ок лий, вийыт она сөрвалэ вэт. Кагазнам пу.

— Ом пу.

— Пуэт-огыт?

— Огым.

Сайпола йўкшым вашгалта.

— Ну, молан тынар сырашыжэ? Рэзалыкым пу да паша пытыш. Мэ вэт мўндўр йэнак онаул, илышыштэ кузат ок лий, ала мэат кўлэш лийына.

— А-а, тарлэн налнэда?!—Пэтрован вийнэн шогалэш.—Ужалалтам манын вучэда? Лэк! Лэк вашкэрак падыштэн кышкымэшкэм.

Тудо мушкындыжым чумыртэн Сайпола дэк лышэмэш, чытырнымыжым сэнэн ок кэрт. Сайпола нымом пэлэштыдэ опса дэк савырна. Опса лондэм гыч вэлэ савырнэн кичкыралэш:

— А кагаз пудымэтлан альэ чотлалтына.

— Лэк!—орышыла Пэтрован кичкыралэш, шкэнжым шиждэ вўрыжым налын Сайполаш кудалта. Вўрыж нэржэ дэн опсаш кэрылтэш, тушто лўнгалташ кодэш.

Сайпола савырнэн ончалдэ кудывэчэ гыч писын ошкыл лэктэш.

... УПӨ ВЎД толкыналт йога, ужар сэржым утыр-утыр шойылан кода. Кадыргымаштэ сэрым пургэдэш, йошкар шуным нултэн пэлэнжэ нангайа, товар дэн локшыч налмэ гай тура пырдыжым чо-нэн кода. Тыгай кадыргымаштэ Ўпын вўдшө кўдырчан йўр пыл гай шэмын койэш, шўмлан шуй чучыкта. Кумдарак вэрыш лэкмөнгө вўд адак шыман йога, шаргўй дэн ваш мутлана, кэчан кэчыштэ кўмыл-лын койшо кава ластыкла куандара.

— Э-э-эй, сэр дэкрырак пүтыралза!—ончыл пуш гыч вишкыдырак пондашан илалшэ марий кидшым сөлкалэн кичкыра.

— Сэр дэк виктара-аш!—пуш гыч пушыш йонгалтэш.

— ...а-а-аш!—күкшө курык гыч мөнгэш савалтын толэш.

Лапка сэрыш аймакын мийэн лэктит. Тичмаш пушэнгэ гыч локшыч ыштымэ пушыштым ошма үмбак пэлэ шүдырэн луктыт. Чылан лэктын шумөнгө, ончыко вишкыдэ пондаш лэктэш, тэркупшыжым налын, кидшым күшкө шуйэн, куго йумо дэч эсэнлыкым йодын налэш. Вэра ик түшкажэ кожлаш кайэн йомэш, вэсыжэ сэрыштак кодын түрлө сомылкалан пижэш.

Тымартэ шып кийшэ, уто йүк-йүаным колдымо сэр ты-манмэш вэстүрлэм кайа Ватэ-влак пуш воктэн шырыкак шинчын, игшывышт упшаш чизэ вуйым тушкат. Йужыжо ошмаш кумык возын, куго шонымашыш вочшыла тарваныдэ шып кийа. Йоча-влак гына лым огыт лий: сэр мучко куржталыштыт, лывым пастыркалат, эр шушо пэлэдышым погэн, пэлэдыш пидышым ыштылыт, шкэштат пэлэдышла вэл койыт.

— Чыг чыг-чыг чыг,—мүндүрчынак онгыр йүкла шокта. Мо тугай? Вүд мучко ончалат—вүд төр, иктат толгыч ок кой. Кожла вэлыш савырнэн шогалат—туштат нымо укэ гай. А йүк утыр лышэмынак лышэмэш.

— Чыг-чыг-чыг-чыг...

А-а, тыдэ вольык күтө толэш улмаш! Марий-влак "күтыштым кондат. Чонлан лайыкак чучэш, чон лушка. Күтө эртымем ончэн шогэт. Күтө поктышо марий-влак, муш солаштым вачэ гоч лупшалын, пуш дэн толшо влак дэн мутланаш шогалыт, кок-кум мутым вашталтэн адак тумбак ошкылыт. Тэвыс күтө огэшат кой, түргыктэн киньэлшэ пуракат адак луйыкак тошто вэрышкак шуйнэн шыпланэн, а пылышлан аман шокта.

— Чыг-чыг-чыг-чыг...

— Осып, мом толашэт, ончо, упшашкэт таракан пура,—Мичу уло кэртмыж дэн Осыпым рүзкала.—Киньэл, манам, вот омо кашка!

— Да-ых...—тамлын вичкынчын Осып шинчажым почэш.

— Ну, малэт улмаш,—Осыпын комдык возын омо колтэн кийылтмыжым ончалын, Мичу көранышыла пэлэшта.—Кэрэк пожар комдым үжыктө, садак от киньэл дыр.

— Тачэ могай кэчэ?—Мичум колыштдэ Осып йодэш.

— Тэлэ кэчэ. Шинчымэт шуэш гын, йанвар, утларак палынэт гын, калэндарым ончал.

— Тэлак мо? А мый омэм дэн кэнэжым вэлэ ужын кийылтам.

— Ха, могай пүсө улат, астрономийымат шүкэш ужат. Тый лучокаласэ, кунам колхоз пашаш лэктат?

— Казыр лэкташ гынат, йамдэ улам.

— Могай талэ улат: шкэжэ малэн кийа, адак йамдылыкшэ дэн моктана. Колхоз вэрч уло чон пуышэт нэр дэн симфонийым колтылэш вэлэ. Ай, Осып, Осып!

— Мый кызытак киньэлам,—винаматанла вашкэн төрштэн шинчын Осып портшкэмым чийа.—Ала кузэ шукак малалтын.

— Ит төрштыл,—Мичу воштыл колта.—Часым ончал, кудытыш кайэн вэлэ. Тунат альэ волгыж ыш шу. Шүргэтым мушат, чайым ырыктэна. Айда мийэ, муш вашкэ...

Чай йүмө кокла гыч Осып Мичулан омо дэн тошто марийын илышыжым ужмыж нэргэн ойлэн пуа. Вара коктынат урэмыш лектын кайат.

Ачажын пөртшө воктэч эртымыж годым Осып кодшо касым ушэштара. Осыпын комсомол погынымаш гыч пөртылмө жапыштэ Прокой дэнэ Каптий шинча улмаш. Осып, Каптийлан ик мутымат пэлэштыдэ, кұрыкым кудадын ишкыш сака да, полко гыч кнагам налын, вэс пөлмаш кайа, төрза воктэк окаш шинчэш. Окымын ратиэ ок лий; шинчажэ кнагашкак онча гынат, ушыжо вэс вэрэ коштэш. Тудо комсомол погынымаштэ колхозым пэнгыдэмдышаш нэргэн кутырымым ушэштара.—Комсомолэс-влак колхозын күлэшлыкшым пэш умлат гынат, умландарымэ пашам шагал ыштат, эсогыл ача-аваштымат умландарэн огыт шукто. Кажнэ комсомолэслан мөнгыштө умландарэн, йэшыжым колхозыш пуртыман,—манын, комсомол түшка дэк пэнгыдэмдымэ Мытри ойлыш. Тудо ача-ава дэч посна колхозыш пураш шонышо-влакым пэш вурсыш:

— Тэ комсомолэс улыда, тланда умлаш күлэш. Тошто метод-влак ындэ огыт кэлшэ. Кум-вич ий ожно ача-ава дэч ойырлэн колхозыш пурымаш пэш сайлан чотлалтэ. Тунам колхоз—у паша ильэ. Артэлын пайдалыкшым умлышо шагал ильэ. Адак артэлын задачейат вэс сэмын умлалтэш ильэ: тудым кулак пизырымаш дэч утлымо йөнлан вэлэ чотлэныт. Пашамат утларакшым культурничэствэ шот дэн ыштылыныт. Сандэн колхозыш эн шукужым батрак дэн эн нужна крэстйан пура ильэ. Кокла озанлыканлан колхозым ыштышаш нэргэн шонышо шагал лийэ. Йэш дэч ойырлышо, сурт-пэчыдымэ-влакым налэдэныт. Ындэ йал озанлыкым у сэмын ышташ шонэна. Кызыт колхоз дэн модаш ок лий. Моштэн ышташ күлэш. Крэстйанлан колхозыш пураш кумылжо күзыжө. Сандэнак кызытэш куго колхозым поктыман огыл. Кокла озанлыкан-влак ик колхозыш ушнынэшт гын, чараш ок күл. Ик гай озанлык ушна гын, пашам сайрак ышташ тунгалыт. Суртым адакат шэлэдэн пурышо-влак дэч шэкланаш күлэш.

— Тугэжэ, мый кызытэш колхозыш пурэнат ом кэрт?—Осып йодэш.

— Тугэрак маннэм. От йөрө манын ом ман. Шангэ каласымэмак каласэм: ындэ ача-ава дэч ойырлэн, суртым шэлын колхозыш пурымо жап эртэн. Ачатым көндарэн шуктэт гын вэлэ колхозышто лийат.

— Тугэжэ чын огылла койэшыс,—Анай өрэш.

— Нэужэли мо самостойатэлынэ илэн она кэрт маныда. Чыла иктэ уло погына ик подышкак пура вэт.

—Лүмылэн шындымэ улына мо?

— Чын огыл!

—Чуза, шыпланыза,—Мичу киньэлэш.—Мытри шукужым чын манэш. Мланна умландарымэ паша дэч корангаш ок кий. Мэ шкэнан ача-ава-влакымат она волгалтарэ гын, комсомол лұмымат укэлан нумалман огыл. Тугэ гынат, улыжат йэш дэн пырља гына колхозыш пураш лийэш манмэ ой йонгылыш лийэш. Чылалан ик рэцэптымак сэрэн пуаш ок лий.

...Тугэ погынымаш кокытэ шэлылтэш. Рвэээ-влак иктышт-вэсыштым эрташ төчэн шкэ ойыштым каласаш вашкат. Пытартышлан Мытри ойла,—мыйын мутэм тланда шижтарымаш гына лийэ, йужгынам йэш дэч поснат пураш лийэш, тугэ гынат, тыдым правилыш савырыман огыл,—манэш.

Мичун тугэ шонэн шинчымыж годым пөлмаш Прокой пура, тур пүкэнэш шинчын, йондаллан пижэш.

— Каптий молан толын?—Осып йодэш.—Ту моллалан мо күлэш лийын?

— Тудо ындэ молла огыл, эргым. Тудо уло марий калык ончылно ты лұмым шкэ ўмбачшэ кудалтыш. Колхозыш пураш ойла.

— Мом укэм кутырэт, кө тудым колхозыш налэш?

— Сайпола.

— Сайпола?

Осып кэнэташтэ нымом умлэн ок шукто да, тёрза вэлыш лап возын, тёрза йаңгакым парняж дэнэ кылт-колт-колт пэралта. Вара, өрмыжым шылтыдэ, шуйалтэнрак йодэш:

— Тыдэ адак могай колхоз?

Колхоз гайак колхоз. Сайпола срдньак-влакым чумыра. Мыйат сэралтым.

— Дурак!—ачаж вэлыш савырныдэ Осып руалпуа. Коктынат шып лийыт. Прокой шкэ эргыж дэч тунар вик торэш лийшашым вучэнак огыл. Тудо эргыжым поро увэр дэн куандарынэжэ ильэ, ача дэн эргэ коклаштэ вучыдымын лийшэ вишым, иктэ вэсэ дэч торлэн шогымым ик канаштак пытарынэжэ ильэ. Шонымыжо ыш шу: ужат—эргыжэ тёрза вэлыш савырнэн, ачажлан таум ыштышаш олмэш тупшым вэлэ ончыкта. Шонго кумыл вургыжэш, эргыж дэн ваш умлышаш йылым кычалэш.

— Тый мыйым ит туныкто. Мый, можыч, колхоз вэрч вуйэм пышташ рэза улам. Ала мый совет влась лиймэ годсэк чонэм дэн колхозник улам. Мый вэт изэм годсэк йатыр ойгым ужынам. Гэрман сөйэшат коштым, граждан сөйымат коштдэ шым кодо. Пойаным аралэн коштын омул, нуным кызытат ом чаманэ. Мый шкаһэм вэлэ сайрак вэрым кычалам. Ожсо сэмын ынышт шупшкэдыл. Шонгылыкэш капэм виктараш лийжэ, ласкан колаш эрыкым пуышт...

Эргыжэ ок пэлэштэ да, Прокой кэнэта сыра.

— Мом адак нэрэтым куптыртылат, Пэтрован тұшкаш ушнэм манын ўшанышыч мо? Иктаж вэс исэрым кычалышт, мый йэнг тарэш илаш шонышылан дос омул.

— Мыйат молла тұшкаш ом ушно.

— Мо тушто осалжэ? Вигэн рат дэн илат, суртлан күлэш кытэ-мытэ вигэ уло. Чаракутан түшка гай огыл. Озанлыкышт справной. Тугай коклаштэ лүм-нэр ок шүй, от мускылат.

— Тугэ шол, жулик коклаштэ лүм-нэрэт күза ындэ,—игылтыла Осып пэлэшта да, ачаж дэк савырнэн, пэнгыдын кошарта.—Укэ мэманан ойна, ужамат, кэлшэн ок шу. Пойан почым нулымэшкэ, лучо нужна коклаштэ йомаш, только моло дэн төр лийаш. Тый коч кузэ ыштэ, а мый Пэтрован колхозыш кайэм.

— Моом?! Ойырлаш?!—Прокой кэнэта какаргэн-йошкаргэн шогалэш, трупкажэ волэн вочмымат ок шиж.—Ачатым лүдыктынэт? Ачтый, аватын...

— Коч кузэ ман, шкэ погэм налын колхозыш пурэмак.

— От тошт! Ик пырчымат ом пу. Тыйын огыл, кочат дэчак кодшо. Мый оза улам, кёлан шонэм, тудлан пуэм. Могай адак,—ойырлэ-эм...—Прокой туманлаш пижэш.—Ойырло, пырчат жал огыл. Упшэтым нал-ат, лэктын кайэ. Тугай болван дэч вуйэм утлыжо. Лэк!—сырымыж дэн ужынат ок шукто, трупкажым „шорт“ тошкалэш.

— Поктымэт дэч поснат кайэм,—Осып, кнагажым налын, опса вэлыш савырна.

Туманлымым колын, кудывэчэ гыч аважэ пура, вэдражым опса лондэм дэран кодэн, кнага погэстарышэ эргыжым умлыдэ ончалэш. Вэс пөлмаштэ трупка пудыргымылан лийын утларак когаргышэ Прокой утыр вэлэ талышна:

— Кайэ, кайэ, акылым погэн тол. Ачатым туныкташ альэ ужарвуй улат. Кызыт нэр йымалнэтат эрнэн огыл да...

— Мом шургэда, эргым?—аважэ Осып воктэк толын шогалын йодэш.

— Поктэн луктэш,—манын Осып аважлан пэлэшта, кнага-влакшым конгла йымак элталын, вэс пөлмаш опсам почэш. Аважэ „ой“ манынат ок шукто, туштак тэнгыл үмбак лыдыргэн вола.

— Йа, ачай, пытартыш кана йодам: ойэтым вашталтэт альэ укэ?

— Айда кайэ, кайэ,—Прокой эргыжым огэшат ончал.—Ачат тланьэт шэргэ огыл, шочмо суртымат комсомоллан вашталташ нымакат огыл. Кайэ, ит шогылт,—нойышыла кидшым лупшалын тэнгылыш нэлын шинчэш.

— Чэвэрын!—манын Осып аважым шупшалэшат, лэктын кайа. Пёрт гыч лэктын викак лумым кошталэш, шокшэштшэ сангашкыжэ тэмдалэш. Сангалан кэнэташтэ йүштын чучэш, вара коваштэ йүлаш тўналэш, вуй айнымэ гай лийэш. Шочмо кушмо пёрт төрзаш ончалын, иктымат уждэ, капкам почын лэктэшат, школ вэлыш ошкыл колта. Шэнгэк савырныдэ ошкылмыж дэн ужынат ок шукто: ачажэ пёртончык үштылэ лэктын ала мом кычкыралнэжэ, вара кидшым лупшалын мөнгышкыжэ пура.

Ачаж дэч лэктын кайымөнгө Осып ончычшо Мичу дэк пура, кузэ лиймым ойлэн пуа. Вара коктын Пэтрован дэк мийат. Нунын мутыштым колышт налмэк, Пэтрован Осыплан колхозыш пураш йод-

машым пуыкта, эрлак раздэл актым ышташ сөра. Кастэн Осып ты-
матлынак малэн колта, эр лиймэш помыжалтдэ мала...

Түнө йөршынак волгыж шуын огыл. Шокшо пөрт гыч лэкмэ по-
чэш могырлан кэнэта йүштын чучэш, чытыралтмэ гай лийат. Пөрт
гыч каваш шумэшкэ ош шовычо-влак шуйнэныт—шликш ны лэктэш,
ны укэ. Кушто ик вэрэ капкам кочыртатэн вүдлан волат. Йогыштым
колтэн шуктыдэ, капка йымач лөзмөн пий-влак лэктыт, тупыштым
кадыртэн шуйнылыт, ваш лышэмын иктэ-вэсыштым үпшынчыт. Мичу
дэн Осып, Мытрин вич пусакан пөртшым эртэн, пролкаш корангыт,
тэр корно покшэч ошкылын, изурэм мучашкак шуытат, Васьюкын ку-
дивэчышкыжэ пурэн шогалыт. Кудывэчыштэ пырнья тэмын, йүд пур-
гыж пырнья үмбак лумым пургыжтэнат шуктэн. Шүкшө вича воктэн
сурт оза тошкыштэш, имнылан вара, шоктышым парнья вошт кол-
тэн шавэн, түйымө олымым шаньык дэн пудратылэш. Изыш лиймэк
Пэтрован толын шуэш Шокшо шальым пидын, Анай пурэн шогалэш.
Товарым, ломым, пискым нумалын, моло-влакат погынат. Шукак огыт
шогылт, тамакам шупшын ситаратат, Пэтрован кушто мо лийшашым
ончыктыл пуа, толшо-влакым вэранда. Пашаш рүж пижыт. Иктыжэ
лумым куа, вэсыжэ нэлэ ломым нөлтыштэш, кумыщыжо пырньам
вискала, пүчкэдат, пужарат,—йүк-йүан вэлэ.

— Шэкланэ, пырнья йымак логалат, — пырнья кашак үмбац
Осып кичкырэлэшат, лон куго пырньам вачэ дэн вэржэ гыч тарва-
тэн, үлкө пөртыктэн колта.

— А мэ тудым вот тыгэ...— ломашым туран шогалтэн, күшыч
тумандэн пөртын волышо пырньам Мичу чара. Осып волэн шумэк
коктын кок могыр гыч ломаш дэн нөлталытат, онгайтарэн пыштэн,
пискылан пижыт. Шижынат огыт шукто, кужо пырньат кокытэ
пүчкылт шукталтэшат.

— Йа, Димитрий Иваныч, шкэ пырньам нөлтыштын калэтат
дыгыш чай?—чогыт дэн ийым кучэн, Пэтрован толын шогалэш.

— Чо кызыт, воштыл, воштыл, кэнгэжым мланьэм воштылаш чэ-

рэт шуэш,—ваштарэшыжэ Мичу шайаркала.—Кок кана артыкракым шупшыктыдэ чарнэм манын шонэт мо?

—Тумартэ альэ йатыр жап уло. Имньына-влак тырлэн шога-лытат, кок кана вэл огыл, кум канат артырэна.

—Эй адак, лучко озанлыклан латкок имньэ, туштак моктана, кум кана артырэна шокта. Тынарымат шупшыктэда гынат, пэш йөра лийэш.

—Тачэ лучко гын, эрлэ витлышкэ шуктэна,—Пэтрован шич-чажым сэмалта, Осыпым вачыж гыч пэрэн,—тугэ вэт?—манын йодэш, тунамак мутшым вэсыш савыра:

—Ну, ачат-ават мо калыштэ илат? Кыраш толгыч ок шокто?

—Укэ кызыт,—Осып шыргыждэ ок түсө.

—Ну-ну, шайылэ, вожын йолаш дэн куржталыштмэт годым куэ пучымыш кочмэтым шарнэт чай.

Пэтрован пырньа пүчкышым кушкыж шинчэшат, ийым шындэн, пу чогыт дэн колт да колт кыраш пижэш. Мичу дэн Осып вэс пыр-ням пүчкаш тўнгалыт. Изыш лиймөнгө, лум куыма гыч Анай то-лын шогалэш, шупшаш чарнышэ Мичум вашталтэн, пискым куча.

Паша сайын ушна. Кэчывал тураштэ лийшаш имньэ вичан кыш-каржэ палдырнашат тўнгалыэ. Эртэн кайшэ-марий-влак гыч йужыжо өрмалгэн чарналта, колхозник-влак дэнэ ойласа, воштылэш. Йужыжо лўмын ончалшаш вэрчынак иктаж кайлам муын, вича ыштымэ вок-тэч эрташ төча. Осыпын ачажат ончалаш толдэ ок түсө. Тойаш энэр-талтын, нугыдо шинчапун йымач мыгиль-мугиль ончалэшат, ик мут пэлэштыдэ савырнэн кайа.

—Шонгэт көрана чай,—Осыпым өрдыж гыч тўкалтэн, Анай Прокой вэлыш шинчам сэмалта.

—Айда нымат огыл, жап шуэшат, мутэм колыштдымыжлан өп-кэлдэ ок код,—Осып пэнгыдын пэлэшта.

Пискэ адак муралта.

XII

ТЭЛЭ. Кўшкө ончалат—вудакан койэш. А мландэ ўмбал - ошо. Ку-рык чангажат ошо. Пасужат ошо. Йалт тошто марийын вургэм жэ гай. Горизонтышто гына кожэр-пўнчэр кандалгын-шэмалгын кой-ын кийа.

Кэлгэ кошовкан ик лукушкыжо йымэн шинчын, Арслан могы-рыш Пэтров Мичу ашыкта. Корно салпынан. Тайылрак вэрыш шумо сэмын, кошовка кэлгэ лакыш „йыжж“ йаклэшт вола, ийангын пэш-кыдэмшэ салпын тўрыш рошток мийэн пэрна,—тэртаванжэ шортын вэл кодэш. Вара адак ашыктэт, шокшо тулупыш пўтырналтын, тэр-таван мурымым колыштын, нэралтэн шинчэт. Кэчыгут куржталыш-тын, пылыш йыгыжгымэш тўрлө тумасымым колыштын, улнэн пы-тымэ почэш тыгай шып пасуш лэктын шуатат, шўмлан лайыкак чу-чэш, уло нойымым шөрэн шинчам кумэт, шаулымо йўкым мондэт. Улыжат имньэ пышкырэн колта, адак йўштэш пудэштшэ укшэрын

йўқшө пылышлан логал кодэш. Изэ чашкэрым кодэн адак пасуш лэктат, курык йымак куштылгын ашыктэт.

Тэлымсэ каныш жап йараш ынжэ кайэ манын, Мичу Кийакыш мийэн толаш ойым пидэш. Йалуполномочэн пумо түрлө изырак сомылкам шуктэн, ик-кок кэчылан Арслан дэч йалт ойырлышашлан Пэтрован дэнэ кэлшэн, Мичу район рўдыш тарвана. Кийакыштэ эн ончыч Зойа дэк пурэн чарнаш шоналта да, шыжымсым ушэштарэн, кэнэга шыдэштын, имныжым вэс урэмыш шупшылэш, „Кийакысэ крэстйан пөрт“ манын шөрынэ сэрымэ вывэскан пөрт тангалнэ чарнэн, йара вэр уло-укэм палаш пура. Мичун рыскалжылан, толшокайшэ шагал улмашат, Мичу обшо пөлмаш вэлэ огыл,—номырышкат пурэн шуэш. Имныжым гуарэн, арвэржымат саклаш пуэн кодэн, Мичу кочмывэрыш тарвана, корно почэш ыраш манын, шүрө пэлэн кок кружка пурам шалт шында.

Кочмывэр гыч лэкшаш жапланпичкэмышалтынат шуэш. Ош ончылакан официанткэ, вачэ гоч лупшалмэ шовычо чокам парняж йыр пўтырэн, пырдыж воктэк мийэн шогалэшат, выкльучатэльым пўтыралэш. Пөлмасэ рўмбалгым сэнэн, элэктролампэ волгалт кайа, изырак үстэл воктэн шинчылтшэ-влакын чурийыштым йымыктара. Карасин лампын пэлэ-сокыр волгыдыжлан көныгэн шушо Мичун чурийжэ элэктротулэш ласкангэш,—тудо льустрат, тул чўктышыमत сай шинчаж дэн ончалэш,—шкэжат шижын ок шукто,—парняж дэнэ официанткым ўжын конда. Ош ончылакан официанткэ воктэкижак толын шогалмэк, Мичу ик тапыр айманышэ гай лийэш, вара күсэнжэ гыч вич тэнгэм луктын, буфэт гыч пурам кондаш йодэш.

— Монарым? —официанткэ йўкынак йодэш.

— Иктым.

— Шымлэ вичыр,—пурам ўстэмбак кондэн шындэн официанткэ вашэш оксам кучыкта.

Кочмывэр гыч Мичу кинош кайа. Кино пытымэк крэстйан пөртыш пөртылмашэн кэнэга Зойа дэн ваш лийэш. Ала шкэмым палыктыдэ эрташ лийэш манын Мичу шўшажым нөлтал вуйжым кумык ыштыш гынат, Зойа тудым ончычрак ужын шуктэн пэлэшта:

— А-а, Димитрий Иваныч толын шуын улмаш! Поро кас, кузэ илымаш.

— Пэш сай, шкэ күзэ,—Мичу кидым шуйа.

— Илэна изыракын. Каникулым эртарэт аман?

— Изыш канышын койына.

— Кунамрак толынат?

— Тачэ гына.

Зойа кидыштэ улшо баулжым конгла йымакыжэ ишэн, Мичу дэк лышкырак лийэшат, коқтынат, молылан корным пуэн, тротуар гыч корангыт.

— Мыйат канэм. Тачэ йолташэм-влак толыныт. Милости просим мэмнан компаньыш ушнаш. Куанэн ваш лийына.

Мичу шуко ок сөрвалыктэ, „касым иктаж кушто гынат эрта-

рыман, адак тыссэ культура вий дэнат лышычрак палласыман“ манын шоналтэн, кайаш рэзалыкым пуа. Ик жап гыч Мичу, Зойа мид пу- лыш гычшэ кучэн, КРШ кудывэчыш пурэн шогалэш.

— Тэвэ у унам кондышым,—пөртыш пурышыжла, йүштэш йошкаргэн чэвэргышэ шүргыжым кужака ош парньяж дэнэ йыгэн, Зойа шкэ уна-влакшым Мичу дэнэ палласыкта.—Палымэ лийза: Пэ- ров Димитрий Иванович, Арслан авылысэ йошкар пэдагог.

— Тойшин Пэтр Стэпанович, тыссэ врач,—сангаш кудыргэн кэ- чалтшэ той үпшым шойыкыла нийалтэн, Мичу вашэш рвэзэ йэнг шо- галэш.

— Свэрдловскысо студэнткэ Шура Иванова,—пэлэпушкыдо ди- ван гыч кучычрак шэмалгэ ўдыр киньэл шогалэшат, Мичу дэн палла- сымэк, порсын тувыр түржым онайтарылын адак вэрышкыжэ шин- чэш.

Тугудэштэ Зойа вэс пөлэмышкат мийэн толэш, тувэч түрлө си- йым, вара шолшо самбарым кондэн подносыш шында. Изыш лий- мөнгө ўстэмбак ала кувэч портвэйнат, чарка влакат кондэн шогал- талтыт.

— Пожалуйста, уна-влак, ўстэл төрыш. Тачсэ касна у интэли- гэнцэ лүмэш лийжэ,—Зойа, чыла чаркам тэмэн, шкэнжыным нөлта- лэш.

— Арсланысэ культура вий дэнэ кылым кучышаш вэрч,—чар- кам кучышыла Тойшин йэшара.

— А мый рвэзылык вэрч нөлталам!—чаркам кучэн, Шура ма- нэш.

Мичуат у йолташ-влак лүмэш нөлталэш.

Кас порын эрта. Вигэн ожсэк ваш палышыла чарныдэ мутла- нат. Портвэйным вашталтэн, ўстэмбак запэканкэ дэн кагор луктыл- тэш. Чай йүмашэш макыла пэлэдшэ Зойа ишкэ гыч гитарым налын, сэрэнадым шокталта, вара шкэжат муралта. Тойшинат тэноржым ги- тар йүк дэк уша. Шукат ок лий, мурышо йүк коклаштэ Шуран альт йүкшө палдырна, Мичуат коклаш ок код. Зойа дэран „изырак хор“ лийын шуэш.

— Марлакат мурышаш,—манэшат, Зойа парньяжым вэс сэмын модыкта, минор сэмыш вончэн, шуйалтэнрак муралта:

Күзалалым курыкын вуйышкыжо,
Шогалалым мардэжлан ваштарэш...

Муро савыртышыш вигэнат ушнат:

Саска пэлэдэш,
Саска пэлэдэш,
Мландым лэвэдэш.

Зойа адакат йүкшым чытырыктэн, ойганышыла шуйа:

Шогалал-шогалал сүсаналыым,
Тол, игэйэм, маншыжат иктэ укэ...

Адакат вигэн кыршат:

Шўшка ужывыр,
Шўшка ўжывыр,
Эрта рвэзэ ўмыр...

„Шэмшыдангын пэлэдышыжым“, „Кырык сирыштэт“ курык марий мурым, „Мүкш отар“ гыч мүкш сэмым муралтымэк, марий искусство пэлэдшаш вэрч тостымат нөлтал йүмэк, портвэйн дэч йошкаргышэ Шура, изыш айманэнрак, киньэл шогалэшат, үстэлэш энгэрталтын, шыпланаш йодэш:

—Чуза, йолташ-влак, мый ик почэламутым окэн пунэм.

—Просим, просим!—Тойшин копажым пэралта.

Шура тыгэ тўналэш:

—Ты почэламутым марий литературышто от му. Тудым мыйын лышыл йолташам, чынрак манаш гын, ожсо таңэм сэрэн. Тудо шкэжэ ындэ ала кушто, коштмо кышажат йүкшэн пытэн, тугэ гынат, почэламутшо кызытат шўмыштэм. Пашажэ тыгэ лийэ. Ик кана канымэ кэчыштэ мэ коктын йэр воктэн коштна. Шошо. Чарныдэгэчэ пўртүс шыргыжэш. Йандар йужышто лэпэньэ тўшка чонгэштылэш, нурышто, чашкэрыштэ тўрлө кайык койышлана. Чыла шкэ сэмынжэ йывырта, пэлэдэш, копшылана.

—Мэ йэр воктэн шинчэна. Вўд толкын тура кўй сэрыш пэрнэн шонгэшталт чакна, адак пэрна, чакна... Сэр дэч умбалнырак комбо тўшка модэш. Йэр вэс мogyрышто локама кушкэш, вара тыгыдэ чашкэр шэнгэч тура кўкшө пырдыж сэмын пўнчэр киньэлэш. Мўндўрчын завод гудок йўк йужым йонжалтара, гудок йўк дэнэ варнэн чодра мура,—ала кэнэж сылнылыклан йывырта, ала шошылан лийын куанэн гўжла...

—О-о, тый шкэжат поэт нарак колтэтыс,—Мичу коклаш пура.

Шура Мичун моктымыжлан нымом ок пэлэштэ, шинчажэ гына йылгыжал кодэш. Ёпшым шэнгэкыла шэрын тёрлатэн, тудо умбакыжэ ойла:

—„Шура, мый тыйым пагалэм“, манэш тудо. Мый комдык возын, лўп-кандэ кавашкэ ончэн кийэм, тудын мутшылан элнэн воштылам. „Молан воштылат?“—манын тудо өпкэлэн ойла. Мый тудлан йэр ўмбалнэ ловыкалт коштшо вўд омым ончыктэм.—Ўжат, —манам, —ты вўд омым? Мэат ты толкын дэн иктак улына: тэвэ ушнэна, тэвэ ойырлэна, иктэ-вэсынам курымэшат она уж, ала йалт мондэна. —„Укэ,—манэш,—тый мыйым от мондо, мый тыланьэт шарнашэт ик почэламутым сэрэн кодэм. Кондальэ,—манэш,—записной книшкатым“. Ну, мый тудлан мо йодмыжым кучыктышымат, тудо мый дэчэм савырнэн жумык возат, мланьэм тыгай почэламутшым сэрэн кодыш:

Кэчэ шичмэк олык воктэн
Йоратэм мый пэш кошташ,
Кумда йэрын сэржэ тўр дэн
Йыр-ваш ончылт колышташ.
Пундашдымэ йандар кава
Шўдыр-влак дэн шавалтын,
Йэр ўмбалнэ куго жава
Омбым луктын шарлалтын.
Чышнэк кокла каршэт дэнэ
Йўд вошт ындэ шэргылтэш,

Тул воктэнэ муро йүк дэн
Рвэээ калык пэш модэш.
Мыйжэ вэлэ лачак шкэтын
Олык воктэн пэрнылам,—
Пуйто ойган шкэт кукла
Нымодымэш кодынам...

—Тыдлан ындэ йатыр жап эртэн. Мый кокымшо ступэнным тунэм лэктын куго школыш кайышым. Тудо кизыт Бурьат-Монголийыш кайэн ышта мангыч шокта. Ындэ кум ийышкэн ваш ужын онал, ик сэрышымаат ваш ышна колто. Толкын нэргэн ойлымэмла лийын лэктэ. Посна сочын-кушна, локама гай түзланэн капыш пурышна, ваш лийын сайрасэн коштна, а кизыт... ындэ вигэ мондалтмэ гай лийэ. Иктэ-вэсынам ужаш түкна йа укэ,—кө тыдым шинча. Тэвэ тыгайым коклан ушэштарэтат, шүмлан ала кузэ нэлын лийэш. Эртышым чаманымэ гай лийат.

—Йолташэт манмыла, „шкэт кукула“ нымодымэш кодшо гай лийат шол.

—Ийэ, тугэ лаваса...

—Мо чын гын чын,—манын Мичу мутым налэш.—Илышыштэ тыгэ ваш лийын, иктэ-вэсым йөрэтэн, курымэшлан ойырлымаш йатыр лийэда. Йужгынам ик ваш ончалмашат шуко жаплан вуйэш пижын кодэш. Вара, руш манмыла, „в минуту огорченья“ тыгайым ушэштарэтат, эртышэ илышым чаманымэ гай лийат, пушкыдырак шүманжэ гын, шортынат колта. Адак тыгэжат лийэш: йөрэтэн илымым пэш йырныкын умлатат, иктаж вэрэ ваш мутланышэ үдыр-качым учырымөнгө, нуным уло йалгэ, уло школгэ воштылаш, игылташ тўнгалыт. Йужыжо мускылымым түсэн кэртдэ шканжат сыра, коштмо үдыржымат вурсэн пытара, йа йалт лийдымэ пашамак каласэн үдыр үмбака лаврам кышкэлэш, йа рвэээ-влак дэч торла, илышлан ўшанжэ йомэш, йавыга, йўаш тўнгалэш,—ик манаш, чыла шурупшо лушка. А йужгунам йалт тупэла лийын лэктэш: мускылымылан мускылымо дэнак йа вэс сэмын вашмутым пуэн, случайнэ ваш лийымаат уло чон дэн йоратымашкэ савырат.

—Тэвэ вигэн тыгэ ыштышт манын, нунын лүмэш нөлталашат лийэш,—манын Тойшин воштылалын коклаш пура.—Кучыза, йолташ-влак, шкэ чаркадам.

..Вара адак мураш тўнгалыт. Ик жап гыч Тойшин эсэнласэн кайаш тарвана. Мичуат, часым ончалын, латкок час эртымым ужэшат, сийлан таум ыштэн, пырля кайэна манын, Тойшин кўдыньак лэктэш. Урэмыштэ изэ пургыж модэш, ик чонанат ой кой, тул-влакат кушто ик вэрэ гына йылгыжыт. Корно вожышто ойырлэн, Мичу крэстыан пөрт капка дэч шуэшат, онгыр кылым йатыр жап рүзкалэн шогылтэш. Мом ыштэт, район рүдө гынат, тугай вэрыштэ эр мартак толшо кайшым вучэн шинчаш тунэм огыт шу. Капка воктэн кылмыктэн шогыктымо ыш ситэ, пөлмаштэ йўт вошт умдыла толаштара, малашак ок пу. Сырышэ, омо-йуа Мичу, эрдэн кэчэ лэкмэ дэн пырляк чийэн-шонгалын, номыржым рўдагшэ сура дэн кылдырдок тўкылэн кодэн,

«малэн помыжалтдымэ урэмыш лэктэш. Коштын-коштын вуй куштылгэ-
«мэш, эр йүштэш капланат шыр-шыр вэлэ чучэш. Омыдымо йүдын
«палыжат ок код.

Чайым йүмэк Мичу райзэмотдэлыш ссудо нэргэн палэн налаш
«кайа. Ссудо уло-укэм бухгалтерийыштэ йодыштын, йодмаш тымартат
«ончалтдымылан сырэн, Мичу райзо вуйлатышэ дэкак пураш төча.
«Вуйлатышын кабинэтыштыжэ лач гына колхоз ыштымэ паша нэргэн
«кагаш эрта улмашат, ала могай дэловод, ручка мучашыж дэн санга
«йымалым удыралын, Мичум ок пурто. Мичу,—тачэ ты бӯрокат-влак
«дэкак пураш огэшак лий ала мо,—манын шоналтэн опса вэлыш савыр-
«нэн вэлэ шуэш, кабинэт гыч райзо вуйлатышэ лэктын шогалэш. Ми-
«чум ужын, тудлэч кувэч толмым палэн налмэк, Арсланыштэ колхоз
«уло-укэм йодыштмэк, тудо Мичум викак засэданыш шӯдырэн пурта,
«колхозым кузэ почмо нэргэн отчотым ыштыкта. Мичу, массэ пашам
«кузэ ыштымышт нэргэн тывэч-тывэч гына ойлэн пуэн, утларакшым
«район организацэ-влакым вурсаш пижэш,—пэш аламан полшэда, ссудо
«нэргэн йодмашнамат тымартэ ончэн ода кэрт,—манын өпкэлэн кала-
«са.—Тэ,—манэш тудо,—тыштэ мэмнан йодмашнам кум арньашкэн
«пүктэн кийыктэда, а тэндан вэрч колхозыштына имнэе вичам ыштэн
«шуктэн она кэрт. Бӯрокат койышда пэш шуко. Йал калык у илы-
«шыш тарванэн, а тэ нунылан ода полшо, йүкшыктарэн шогэда,—ма-
«нын йатыр вурсэн шога.

—Чуза, а тэ имным иктыш чумырэнда альэ укэ?—үстэл үмбал-
«сэ кагазым йатыр пургэдын, күлэшыжым мумэк, райзо вуйлатышэ
«Мичун мутшым күрлэш.

—Манамыс, иктыш ышташ шкак ода полшо. Вичам шукташ пол-
«шыза, вара вича шушынак иктыш ыштэна.

—То-то шол,—вуйлатышэ кугэшнэн воштыл колта. — Мэмнам
«бӯрокат манын вурсэт, а шкэжэ самой опортунист улат. Мэлкобур-
«жуазный стихийым от умло, калыклан вольам пуэт. Мэмнан инст-
«рукцынам налын око-йан, кузэ каласышна: „категорчески предлагаем
«после организации колхоза в течении 24 часов обобществить всех
«лошадей, в противном случае райзо рассматривать и утверждать ус-
«тавы товариществ, артелей и коммун не будет“, манна вэт. А тэ
«опортунист сэмын мутнам ышда шукто, ала могай вича дэнэ толашэн
«түнгжым уждэ кодда, ындыжым прапыш лэкнэда. Шоналтэн ончыза:
«крэстйанын имныжым погэн от нал гын, кузэ тудым колхозышто
«кучэт? Вэт тудо тачэ-эрлак лэктын кайэн кэртэшыс. Тунарак анра
«лийаш күлэш шол. Тэвыс тэндан кагазда,—манын вуйлатышэ тунар
«пургэд кычалмэ кагаз ластыкым нөлталэш.—Мэ тудым кызытак ончэн
«лэктына. Имным опортунистла иктыш чумырыдымылан лийын, кол-
«хозлан ссудым пудымашын ышташ күлэш. Моло сэмын ок лий.

—Чу, кузэ тыгэ?—ручкалан пижшэ вуйлатышым өрын ончалын,
«Мичу төрштэн кидым шаралта.—Мом төчэда? Вича укэштэ кузэ им-
«ным пырляштарэт?

—Тудыжо мэмнан паша огыл. Имным пырляштарымэшкыда

оксам она пу,—манын вуйлатышэ йодмаш ўмбалан рэзолюцым уды-
ралэшат, нэлэ прэс-папйэ дэн шолт тэмдалэш.—Бндыжым отчет по-
чэш рэзолюцым луктына. Мыйын проектэм тыгайэ,—сэкрэтар, сэрэ:
„Арслан авылысэ колхозын прэдставительжым колышт налмөнгө,
Кийакысэ райзо тыгэ пунчалэш: 1. Йал илышым комунист партий дэн
совет влась ончыктымо корно дэн молэмдымаштэ колхозын пэш куго-
значэныжым лэнгыдынак палэмдэн, Арслан авылысэ культур вийлан
катэгоричэски шижтараш: ончыкыжат опортунист койышым огыт ку-
далтэ гын, нунылан административнэ мэрэ шумэш взысканьэ ышта-
тэш; 2. Колхоз вуйлатышылан,—сэкрэтар, лўмжым палэн нал,—адак
ты засэданыштэ доклад ыштышэ, ссудым йодшо Пэтровлан выговорым
пуаш, тыгэ кўшташ: кок кэчэ жапыштэ чыла имным пырляшта-
рышт, укэ гын, нуным калыкын тушманыштлан чотлэн сутыш пуал-
тэш; 3. Имным пырляштарыдымылан лийын, колхозлан ссудым пу-
аш огыл, имным пырляштарэн шуктымо нэргэн рапорт толмэк, йод-
мыштым уэш ончаш лиймылан чотлаш.“ Рэзолюцын политик ужа-
шыжым сэкрэтар йамдыла. Бндэ вэс пашаш куснэна.

—Кузэ тыгэ? Прэнийымат ода ыштэ мо?—Мичу йалт өрэш.

—Могай тушто прэний. Опортунистлыкэт тугакшат палыс,—вуй-
латышэ руал пуа.

—Мый тыдым йараш ом кодо. Мый сэйчас райкомыш кайэм,—
манын Мичу туманла.

—Коч ЦИК ыш шумэш кайэ.

Кабинэт гыч лэктын, райзо опсам почшаш гоным Мичум засэ-
даньэ сэкрэтар поктэн шуэш:

—Эй, йолташ, эпташ, поро таң, молан тугай улат. Колхозын,
вуйлатышын лўмыштым каласэ, протоколлан пэш күлэш,—манын
лудо Мичум пальто шокш гыч чараш тōча. Мичу нымом пэлэштыдэ
опсам кроп чўчын лэктэш. Сэкрэтар тўнгшыла шогэн кодэш.

Райкомыш шуын, Мичу сэкрэтар дэк пурынэжэ. Опса дэк шумо-
гоным тудым кудыр ўпан ошалгэ рвэээ кычкырал чара, молан тол-
мым йодэш.—Сэкрэтар уло-укэ,—манын Мичун йодмыжлан ошалгэ
рвэээ, вуйжым кумык ыштэн, парньаж дэнэ кагаз чумыркам тэмда-
лэш, ўстэл йанда ўмбач тамақа ломыжым пуал волта, ала молан
ручкам тарвата, вара ижэ энгыралтэн пэлэшташ кырша:

—Шангак маньымыс укэ манын, адак толын йодыт. Сэкрэтар
укэ, тудо Свэрдловскыш кайэн, тачэ ок лий, эрла тол.

—Мый каймыжым пэрвэй колам, сырышаш укэ, йолташ,—
Мичу ўншын пэлэшта.

—Ну, тый огыл гын, вэсэ толын. Кстати, могай авыл гыч улат?
Колхозда уло-укэ?—ошалгэ рвэээ карандашым руалта.—Имнэ пыр-
ляштаралтын?

„Мо ийа эрэ имнымак йодыштыт?“ манын Мичу шоналта, вара
статистикын чыла йодмыжлан ойлэн пуэн, райзон пунчалжэ нэргэн
каласа.

—Тэ тыштэ кузэ гынат полшыза, вэт тыгэ ышташыжэ ок лий.

Шкат шоналтэ: вича шудэгчэ имньым куш шогалтэт. Лум үмбак вү-
дэн от лук вэт.

— Йёра, мый ты нэргэн сэкрэтарлан каласэм, күзэ лиймым тэ-
лэфон дэн йодыштам.

— Пожалста, поро лий,—Мичу сөрвала.—Ссудо нэргэнат ойло.
Укэ гын, паша карап.

— Йёра, йёра,—ошалгэ рвзээ кагаз чумыркам ургааш пижэш.
Мичу лэктын кайа, крэстйан пөртыш пөртылын, порын огэшат коч,
тывэч-тувэч пурлылдалын имньым кичкаш лэктэш.

Корнышто Мичун шыдыжэ пушлана. Арсланыш шушаш годым
тудо тулуп согааш ала могай мурымат энгыралтэн шуйаш тўналэш.
Райзо вуйлатышым шоналтэн воштылынат колта. „Ай, айдэмэ сўрэт!“
манын тудо воштылэш. Пэтрован кудывэчыш пурэн имньым туары-
мэк, тулупымат пөртыш пуртэн пумэк, тудо шкэдэжэ гарвана.
Рўмбалгэн шуын. Вэрын-вэрын тулым чўкташ тўгалыныт. Урэмыштэ
уто йўк-йўан укэ. Ала могай ўдрамаш йара вэдра дэнэ лэктын шо-
галынат, корным ок пөлө, Мичун эртэн каймыжым вуча. Тыдым
ужшын, Мичу ошкылмыжым вашкэмда. Щкол тангалкэ шушаш го-
дым, тўрза гыч тўкалтэн ўжмө йўк шоктыш. Мичу тўрза вэлыш
савырнат, Осыпым ужэш.

— Мичу тышкырак тол-йан,—манын Осып кичкыралэшат, тўрза
дэч ойырла. Мичун капка ончык толын шумыж годым тудо пўрт
гычат лэктын шуэш, капка онга кокла гыч кидым пуа:

— Сай улат. Кувэч толат?

— Кийак гыч.

— Пэш сай, лач толынат. Ала пөртыш пурэт? Тушто мыйын
йолташ-влак.

— Мом ыштэн шинчэда?

— Да так...—Осып айманэн пэлэшта.—Йолташла погынышнат,
изиш подылаш эсап уло. Адак тый ит лўд,—кэнэта Осып вашкэн
пэлэшта.—Мый руштмэшкак ынэм йўктө, изэ кас сўмакым вэлэ ыш-
тынэм.

— Пэш сай улат,—Мичу савырнэн шогалэш.—Поро йэн-влак
тачэ спэктакльым шындат, а тый—йўаш. Тожо комсомолэс...

— Мичу, молан тыгэ ойлэт, мый шкэ мо. Мыйат ончычшо ты-
гак шонышым. Коч тыйжэ ит вурсо.

— А школышто кō вуйлаташ кодо? Вэт мый тыйым кодэнам.

— Пэтрован дэн Анай шкэ ўмбагышт налыныт.

— А тый?

— Мый тыштэ. Тугайак отвэтствэн участкэ маныныт да...

— Дурак улат,—манын Мичу ойырлэн кайа. Осып ик магал
капка воктэнак шога, вара вуйжым рўзалтэн воштылалын пөртыш
пура.

Школыш толын пурэн, Мичу шкэт шогылтшо Анайым ужэш.
Тудо парт ўмбалнэ парнья вуй дэн гына шогэн, кидшым кўшкō ыш-
тэн, лозунгым пудала. Опса почылтмо йўкэш савырнэн ончалын, тудо
Мичулан вуйым сава:

— А-а, йомшо шүшпик, чонгэштэн толат мо? Сай улат вара?

— Пэш сай, шкэ кузэ,—пальтожым кудааш Мичу шкэ пөл-машкэ пура.

— Илэм-шүлэм, тыйым вучэм,—пырдыж шэнгэч Анайын онгыр йүкшө шокта.

— Ала тугак гын,—кид копажым ырыктышашлан ваш йыгэн, Мичу толын шогалэш, Анайлан пудалаш полша. Лозунгым пудалэн шуктымэк, коктынат пөлма покшэк шогалын йыр ончалыт.

— Йёра вэт?

— Пэш кэртат. Тынар устан ыштымэтлан шупшалашат лийэш.

— А вот от тошт,—Мичум кид-шэ гыч йори совэн, Анай парт шэнгэк төршталта.

— Ала тоштам,—Мичу тудын почэш төршталта, Анайым кучэн шкэдэжыжэ лышэмда. Ту жапыш-так опса почылтэшат, Пэтрованын шыргыжшэ, пондаш ора шүргыжө койэш.

— Ай могай улыда, когыстам кодашат ок лийыс,—Пэтрован чой-ан воштылэш.—Толын вэлэ, ұды-рым элталашат йэтшэн.

— Мэ модына вэлыс, Пэтрован изай,—Анай шинчажым кумык ыш-тэн чэвэрга.

— Мыйат всурйоз ойлэм ма-нат мо?—Пэтрован воштылмыжым ок чарнэ.—Чать шкат рвэээ лий-ылтын. Модса, модса, пийалан лийза.

— Кай, Пэтрован изай, ала мом ойлэт,—Анай утыр чэвэрга.

— Калык вашкэ чумырга мо?—мутшым вэсыш савырышашлан Мичу йодэш.

— Вашкэ дыр. Коч мо гынат, тэндан мужыраңмыда дэч ончыч,—Анайлан шинча сэмалтымыжым чарныдэ Пэтрован адак тыгыдын воштыл колта.

— Пэтрован изай, сита ындэ. Сырэн кайэм ала мо,—Анай парт ўмбалнэ тупынь савырнэн шинчэш.

— Йа тугэ гын, чарнэмаат. Мий-йан, Осып дэч йошкар пасмам кондо.

— Ит кайэ!—Анайын киньэлмыжым ужын Осыл кычкы-ралэш.

— Молан?

— Пэтрован шкэ мийэн толжо.

— Вот адак. А мый молан ом кэрт?

— Тыгылайак. Лучо шкэ кайэм.

— А молан мый огыл?

— Огыт... Тланэт ок лий.

— Могай исэр улат,—Анай кұрыкым чийа!

— Анай, ит кайэ, тушто... йўйт.

— Ах, тый палэнат налыыч?—Анай воштыл колта, лэктын куржшыжла Пэтрованлан кичкыралэш:

-- Мэмнам воштылмэшкэт, лучо тудым умландаркалэ.

— Мо тугай? Комсомолэс йўэш, тэ вигэн шинчэда, а ода чарэ.

Нымом ом умло.

— Умлашат йөсө огыл. Тачэ пайрам водо вэт?

— Ну, пайрам водо.

— Васлий-кугыза лийшаш?

— Ну, лийшаш.

— Рвэээ-влак йўаш, крэдалаш тўнгалыт?

— Да тый мо мыланэм допросым ыштэт? Ну, тугэ лийжэ.

Мо вара?

— А тэвэ мо, мэ Осыплан поручэньым пуэнна. Ик түрлө сэкрэт. Рвэээ-влакым хулиганитлаш колтымэшкэ, лучо нуным шкэнан вэлыш савыраш. Маныт вэт, ийам сотана дэн поктэн лукташ күлэш манын. Ну, мэ Осыпым пўтыркалаш: тый талэ улат, йолташэт-влак тыйым пагалат, только пэш орадэ улыт. Нуным виктараш күлэш. Аракам нал да, эн вуйор-влакым шкэдэкэт ўж, нуным каслан интэрэсоватлэн мошто, тыгэ ыштэ: нуно Васлий-кугыза дэнат, крэдалашат ынэшт лэк. Коч пикталт коло, а тыдым шукто. Ну, изыш аргашэнат нална. —Кузэ тыгэ,—манэш,—тэ тыштэ пайрамлаш тўнгалыда, а мый йўаш кайэм.—Мэ тудым пыкшэ умландарэн шуктышна, тунар чот торэшланэн. А ындыжэ шкэжат куанэн ок шу дыр...

— Тудо мыйымат ўжын пуртынэжэ ильат, мый тудым дурак вэлэ маньымыс.

— Йонгылыш лийыч. Мэ нунылан вигэ честь-честью ыштышна.

Грамофонимат кычал муна.

— Тудыжым кувэч коптарышыч?

— Йал совэт гыч шўдырэн кондышым. Миймэм йэда вуйлатышын пөлмаштыжэ ужам ильэ. Шонышым-шонышымат,—чу-йан, мый тудым ишкылэм,—маньым. Тыдым-тудым ойлышна, вара давай тудлан ўйым шўраш; тыгэ-тугэ ыштынэна, авылыштына грамофоним мо дэн кочкыт—тудымат огыт палэ, пайрамлан пу-йан, маньым. Ну, тудо пэныжэ-пэныжат, пудэ вэр укэ-ласа. Мэмнан авыл гычак погэн чалмыс, Кутаисовын.

— А йал совэт ту кас нэргэн шинча?

— Кызытэш иктат ок шинчэ.

— Йонгылыш она лий?

— Тудыжым ончылтэн каласаш йөсө. Варарак палэна. Кэрэк мо лийжэ, тушко мыланнат мийашна возэш.

Ту жапыштэ Анай толын пура, почэшыжэ ўдыр-влакым конда. Рвээ-влакат толыт. Музыканчат лэктэш, парт ўмбак шинчын, музыканжым мурыкташ тўнгалэш. Пэтрован, рвээ-влакым чотрак тараташ манын, рвээ йэнла парньам чымалта, ўдыр тўшкалан шинчам сэмалтэн, тавалтэн налэш. Ты-манмэш парт-влакым иктэ вэсэ дэк чакэмдэн, кушташ пижыт.

Нымогай засэданымат огыт ыштэ. Мичу ончычшо рэлигий пайрамын осаллыкшэ нэргэн изыш кутыраш шоналта да, тудым Пэтрован чара. Анайат, куштышо влакым ончыктэн, „тыгылайжэ лучо огыт курж“ манэш, Мичум кид гыч кучэн, покшэкырак луктэш. Вара модаш тўнгалыт. Мичу физкультур танцым ончыкта. Тудо рвээ-влаклан пэш кэлша. Рвээ коклаштэ ик-кок мыскарам колтэн, Мичу дэн Пэтрован лэктын кайат, Осып дэк мийэн пурат...

— ОСЫП, шангысэ мутэмлан от сырэ вэт?— Осып дэн пырля кудывэчыш лэктын, Мичу шкэ кидшым Осыпын вачышкыжэ пышта, шинчашкыжэ ончалнэжэ.

Вашмут олмэш, Осып үрэмыш ончыкта. Тушто, кўр нэрым пыжыктэн, кўрык-влакым савырэн чийэн, тыгыдэ рвээ-влак энгысэн-магырэн төрза карлыкым пэркалат, йўштэш кылмэн, сўсанышэ поро шўлыш-влакым пөртыш пурташ сөрвалэн куржыт.

— Да-а,— нунын почэш кужэш ончэн шогэн, Мичу шуйалта.— А все-же чот йўмэтлан мутым кучашэт возэш.

— Ну, тудыжым вэс кана ойлэна,— Осып Мичум шўй гычшэ элталэш.— Тачэ тэвэ Васли-кугыза вишкыдэ лийэ, вот тыдэ да!..

(Умбақыжэ вэс номырышто лийэш)

ОЛЫК ИПАЙ

САВЛИЙ СЭМОН

Ойлымаш

КОЛХОЗ пасушто шонго тумо шога.

— Кунар ийаш тидэ тумо?—ты йалыштэ иктат вашмутым пуэн-кэртын огыл.

Тумо кажнэ шошым ужаргэн, кэнэжым ышкэ йўмакшэ нойышо-вольыкым канаш чумырэн. А шыжым энэр воктэчын сōсна влакым-ўжын кондэн, нунылан тумыльэгым кышкэн. Савлий Сэмон гын, тидэ тумо дэн чот шўмангын. Тудо изи годымжо тышкэ вольыкым поктэн-кондэн.

Тумо вуйыш кунам икана його куку чонгэштэн толын, карнышэ-сэмын шўйжым шуйкалэн шинчэн.

Йужгынам Савлий Сэмон кукун мурыжым колышт шогэн, утыр-шыдэшкэн: „тўнхам каргышэ кайык! Моло кайык сэмын игыжымат ончэн кушташ өркана да, могай вара кайык? Йөршэш Ольош гай лодыр“—ик кастэнэ умша кōргыштыжō пэлэштышат, обшо двoryш-ошкыльо.

Шошо ангам пытарэн пōртылшō рвэзэ-влак обшо двор ончылно, урэмыштэ волэйбол дэнэ куанэн модыт. Модыт манашат ок-лий, мо-даш тунэмыт. Иктыжэ мэчым пэрэн колтат, мэчэ өрдыжыш мийэн-возэш, вэсэ пэра—тугак. А судьяа шотшо свистокшым умша гычшэ ок-лук: „чырик“ да „чурик“ тутыш шўшка.

Савлий Сэмон каза пондашыжым нийалтэн, модшо-влакым ик-магыл ончэн шогыш. Тэвэ Онис Тайла вўрльангыла тōрштылэш. Сав-лий Сэмон тудым ончэн утыр вэлэ когарга: шоган гай кочо рвэзэ, эрэ шылтыкым кычалэш... Вара Сэмон „пзльоп“ шўвалын, коньуш-

ныш пурэн кайыш. „Пукшаш жап шуын“—шоналтыш да имньэ-влаклан кочкышым йамдылаш тўнгальэ.

Тэвэ бжно Сэмоным пукшэн ашнышэ „Зорькажэ“ тошто озажым ужын рѳкмалта. Имньын ушан шинчажэ Сэмоным тўткын онча. „Имньат тошто озажым ок мондо ужат“—шоналтыш Сэмон, ышкэ ши-жэш: шинчажэ вўдыжга. Вэт Сэмон чомам налын, ончэн куштыш.

Куралмаштэ Тайла дэнэ кутырымыжо Сэмон кугызан уш гычшэ ок лэк.

... Тайла Сэмонын имньыж дэнэ куралэш. „Зорькан“ вож-кок-лаштыжэ лапчык пыл гань шонг налын, олык гыч тўтыра кыньэлмэ сэмын туп гычшэ пар кыньэлэш. Сэмон ыш чытэ, Тайлалан кычкы-ральэ:

— Имньым шокшэштарэн пуштнэт мо? Ужат, пар кыньэлэш, шонг налын, тый от кандарэ!

Тайлат имньыжым шогалтэн, Сэмон вэлкэ савырныш да:

— Сэмон кугызай, имньэ-влакым пырльа кандарэна. Тыйын имньэтым каш гыч луктын посна кандараш ок лий. Моло имньэ дэнэ пырльа „Зорькат“ канэн вэлэ А шонг манмаштэ, тыгай шокшо кэчыштэ тыйынат налын кэртэш. Тый „Зорькам“ вэлэ чаманэтыс, ышкэ колхозный коньух улам манат?!

Сэмон кугыза Тайла ваштарэш пэлэштынэжат ыльэ да колхоз вуйлатышэ Сэргэйын: „Тайла, мутэт чын“—манмыжым кольат, умша-жэ кугу кѳгѳн дэнэ тўкылалтэ. Сэмон утыр шыдэшка: ты мартэн имньым сайын ончымыжлан Сэмоным эрэ моктат ыльэ. Ты ужар вуйын тыгай шуан шомакшым Сэмон прэ колын. Вэт Тайла тошто илышым нимат ок шинчэ.

Сэмон тошто илышыжын шэрыжым-кочыжым шуко ужын. Ту-дын ончэн куштымо ола вўльыжѳ ик шошым курго укэ дэнэ йарнэн колыш. Тунам Сэмон колышо имньыжым ончэн, нѳуслэн-нѳуслэн йоча сэмын шортын. Вара адак вэс чомам ончэн куштыш. „Зорькажат“ колхозыш кайыш.

Тэний имньэ-шамыч шошым сайын ваш лийыч: ик йарнышэ имньат укэ ыльэ. Йужо колхозышто имньэ шамыч йарнэныт ман гычат шоктыш. Вэт мэмнан имньэ-шамычын кутан коварчышт кўпчык гань оваргэныт...

Сэмон кугыза шўльым пуэдаш тўнгальэ. Тэвэ урлыкаш ожо ка-тыр шўйжым нѳлталын, Сэмоным пагалэн онча. Имньэ-влакым ужын, чонэт куана. Вэт тидэ ожылан илышым Сэмон пуэн. Налын конды-мышт годым имньэ огыл, кыньэ тулэ гына ыльэ. А кызыт? Налын кондымо годым ала кѳ пэлэштыш:

— Ныл шўдѳ тэнтгэм Ошлаш кудалтышда вэт? Коваштыжат кож тунгыр вэлэ да... Тэвэ йолым шуйалтэн возэш.

Сэмонын сайын ончымыж дэнэ ожо койын тѳрланаш тўнгальэ. Варажым пошкудо влакат ѳрыныт ыльэ. Тидлан пѳрвой март годым Сэмон кугызам пѳлэклышт. А Тайла лавра нэр Сэмон ваштарэш йў-кым луктэш.

Коньух „Зорькаж“ дэкэ мийэн волым онча. Курал толмо дэч вара Сэмон шудым пуэн ыльэ, „Зорька“ изиш вэлэ пурлын. Сэмон шудым пэлкэ шўкалын, шўлым волыш оптальэ. Моло имньылан пуымо дэчын шўлыжө утларакат лийын да, нимат огыл... А күрэн талгудо чэрэтшым вучэн, йочала ончэн шога. Воктэкшэ мийэт гын, сырышыла пылышыжым шымата. Ай, колой! А ышкэ пурлмо олмэш козыра йылмыж дэнэ кидым нула. Санга гычшэ нийалтэт, тыматлэ шинчаж дэнэ тыйым онча, күчык почшым кок могырыш лупшкала.

Сэмон колхозник-влаклан икана вэлэ огыл моктанэн:

— Мэмнан талгудыжо сүрэтыштэ гай вэт, а? Пошкудо марий-влак Сэмонын ойжо дэнэ кэлшэн, вуйыштым савэныт.

Сэмон имньэ-влаклан пуэдэн пытарышат, вўта гыч лэктэ.

А урэмыштэ рвэ-шач волэйбол дэнэ модыт. Лўшкат. Йуарлат. Рвзээ-влак коклаштэ Сэмон модшо Тайлам шөрын ончалын, мөнгыжө соптыратыш.

Йўдым Сэмон вакшыштыжэ йатыр пөрдал кийыш. Омо укэат, кыньэлын трубкажымат пыжгэн шинчыш. Вуйышто түрлө шонымаш, мом Сэмон шона, ышкат раш ок шинчэ: шонымаш күтүдымө шорыкла шалана. Мом шонашыжэ? Тайлан мутшым? Ужар вуй мом ок ойлышт? А вот, шўлым „Зорькалан“ утларак пуэдымым палат гын сайжак ок лий докан... Ойыркалымашым чарнаш гын? Вэг ындэ колхозын улыт...—Тыгай шонымаш дэнэ Сэмон малэн колтэн...

Эрдэнэ кэчэ лэкмэ дэнэ пырля колхозник-влак такыр куралаш лэкташ обшо двoryш погынат. А Сэмон имньэ-влакым шангак пукшэн-йўктэн йамдылэн.

Обшо двор йыр чащма. Чашма воктэнэ пушэнтгэ-влакым шындылмэ. Чашма вэс вэлнэ озым пасу.

Куралаш кайшэ-влак имньым вүдэн-вүдэн лэктыт. Тэвэ „Зорькам“ вүдэн Тайла лэктэш. Кычкышэ-влакым ончэн шогышо Сэмон Тайла дэкэ мийышат, кычкаш полшаш тўнгальэ. Тудо Тайла дэкэ миймыжымат ыш шиж. Сэмон сўспан йўмачын оршам лукто да „Зорькажым“ вўчкалтыш. Вара погынэн шогышо колхозник-влак дэкэ мийыш.

Колхоз вуйлатышэ Сэргэй:

— Сэмон кугызай, имньым сайын ончэт, молодэц улат,—пагалэн пэлэштыш.

„А касвачрэнтгэ Тайла мыйым игылташ толаша“—шоналтыша т пэлэштыш:

— Ёшанэн пумо пашадам уло чон дэнэ ышташ тыршэм.

Кужу вичкыж капан, кудыр ўпан, сўзлө нэран Ольош шуйалтэнак Сэмоным воштылэш:

— Сэмон кугызай, ышкэндын имньэт ышкэндынак вэт? Вўчкалтыдэ чыташ йөсө,—ышкэ смола пўйжым шыра. Сэмонын ўрмалгымыжым ужын, чылан воштылыт, Сэргэйат воштылэш.

— Мый имньым кува дэчат чот йөратэм.

— Кэч кузэ гынат, ышкэндыным утларак йөратэт,—Ольош йэшара.

— Мо ышкэмын? Тудо альэ тошто озажым мондэн огыл.

— Мондэн огыл? Аңа йыранг пытымэ дэнэ пырляк тыйым мондэн,—Ольош ок чарнэ.

Сэргэят Сэмоным ончэн, тыгыдэ пүйжым ончыктыш.

— Мут нигунамат ок пытэ, а паша вучаш ок тўнгал, коньушным эрыкташ күлэш—шоктышат, Сэмон имнэ вўташкэ ошкыльо.

— А старик пашалан чулым,—Сэмон вўташ йоммэкэ Сэргэй пэлэштыш,—эркын-эркын тошто койышат пыта. Айдэмэ кү огыл, вашталтэш.

ТАЧЭ куралмаштэ Тайлан вуйыштыжо ик шонымаш гына пөртэш... Мэмнан колхозна районышто ончыл взрым налын. Марий область мучко колхозын лўмжө шарлэн. Шошо аңамат районышто эн ончыч пытарышна. А культур пашам сайын шындэн улына—манаш ок лий,—сэмынжэ Тайла шона. Чынак, правлэньэ пөртэш погынен, рвэзэ-шамыч кнагам, газэтым лудыт, волэйбол дэнэ модыт, культур паша молыжо нимат укэ.

Тайла почэш курал кайшэ комсомолэц кычкыральэ:

— Тайла, мом шонэт, танэтым мо?

— Таң нэргэнат шонаш күлэш. Кызыт вуйыштэм вэсэ пөртэш. Шошо аңа годым пырдыж газэтым жапыштэ луктын шогышна, а кызыт?

— Ышкэжат возымашэтшэ укэ, йандар кагазым пыжыктэн сакэ вэлэ, нэграмотный Йэпиш кугызат ок ончал.

— Мыланна культур пашам кэнэжымат шыпландарыман огыл. Воспитатьылнэ пашам комсомолэц-влак коклаштэ вэлэ огыл, тыгылай колхозник-влак коклаштат чот шарыман.

ТАКЫРЫМ куралын пытарымэ кэчын, кастэнэ колхозник-влак правлэньэ пөртыш погынат. Правлэньэ пөртын ик пөлэмыштыжэ ок

нѳух ила. Конѳухлан илаш посна изи пѳртым альѳ ыштѳн пытарымѳ огыл. Сѳмон кугызѳ сѳспаным ачала.

Тѳчѳ погынымаш лийѳш манын иктѳт поктѳн огыл гынат, колхозник-влак кутырѳн шинчаш погынат.

Пырдыжыштѳ тѳчѳ гына пыжыктымѳ пырдыж газѳт кѳча.

Ольош, пырдыж газѳтыштѳ ик стѳтьѳм лудын шогышат, воштылалын, тамака шыкш дѳнѳ тѳгыт пѳйжым ончыктѳн пѳлѳштыш:

— Сѳмон, а Сѳмон кугызѳй, толѳян, тыштѳ тый нѳргѳнѳт возымо.

Сѳмон кугызѳт сѳспанжым олымбакѳ пыштѳн, вѳс пѳлѳмыш лѳктѳ. Стѳтьѳям лудат:

— Тидѳ стѳтьѳм моло огыл, Тайла возѳн,—шоктыш, вара ѳстѳл воктѳкѳ мийѳн шинчѳ.

— Сѳмон кугызѳй, кузѳ шонѳт, чот пѳшкылыныт вѳт?—Ольош ок чарнѳ.

— Мо, ситыдымашым эрѳ ончыктымѳн, ваш-ваш полшаш кѳлѳш. Мыйым тушто вурсѳн огытыл вѳт, тошто шѳлышѳн ѳнѳ улѳт манын вѳлѳ ончыктѳныт. Ъшкѳндын нѳргѳнѳтшѳ мондѳнат мо, тыйжым кузѳ лупшѳн пуышт?

— Мый тулѳч вара пѳшашкѳ эрѳ жапыштак лѳкташ тѳнѳгальым,—манын Ольош шыпланыш.

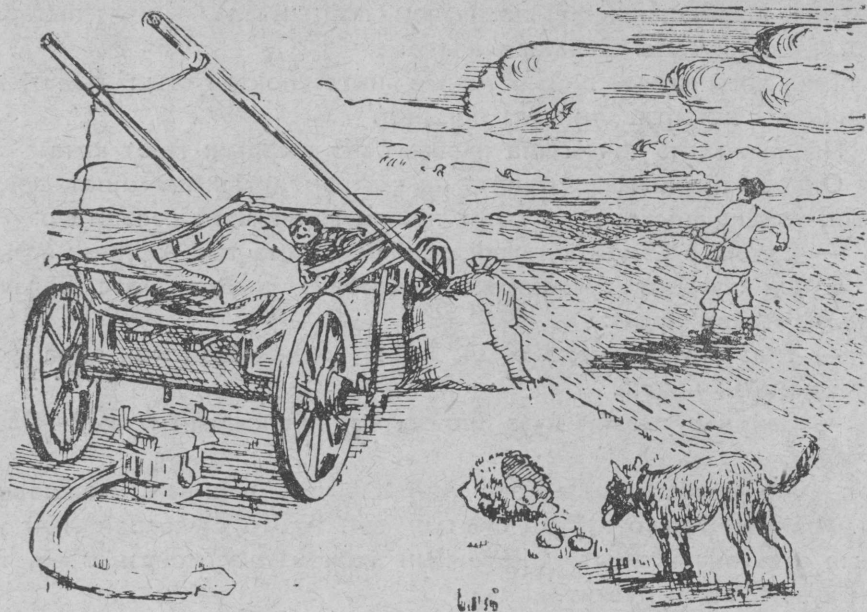
— Сѳмон кугызѳй,—шоктыш Тайла,—стѳтьѳаштѳ чын сѳрымѳ вѳт?

Сѳмон кугызѳт пондѳшыжым нийѳлтѳн ойлаш тѳнѳгальѳ. Ойлымыжѳ годым шѳвѳлжѳ дѳнѳ пырлѳ мутшо шыжа:

— Мо чын, мо ѳонгылыш—чылажымак ынлѳн ом кѳрт ыльѳ. Кызыт изиш ынлаш тѳнѳгалмѳмла чѳчѳш. Тый Тайла, ышкѳ имнѳѳм утла ѳѳратѳм манат. Ъѳратымѳ вѳлѳ огыл, кочкашыжат утларак пуѳм ыльѳ. Тый дѳнѳт шолдыран мутланѳн ѳалмѳ дѳч вара тидѳ нѳргѳн ѳѳатыр шонкалышым. Манмѳтла, колхозын чыла имнѳыжат ышкѳнан улыт...

Колхозник-влакын „чын Сѳмон кугызѳй, чын“—манын кычкырымышт дѳнѳ, Сѳмон кугызѳн кумылжѳ тодылалтат, умбакыжѳ ѳйлѳн ыш пытарѳ. Вара чонланжат ласкан чучын колтыш.

К. ТАНЫПЫН

ТЭВЭ ТУДО КӨ!

Ойлымаш

ТОРЭШ КУПЫШ вуйын кийшэ ангам курал пытарэм гын, үдышаш вэлэ кодэш. Могань шурным монарэ үдэна вара, Пэтьян аважэ?—Чаку ойлэн-ойлэн ватыж дэнэ чайым йүэш.

Ватыжэ вуйысо йалукшым төрлатышат, уэш лэктын сакалтшэ үпшым йалук йымакыжэ шылтэн, вүйжым важык ыштыш.

— Ангана-влак чылажэ вич вэрэ вэт?

— Тугэ.

— Чылажэ ныл ангат пэлэ. Тэний тарым шуқырак ўдаш күлэш. Ындэ кум ий годсэк тар лиймаш укэ. Тэний лийэш дыр. Аплакай кугызат, „тэний лум шуршо шуко ильэ, тар уңа“ манын ойла. Иктаж кок ангамак ўдаш күлэш.

— Тарым ўдашыжэ ўдаш да,—Чаку пэлэштыш,—тэрысан анга укэ вэт, улыжат колхозыш кайэн пытэн.

Ватыжэ азажлан чизыжым пуышат, шыман гына тўнгальэ:

— Йумо пуа гын, лийэш, торэш купыш вуйын аңаш да пэлгудо воктэн аңаш ўдаш күлэш. А шўлым Сайсан воктэн аңаш ўдө. Тушкыжо урлыкым луктат дыр? Кизыт мунэмат укэ, иктаж вич-шым муным күсын налшаш,—манын мутшым кошартыш.

Чаку кэнэта чай коркажым шындышат, ватыж ўмбақ шара шинчажым каралтэнак ончальэ.

— Мо, муно куш пытэн? Тачэ эр гына кылатыштэ йатыр гына муно ильэ вэт!

Ватыжэ шыдангэ кзужо¹ дэнэ вуйжым удыральт, адак йа-
лукшым тёрлаташ төчышыжла азажэ магыралтыш. Тудо азажым
шэпка көргыш „лороп“ намийэн шындыш, вара марийжым шинча
ошыж дэнэ ончалын, шаргыжаш тўнгальэ.

— Муно дэнэ моганэ пашат уло! Ышкэ пашатым, пөрйэн па-
шатым шинчэ! Тэний муно кочмо дэнэ гына огыл, вэс ийланат күлэш.
Тыйын мом ыштыл коштмэтым мый вэкат ом тэкшырэ, пэлкэ каймэт
годымат ала момат ыштыл коштат, ала кө дэнат коштат, лапаш!

— Сита, молан тунарэ кичкырэт, йодашат ок лий мо? Урлыкым
лукмо кэчэ чывэ шындышашэтым мый шинчэнам мо,—манын, ма-
рийжэ үйэдмэ сэм дэнэ пэлэштыш.

Үстэл үмбалсэ самовар шолын чарнымэшкэ нунын „шөрөп“ шок-
тэн чай подылмышт да коклан чай корка йўкышт вэлэ шоктэн шо-
гыш. Тыгэ иктышт-вэсыштан пэлэштыдэ шинчымышт годым, куд
ийаш Пэтья эргышт толын пурэн пөрт көргысө тыныслыкым пудыр-
тыш. Тудо шләпажым олымбакэ кудалтышат, нэржым шовыр шок-
шыж дэнэ ўштын-ўштын:— Ачай, тачэ муно кочкаш кайэна?—манын,
ачаж дэч ишанэнак йодо.

— Укэ, эргым, тачэ она кайэ, тэвэ тачэ курал пытарэмат, эрла
эрак кайэна,—шоктыш.

ЭРЛАШЫЖЫМ эр ўжара дэнэ пырльа Чаку эргыжым орваш
шындыш, шўльө мэшак-влак үмбака тырмам пўйжө дэнэ күшкыла
пыштыш, пөрт вэлыш савырнэн кичкыральэ:

— Эй, тый, вашкэрак!

Ватыжэ шовыч пўтырмак кугызажэ кидыш „турк-торк“ нами-
йэн кучыктыш, вара ышкэ вуйа ала мом ойлэн-ойлэн капкам почо.

Урлык лукшына агаж үмбака мийэн шуо. Йумо дэч тланэн уло
кавыл кумылжо дэнэ кавашкэ ончалэ, вара имныжым тырмаш кич-
кышат, тырмаж дэнэ корыктэн палым ышташ тўнгальэ. Пэтья ора-
ваштэ. Тудын уло капшэ кўрык көргыштө лайык вэлэ лийэш. Ушыш-
кыжо муно пура да, шинчажым вийытак почэш. Укэ, шинча комды-
шыжым ала мо пизыра, йоча сэнэн ок кэрт. Тудо орваш „лыдыр“
лийын тайныш.

Кид йымал пашам пытарымэкэ, Чаку комдэшыжэ шўльым
пыштышат, Пэтья кўдык мийэн:

— Киньэл, лывыжгэ, муным погаш тўнгал!—йочан кидшэ гыч
кучэн шупшын киньэлтыш. Йочан омо тамлэ, шинча комдыш пэ-
тырна вэлэ, омо йуа:

— Кушто муно?—Пэтья пэлэштыш.

— Тэвэ мый ўдаш тўнгалам, тый шэнтгэчэм муным погаш тўнгал.
Погымэкэт үстэл шовычым орва воктэн шарэн, муно дэн киндым ту-
шагын пыштэн йамдылэ. Мый ўдэн толамат, вара кочкына,—Чаку
эргыжым туныктышат, комдо кылжым шўйышкыжө чыкэн, шўльым
шыжыкташ тўнгальэ.

¹ Кзу — содор.

Пэтья ачажэ почэш вич вэр гыч муным налын упшышкыжо пыштыш, вара орава воктэн ачажэ кўштымө сэмын ыштыш. Кўрыкын помышкыжо пурэн авыралтэ. Кўшнө чарныдэ турий вэлэ мура.

... Пэтья дэнэ ачажэ муным кочкыт. Пэтья тынарэ муным мөнгыштыжө ик канат кочкын огыл. Муно шуко... Киндат пөртысө ганьэ огыл, тамлэ. Муным кочкын пытарышт, пэл киндышт кодо. Пэтья орава ўмбақ кузэн шинчын, имньэ покташ йамдылалтэ. Нуно ачаж дэнэ коктын ўдэн пытарэн пөртылыт...

Чаку анга вуй гыч савырнэн, йара комдыж дэнэ орава вэлыш пөртылмыж годым шэм пийжын йал могырыш кудалмыжым ужэш.— „Ты пий вэкат тыгэ каймаш укэ ильэ, молан кайыш вара?“—шоналтыш. Орава воктэк толын шуэш, ўстэл шовыч шаралтын, шовыч ўмбалнэ нымат укэ. Пэл могырышто ик-кок вэрэ муно шўк вэлэ уло. Пэтья тамлэ омо дэнэ мала.

— Муно дэн киндэ кушто?—Пэтьяжым адак вэсырат киньэлтэн, Чаку йодо.

Йоча шинчажым почын нэржым ўштыльат, муно дэн киндым пыштымэ вэрышкыжэ ончалъэ.

— Куш пурэн, тыштак ильэ вэт?—шоктыш.

Ачажын пэш шыдын ончымыжым ужат, тудын шинчаж гыч нэржэ воктэн чўчалтыш-влак йогэн волэн, умшашкыжэ шэрак-шопак шөнчал тамым пуртышт. Ачажэ мушкындыжымат чумыртэн ончыш, „пэрэт гын, пэраш ок ситэ“, шоналтышат:

— Анра, малшэ турнья игэ!—манын эргыжлан пэнгыдын кичкыралъэ. Пэтья тыганьэ пэнгыдэ йўклан адакат чот утэн кайэн шортэш. Шортшыжла шона: „мый турнья игэ, ачам дэнэ авам турнья улыт улмаш“.

Шўлым ўдэн пытарымэкэ Чаку пөртылын гына ильэ, ватыжэ:

— Ушкалнам пирэ пўчкын,—манын магырэнат лэктэ. „Ишкэ ўмбалаң ўш“—шоналтыш. Тудын муно дэнэ киндэ вэрч, мландэ авалан киндэ нэрым рокыш урэн кэртдымыж вэрч да йумо ала могошь зийаным ышта, шурным ундара гын йөра ильэ манын, вуйжо гыч луктын кэртдымэ шонэн толмо ойжо мардэж пуал колтымо пунганьэ лэктын возо. Тымартэ Чаку кўргыштыжө имньэ налмэшкэ имньэ вэрч, вольык вэрч ойгырэн илыш гын, ындэ Чакуын улшо вольыкшо тыгэ лиймэкэ, утларак куго ойгыш возо. Укэжэ вэрчат пуштыланэн кошто, ындэ вольык лийын шумэкэ, тулэчат куго ойго. Улыжо вэрчат пуштыланэ, укэжэ вэрчат ойгыро.

Ты ойгыжо лиймэшкэ тудо ышкэ вуйа шонэн шинчэн огыл ильэ. Колхозыш пурышо йэн-влак дэкат сомыл дэнэ гына мийа ильэ. Сомылжо укэ годым колхозник дэк мийэнат ыш тошкал. Чыла пашам ватыж ой почэш гына каңашэн ыштэн шогыш. Тудо сэдэ кэнэжэ путырак чот шонаш тўнгалъэ. Пашажэ укэ годым, йанакшымы ик кидшэ дэнэ кучат, ик час жап да монь нымом пэлэштыдэ шинча-шинчат, партйачэйкэ сэкрэттар дэкэ лэктын ошкылэш ильэ. Тушто вэлэ тудо ышкэнжын кўргө ойгыжым лыпландараш тўнгалъэ. Тушто вэлэ кол-

хоз могоһы корно дэнэ кайымым, колхоз мо улмым тудо пэнгыдын умлыш. „Тый тыгэ маська ганыэ ыштымэт дэнэ колхозышто гүж вэлэ илаш тунгалат“, манын йачэйкэ сэкрэтарын ойлымыжым эрэ вуйыштыжо луктын кэртдэ ашныш. „Айырым¹ лийын илымэ годым, пөртылат,—имньым ончо, нурыш колтэт,—адак тудым кычалын кок-кум уштыш вэрым тошкэшт кошгат, вара адак куралаш, паша ышташ кайэт. Йбра имньэ таза коштэш гын, а ушкал ганыэ лийэш гын? Куш пурэт? Укэ... колхоз, моло огыл. Пашаш кайаш имньэ йамдэ. Имньэ жола гынат, ойго ок лий, пукшашат, йүкташат йэн уло, курго вэрчат ойго укэ, плуг, тырма да моло күлэшат чыла йамдэ. Кичкэн кайэт, кондэн туарэт—коньух онча. Адак йачэйкэ сэкрэтарын мутшат уло „чыла колхозник ушкалан лийэш да лышыл ийлаштэ улан лийэш“ манэш. Мый вара йэн дэч кәм² улам мо? Умыр мучко ватын ойжо дэнэ илаш мо? Укэ... ватэ дэнэ мыйын акыл когыснан вэлэ. А колхоз... тудым пүтынь шэмэр кангашэн ышта. Колхоз чыла вэрэат. Мланэмат пагыт шуын.“

Чаку ышкэ вуйысо шонымыжым ватыжлан ойлыш. Ватыжэ лышкат ок тол. Колхоз манмэ мутым пөрт көргышкыжө пуртыдымаш ганыэ марийжым шудалын төрштылэш вэлэ. Садылэч вара Чаку шуко годым ватыжлан ваш пэлэштыдымаш лийэ. Ватыжэ тидлан өрмыж дэнэ шүвэдыктымэ шөнчалымат марийжылан шиждарыдэ йатыр гана йүктыш, суртан кува дэнэ суртан кугызалан мэлнамат күйэштын ашындыш. Пайдажэ ыш лий. Чакун шонымашыжэ, аман шонымаш.

Мэжшым түрэд налмэ шорык ганыэ чарангшэ пасу вэлыш коклан ончалын, Чаку ышкэ погымо шурныжым колхозник-влакын дэнэ тангастара. Урлык лукмо кэчыжат ушышкыжо пура. Тэвэ Пайгэлдэ кугыза урлыкым изарньа кэчын лукто, муно дэнэ киндэ нэрымат мландэ авалан удылын пыштыш, муно кочкаш пасушто улшо кум йэнгым үжын кондэн пукшыш, тылэч посна ага үмбак шогалын „муно кочкаш толза“ манын кум гана кычкыральэ. Тудын дэк йүла вэрч муно кочкаш Чакуат мийэн ильэ. Тудынат шурныжо Чакуын ганыак, артыкшэ укэ. Чыла иктэк. Колхозник-влак кэчын ончык кайат, а Чаку кэчын шэнтгэлан кодмыжла чучэш. Тэвэ Шарэп ватыж дэнэ коктын 400 трудодэньым ыштэныт. Нуно чылажэ 260 пут нарэ киндым да 400 гэнгэ нарэ оксам налыт, адак мүйат возэш манэш. 260 пут нарэ киндыжэ ужалаш арта манэш. Да, трудодэньлан 15 килограм! А мыйын... шорыкйол мартэ кочкам гын, пытыш. Ну, ватэм кэрэк ойырлыжо, а колхозыш барбыр³ пурэм.

Ватыжэ, „йумэдым мондэнат, ойырлэм, кызыт колхозник-влакын шурнышт шуко гын, тэвэ казнашкэ пырчыжым кодыдэ налын пытарат“, манын төрштыльö гынат, Чаку ыш чакнэ. Ватыжэ шудал кийыш, а Чаку кэчын колхоз пашаш кошташ тунгальэ. Пэтыан аважэ

¹ Айырым—сүасла мут, марлажэ—ышкэт озанлыккан.

² Кәм—үлыш, униженный.

³ Барбыр—сүасла мут, марлажэ—чыла иктэ.

марийжым колхоз дэч шудалмыж дэнэ шөрэн ыш кэрт гын, тудо йыгырэ малаш вочмыж годым:

— Пэтьан ачажэ, молан мыйын мутэмым йалт от колышт, момужын ту йумыдымо корныш пурэт? Колхоз ўмыр мучко лийэш манын шонэт мо? Кудалтэ ты койышэдым! Йумылыкэт лийжэ, лэк колхоз гыч! Тэвэ илыш иктаж түрлө лийэш гын, куш пурэна? Ожно мутэмым колыштат ильэ, ындэ молан йалт колыштдымо лийыч,—манын марийжым түрлө сэмын лүдыктэнат, пушкыдын ойлэнат шөраш төчыш. Чаку сэдэ мут-влакым колыштын кийа-кийат, малэн колта. Чаку малэн колтымэкыжат ватыжэ кужаш ойла, умбакыжэ ала момат ойлэн дыр, Чаку эр мартэ ложгэн вэлэ мала.

ТЭЛЭ ЭРТЫШ. Тэлэ коч погынышо лум вүд лийын куанэн йогэн пытыш. Шошын йамлэ кэчыжэ паша калыкым пөрт гыч лэк-таш адакат утларак ўжаш тўнгальэ. Тудо паша йөратышэ шэмэрым ышкэж дэнэ пырля йүд мартэ пашам ышташ магнит ганьэ шупшын шога.

Чаку ватэ тэлэ коч „колхозникын киндыжым казнаш налын пытарат“, манын төрштыльö. Ош лум вүд лийын йогымо дэнэ пырля Чаку ватат марийжым шудалын чарныш. Тыгэ улдэ, Чаку ватын мутшо мут лийын ыш кэрт. Колхозник-влакын киндыштан иктат оза ыш лий, ышкэ вэлэ кочкыч, ышкэ вэлэ пазарыш луктын ужалышт. Тудо марийжылан сырымэ олмэш:

— Тырмалаш монь, тэрыс кыцкаш йэн күлэш лийэш гын, мыйат мийэм,—манын пашам вэлэ йодэш.

— Тый колхозник отул вэт, кушко колхоз пашаш мийнэт, ыштэн налмэ киндэтым казнашкэ налыт,—Чаку койдарыш.

— Пэтьан ачажэ, сита ындэ, ту мутым ит ойло. Ожно тый мыйын мутэм почэш илэнат гын, ындэ лүчо пырля канашэн, пашашкат пырля кошташ тўнгальна. Пашашкэ погынэн „дубыр“ шоктэн кайшэ-влакым ужамат, мыйынат чонэм ок түсö, кумыл вурлыга. Тымартэ орланэн илымына ушыш пурат, ик кэчат пөртыштö йаракыйымэм ок шу. Мыйын орадэ вуйэмым шуко олталэныт улмаш. Мый почэшэм тыйат орадыланэн илэнат. Мыйын орадылыкэм тыдэгына огыл лийэ. Тый альэ чылажым от шинчэ,—молла ганьэ удыльо.

Ўмыр көргыштыжö Чаку ватыж дэч тыгань поро мутым пэрвой колмыж ганьэ чучат, тудын кумылжо йалт пушкыдэмэ. Пэтьа эргыжын үстэл еоктэн йара шүрым кочкын шинчымыжым ончалыт, кок шинчаж гычат чүчалтыш-влак лэктын возыч. Шүрыжат школ гыч кондымо шүр вэлэ. А клат шукэртак йарсэн. Тушэчын йүштö кэчэ годымак ватыжэ ложашым ўштын луктын, кид вакш дэнэ йонгыштыш. Тулэч вара Чаку тыгыдэ вольыкшыमत, сайырак вургэмжымат логарыш колтыш.

— Тугэ, чын. Мый мутэм колыштат гын, мэ тынарыш она шу ильэ. Ышкэжэ нымат огыл, тэвэ үстэл воктэн шинчышэ пэшак ыжал чучэш,—Чаку кугын шүлалтыш.

— Пэтыан ачажэ, тый вэт пэрвой колхоз лийаш тўнгалмэ годымак пураш төчышыч. А тунам... тунам тый ышым шиж. Мый тунам шолып погынымашкат мийшым. Тыдым ойлыдымашын подпискым пыштэнам.

— Мо, могань подпискым?—Чаку өрө.

— Шого, ындэ ойлэм. Тушко колхозын тушманышт-влак погы-чэныт. Йумо дэнэ, сөй дэнэ да мазар лүдыктат ильэ. Тушто, лийшэ мутым ойлэн пытараш ок лий. Улыжо мэмнан гань пичкэмыш ўдра-маш-влакым вэлэ олталэн кэртыныт. Адак йолко-влакым олталэныт. Тушто, „совет влас ўдрамашым пичкэмышлан чотла, сандэнэ тэ по-гынен сэмэна оптымо клатым пудыртэда гынат, колхозыш пумо во-льыкдам, куралдам мөнгө налыда гынат, нымат ок лий“, маныт ильэ. „Ты пашаштэ иктыдам вэсыдам ида пу. Сандэнэ подпискыдам пыш-тыза, тамгадам пыштыза, кө ойла, тудлан куго наказаньэ лийэш“ маныт ильэ. Йатыр оксамат пуым. Ту йэн-влак ындэ колталтыныт. Иктыжэ вэлэ кодын...

— Кө?—Чаку кэнэта йодо.

Чаку ватэ ала мо кугу титакым ыштышэ йэн ганьэ өрмалгыш, шинчажым мэранг шинча ганьэ ыштышат:

— Укэ, Пэтыан ачажэ, ит йодышт. Мый ты йочам дэнэ тўвө шыпкаштэ кидшым нөлтышт кийышэ шочшэмым ышкэ йылмэмлан вэрчын тулыкэш кодымэм ок шу,—манын азажым кидышкыжэ нальат, пүкэныш волэн шинчэ.

— Окса пумэтлан иктаж кагазэт уло дыр?—Чаку адак йодо.

— Чаку, ит йодышт. Кэрэк пушт, большо ом ойло.

КИНЬЭЛЭШ ГЫНАТ, кочкаш шинчэш гынат, пашаштат, йара годымат, кэрэк кунамат „кө ты йэн“ манын шонымаш Чаку уш гыч лэктын ок кэрт. Правлэныш, альэ йачэйкыш ышкэ ватыжэ ойлымым мийэн ойлаш ок тошт. Йэнжэ палэ огыл, миймэкэ кузэ ойлэт.

Тудо ватыжэ укэ годым пэш шуко гана улшо кагаз-влакым окэн ончыш. Вургэмышт-влакымат, пиж-чулка-влакымат пургэд пыта-рыш, укэ. Вара мындэр¹-влакымат туржын ончаш тўнгалыэ. Ик изырак мындэр көргыштө пэшкыдэ наста кидэшыжэ вэрэштэ. Рон-чыш. Ёпэш пыжыктымэ сьаськап² адак такийа да кид дэнэ „кви-танцэ“ манын сэрымэ кок кагаз лэктэ. Ты кок кагаз 7 тэнгат 20-ыр окса пумым ончыкта. Подпис—„Пайкийэв.“

— Аха!—Чаку кичкыралмыжым ышат шиж. Тудо ышкэ йүкшө дэч ышкат шэкланымэ ганьэ лийэ.

— Вот кө! Тэвэ тудо кө! Бригадир... йал совет члэн! То-то...

Ший оксам сьаськап дэн такийа гыч пүчкэдэн нальат „киндэ налалашат окса лийэ“ шоналтыш.

Ты пашам Чаку дэч посна кэнэж коч иктат ыш цинчэ. Ваты-жат кэчын пашаш коштымж дэнэ нымомат ыш шиж.

¹ Мындэр—күпчык.

Сьаськап—үпэш пыжыктымэ тэнгэ кашак.

КОЛХОЗНИК-ВЛАКЫН трудодэньыштым провэрэатлаш комисс сайлалтэ. Ты составыш ударник кокла гыч Чакуат вэрэштын. Колхозын кок бригадыжэ уло. Пэрвой бригадын пашажым кок кэчыштэ ончэн лэктыч. Ёндэ кэжымышо бригадын пашажым ончаш тўналмэкэ паша чараклалтэ. Пытыдымэ вуйшиймаш. Ёштышэ йэнглан трудодэнь сэралтын огыл, ыштыдымылан сэрэмэ. Ты пашам комис кузат тўжвак лукнэжэ. Ёатыр шинчымэкэ комисат шыдэштэ. Тыдлан йэшартыш колхоз вуйлатышэ комисым кэчын кыса.

— Кунам тэ, в концэ то концов, пашадам пытарэда, ыштэ ашь альэ пашам шуйаш шинчында? Тыгэжэ тэ ик тылызат шинчэда, а распрэдэлэньым пайрам мартэ пытараш күлэц. Тыдым колыда, үкэ?!— вуйлатышэ шўрдылэш.

Чаку вуйжым нёлталыэ, пундашыж гыч чөвык лэктын шогышо упшыжым пыштышат:

— Бригадирэт винамат, тудым шўрдыл!—вашлан кичкыралыэ.

Чаку воктэн шинчышэ комис члэн Пакийат үстэл пэрэн йўншымы цукто:

— К чорту, ты бригадирым судитлаш күлэш! Молан Каликайэв бригадирын пашажэ тыганьэ огыл! Тудын пашажым кок кэчыштэ ончэн лэчна, а Пайкийэвын—ындэ арньат эртыш, тудо лўмын куктэн пытарэн.

Вуйлатышэ кидшым вэлэ рўзалтыш.

Комис ышкэ пашажым пытармэкэ актым сэрэнш. Актэш Пайкийэв Пайдэмырын 1930 ийыштэ колхоз шалаташ төчымыжым сэрэшт, актэ пэлэн Чаку мумо кок квитансым пыжыктышт. Вара засэдавьэш кангашэн прокурор дэкэ колтышт.

Мэлна кочкын шинчымышт годым Чаку дэч ватыжэ йодос

— Чаку, Паймырым мэлан судитлэныт?

Чаку ватыжым ончалыат:—Молан судыш пушашым кэбэжымак ойлышыч вэт? Ала мондэнат?—шоктыш.

Чаку ватэ өрө.

— Мый көжым ыжым ойло вэт?

— Ойлэн отыл гынат, мый палышым. Ёндэ нунын вожыштыш пытараш күлэш, тунам адак сайрак илаш тўнгалына.

Очэрк

КЭЧЭ кас вэлыш тайнэн. Пасу корно дэн тайыл йумач ик шонгырак кува эркын ошкыл кўза. Воктэнжэ—уныкажэ.

— Кувавай, уна тэвэ лакэ... Пурэн ит воч. Пу-йа тойатым... вүдэн корандэм,—маньэ уныкажэ.

Кува пышкэrmэ тойажым шуйалтэн, уныкажэ кидыш вэс мучаш гычшэ пуыш. Эсавий тойам кидэш кучэн, куваважым лакэ дэч ордыжыш корандэн, вүдэн лукто.

Куват шүлэн-шүлэн, йолжо дэн эскэрэн-эскэрэн, ноло шинчажэ гыч шинча вүдшым чыпчыктэн-чыпчыктэн, йөсланэн йөсланэн лакым вончышат, малдальэ:

— Ой йумыжа-ат!.. Кунам ожнысэм сэмын чэвэр кэчым ужам гын?!—Вара уныкажлан каласыш: Эсавий, айда изишак каналтэна. Йыжынгэмат пытымыла чүчэш...

Коктынат шинчыч. Йырым-йыр такыр пасу ломыж тэнызла кугыргыл кийа. Рок комылья шамыч йыр-ваш тайыл үмбач улыкыла „шылдыр-шолдыр“ нушкын воымыла вэлэ койыт. Йужгынам гына пөрдшө мардэж шала вуйан помылала пүтүрэн-пүтүрэн кудал колта. Пэчэ воктэнсэ кож вуйысо корак тидым ужын, шулдыржым пэралтэн: коран!-коран!—манын умшажым каралта. Пөрдшө мардэж тудым ок колышт. Ик тыгай мардэж кож воктэк мийэн шуат, коракым пөрдыктэн-пөрдыктэн кугыртыл нангайыш. Корак ушдымыла иктаж 20 важык чоло мардэж помыш гыч, шулдыржым лупшэн-лупшэн, ийын лэкташ төчыш. Укэ, ыш кэрт! Нойэн мландэ үмбаk шуйнэн возо.

Эсавий тидым тура-а-а ончэн шинча.—Эша йөра... Мэмнан үмбаке ыш тол—манын Эсавий шоналта.

— Кувавай, мардэж молан пөрдэш?—Эсавий йодэш.

— Ала... Кө шинча? Ожно ийа пөрдэш, маныт ыльэ...

Изишак шоналтыш да, адак угыч пэлэштыш:

— Ик кана „рвэээм-годым“ тыгай ийа мыйым чуч ыш пушт.
Альят мондэн ом ул.

— Кузэ?

— Кузэ?.. Мый ик кана пазар гыч толам ыльэ. Пэш нойэнам ыльэ... Шинчым вэлэ, садэ ийа мардэжэт пөрдын-пөрдын кудал толаш тўнгальэ. Мый йумым рэслэм, товатлэм, крэстос лўмым чарныдэ шўвэдыл каласэм... Тудо толэш да толэш! Рэслымэ дэчат, крэстос лўм дэчат ыш лўд! Пушо вэлэ ала мо сырыш. Куго кож воктэкэ толын шуо да, так пўтўраш тўнгальэ! Пўтырыш-пўтырыш да, так пудыртэн шуэн колтыш,—тэвэ мыйым пызырэн пуштэш. Лачак мўшкўран улам ыльэ да, ала мо чаманыш... Тудо кэрэмэт пэш осал вэт!.. Сыра гын, мўшкўран ватын азажымат йужгынам луктын кудалта маныт... Мыйжым, товро, чаманыш... Ыш локтыл. Лач Ондрий эргэм гына, тидэ мардэж дэч лўдмыжө дэн ала мо, таза шочшо ыш лий, лу кэчэ гыч колыш. Садэ мардэжак тудын чонжым йўын кайэн улмаш ала мо—манын кызытат шоналтэн илэм...

Эсавийат шып лийэ. Изи ушыж дэнэ тўрлым шоналтэн колтыш. Куваважымат шоналтыш. Колышо изи Ондримат шоналтыш. Шэм корак пөрдын вочымат шоналтыш. Вара чара пасу мучко кийшэ рок комыльа-шамычат „шуйын-шулыкын“ чўчалыч. Угыч куваважым ончалыат, тудо пэш жалын койо: куптыргылшо шўрган, ноло шинчан, козыра кидан, агысыр онан... Чыла жал...

—Кузэ шинчат йомо? Пэш йөсө вэт кувавай?—маньэ Эсавий.

— Пэш йөсө да, мом ыштэт? Лучко ий годсэк ындэ толашэм... Кузэ-кузэ ачалаш ыжым төчө!.. Шинчадарымат йыгышым, шинчал кўйымат ломыжангдэн шинча комдыш йўмалан опышым, нуж дэнат когартышым, шоптыр вўдымат лазыртэн опышым, шондэм дэнат мушкым... Тўрлө сэмынат толашышым... Толкшо нимат ыш лий.

— Молан шинчадаржым йыгышыч?—Эсавий йодо.

— Моланжэ мо?.. осалжым пытарынэм ыльэ. Шинчадар шинчаштэ осалжым пэш кочкэш. Тэвэ мөнгыш мийэн шуына гын, тыйын шинчашкэтат изиш пыштэн ончэм.

— Укэ, мыланэм ок кўл. Чэрлым огыл, сайжымат кочкын қолта.

— Тудыжым кө шинча? Ала йужгынам сайжымат кочкын колтэн..

— Шоганжым молан йыгэнат?

— Шоганыштэ илыш вий шуко маныт. Узо шоганжэ пэш сай маныт. Узо шоганын шэрыжат, кочыжат уло. Шэрэ дэн кочыжо шинча осалым лўгыштэн-лўгыштэн пытара маныт. Шинча вўд дэн пырльа шинчан ойгыжым пытара—маныт.

Тыгэ куваважэ дэн уныкажэ кутырэн шинчат. Куваважын ойгыжо Эсавийын шўмэш пасу рок комыльала шинчэш.

— Мый тыгэ ом толашэ ыльэ—манэш Эсавий: вигак доктор дэк кайэм ыльэ.

— Тунам доктыржат укэ ыльэ. Кызыт гына нуно лэкташ тўнальыч. Ожно вэт, кугыжа улмо годым, кӧ мыланна полшэн? Иктат полшэн огыл. Кузэ моштэн улына, тугэ илэн улына. Шоган дэнат толашэн улына, шоптыр дэнат, шондо дэнат. Мо вэрэштын, тудын дэнэ...

— Шондо дэн шинчам мушмыжо мыскылтышла вэлэ чўчэш.

— Мыскылтыш гынат, мушкаш вэрэштын. Шинчатым ачалымэт шуэш гын, коч момат ыштэт...

Окли кува вуйжым сакэн шинчэ. Уныкажын мутшо, рўданшэ имэ сэмын, чонжым шуралтэн колтыш:

— Изилан мыскылтыш... Мэмнан гайланжэ чытыдымэ ойго,—шоналтыш.—Кунамсэк ойгырэн илэм?! Онтонэм гэрман сарыш каймыж годымэк шинчам сусыргаш тўналын ыльэ. Эргым чаманэн-чаманэн шортмэм дэнак вара йӧршын сусыргыш. Шинча вўдшак шинча сортажым кочкын пытарыш ала мо... Эй йумыжат, Онтонжат сарэш йомо, шинчамжат пытыш.

Оклий кува тўрлыжымат шоналтэн шинча. Вуй йыржэ тўрлӧ шонымаш коштэш. Рвзэзэ годымсыжат вуй йыржэ пӧрдын лэктэ: могай йытыра улам ыльэ! Чока капан, тыртыш шўргӧ-вылышан, шэм шоптыр гай шинчан, йожгата йолан... Качэ мари-шамыч мыйын вэрчэмак кўлэн коштыч... Кызытшэ... такыр пасу тайыл йўмалнэ кукшо мэраң гай куптыргыл шинчэм. Ой йумыжат! Кунам орлык гыч лэктам гын?!—манэш. Лач Эсавий гына, пэлэдыш гай шыргыж ончалын, рок комыльа ўмбалнэ изи чонжо дэн нэлын пырткэн шинча.

ЙОШКАР-ӦЛА. Тидэ кастэнак Наук дэн Шынымэ Институтышто засэданыэ кайа. Пӧлӧмыштӧ шинчат: Обком культпроп гыч, институт дирэктыр, здравотдэл вуйлатышэ, Обкомол гыч, Обпрофсовэт гыч, Обоно гыч, научный сотрудник-шамыч, доктыр шамыч, мэдикосантруд гыч, чылажэ иктажэ коло йэнг чоло.

• Ик доктор—лопка капан, лопка нэран, койа—тўрван, кокыралтэн докладым ышташ тўнальэ:

— Ы-ы-ы... мый собствэнно докладым огыл, сообшэньым вэлэ ыштэм, МАО-што 252000 марий калык ила. Ы-ы-ы... марий калык тўн годсэкак трахом дэн йӧсланэн ила. Историйжым лудат гын, архэологичэский раскопкым ыштэт гын, марий калыкын тидэ чэр дэн орланымыжым эрэак ужат. Марий калыкын тидэ чэрлан лийынак шинчажат изэмын. Изи шинчаш трахомыжат содор пижын кэртэш. Уна рушын куго шинча да, трахомжат нунылан ок пиж. Марий йэнгын шинчажым кугэмдаш кўлэш. Укэ гын, тудо трахом дэч утлэн ок кэрт. Марий калыклан трахом пэш куго зианым ышта. Шотлэн нальымат, сокыр марий-шамыч пашадар шот дэнэ 2000000 тэнгэш убыткым Совэт кугыжанышлан ыштат.

— Вара марий йэнын шинчажым кузэ кугэмдаш лийэш?— маньэ здравотдэл вуйлатышэ.

— Мыйын шонымаштэм руш дэн варнэн вэлэ марий шинчам кугэмдаш лийэш.

— Руш үдүр-шамычым марийлан-марлан налаш күлэш.

— Иктаж вэс сэмын ок лий мо?

— Ала... мый нимомат каласэн ом кэрт.

— Оласэ марий шамычынат шинчашт изи мо? Нунат трахом дэч утлэн огыт кэрт мо?

— Укэ, нунын шинчашт кугэмаш тўнгалын. Нунылан трахом чылт писынак пижын ок кэрт—маньэ доктор.

Ик научный сотрудник йодо: могай районлаштэ трахоман влак эн шуко улыт?

— Марий-Турэжыштэ, Шэрнурышто, У-Торйалыштэ, Моркышто, Оршанкыштэ, Йошкар Ола районышто. Курык марий районыштат Йул шола вэлныжэ трахом талэ.

— Туалгын, уло областьыштат трахом пэш шуко. Чылажэ мы- зар процент?

— Йужо вэрэ—65%, йужо вэрэ—40%. Курык марий районышто, Йул пурла вэлнэ, 7% гына вэлэ.

— Значит, курык марийын шинчажэ шагал изэмын?—шыргы- жынрак Институт дирэктыр пэлэштыш.

— Нунын шагал изэмын,—доктор нимолан өрдэ каласыш.

Вара дирэктор—засэданын прэдсэдательжэ—кыньэл шогальэ. Засэданыштэ улшо йэн-влакым тура шыргыжын ончалыэ. Вуйжым шүй үмбаланжэ турарак шындыш. Изиш шөрынрак күшкө ончалыэ. Мут пэралтэн ойлаш тўнгалыэ:

— Тыгай наук мут мыланна ок күл. Тыгай наук тэорий нимолан ок йөрө. Марий калыкым вэлэ мыскылмыла чүчө... тыгай до- кладым кольымат.

— Помилуйтэ, помилуйтэ... Мый наук мутым обйэктивно кала- сэн пушым. А тый ала мом вэлэ ойлыштат?! Шоныдымэм ойлэт...

— Можыт, чынак тыгэ ойлаш шонэн от ул улмаш. А мутэтшэ мыйын ойлымэм сэмын лэктэш... Шоналтэ! Тый марий калыкын шин- чажэ изэмын манат. Изэмын да, трахом чэрлан пижаш пэш онгай лийын манат. Тидэ изэммыжэ вара кужэч лэктын? Марий калыкын природаж гыч, альэ иктаж вэс сэмын гыч? Марий калыкын приро- дыжак тыгай гын, нэчэво тудым ачалкалаш. Тый марий калыкым руш дэн варэн вэлэ ачалаш лийэш манын шонэт. Руш үдүр вэлэ марий калыклан тазалыкым пуа манын шонэт. Чын тэорий огыл тидэ. Тидэ вэликодэржавный шовинизм шот гыч лэктэш. Шоналтэ! Марий калыкын природыжак тыгай гын, молан вара курык марий- влакын шинчашт изэмын огыл?! Молан олаштэ илышэ марий-влакын шинчашт трахом дэн ок пужло?! Значит курык марий дэн оласэ ма- рий-влак природа дэчат огыт лүд мо?! Укэ!.. Укэ!.. Руш үдүр дэн гына трахомым пытарэн огына кэрт. Тидэ йонгылыш мут!

Доктор туртын шинчэ. Шүргыжө какаргэн кайыш. Шинчажым кумык сагыш. Парньажэ изиш чытыралташ тўнгальэ.

— Мый вэт наук мутым вэлэ ойлышым,—доктор пэлэштыш,—наукын обйэктивно мутшо тыгай.

— Обйэктивный наук—тидэ буржуазный наук. Мэ шкэнан наук нам партий линий дэн ыштэна. Наукышто партий линий лийман.

— Мый что... партий линий ваштарэш ом ул вэт!

— Чынак, тый, можыт, партий линий ваштарэш от ул. Трахомжымгына шинча туртмаш гыч луктат. Трахомажэ тыжэч огыл. Тудо лавран илыш гыч лэктэш. Садлан эн пөрвөйак лавран илышым пытарыман... марий коклаштэ. Культурный илышым нунын коклаштэ шарыман. Арун илаш туныктыман. Трахоматозный сэстра-влакым шинча ачалаш утларак йамдылыман. Шинча ачалышэ отрьадым районлашкэ колтыман. Чыла калыкым трахома дэн кучэдалаш шогалтыман. Вот вара паша сайын кайа!.. Руш ўдыр дэчат сайрақ!..

Чылан „рўж“ воштыл колтышт. Дирэктор шинчэ. Научный сотрудник-влакат вуйыштым кумык-кумык ыштэн „правильно“ маньыч.

Рвэзырак доктор, дирэктор мутым колыштын, таранымэ сэмын ончалыэ. Шўвыл вўдшыMAT чўчкыдын-чўчкыдын нэлын колтыш... Тэвэ йужгынам пычалзат, кайык лудын вўд ўмбалнэ шинчымыжым ужэшат, шинчажым кумыдэ, вик тура ончэн, вангэн-вангэн лўйаш чакнаш тўнгалэш; чыла нэрвыжым кўслэ кандра сэмын онгартэн шында. Рвэзэ докторат пылыш пыштэнак ойлымым колышт шинчыш.

Дирэктор йодо:

— Кө мутым налнэжэ?

Рвэзэ доктор йомалшэ көргө йўк дэн тўтынэнрак пэлэштыш:

— Мый мутым йоднэм ыльэ.

Мут пуалтэ.

— Докладчик,—маньэ рвэзэ доктор,—кугыжа годсо учоный-влакын тэорийыштым, вуй йыржэ шонэн налдэ, докладэшыжэ каласэн пуыш. Тидэ тэорийым ожно профэссор Рудин пропагандировайэн шогэн. Тидэ тэорий шот дэн трахома чэр кап-кыл конституций гычгына вэлэ лэктын шога. Марий калыкын кап кылжак начар. Кап-кылтаза ок лий гын, коч могай чэрат йэнглан вашкэ пижэш. Тыгак трахомат марий йэнгын начар кап кылэшыжэ вэлэ пижэш. Тидыжэ тыгак. Лач тэорийын выводшымгына вэс сэмын ыштыман. Эн ончычак кап-кыл тазалык вэрч чот тыршыман. Руш ўдўрымгына марлан налын, альэ рушлангына марлан кайэн марий шэмэрын кап-кылжым пэш шукак пэнгыдэмдаш ок лий. Ик калык вўр дэн вэс калык вўр ушнымо чынак йэн урлыкым тазаракым ышта манмэ тэорий уло. Тугэ гынат, илаш сай условий ок лий гын, ик вўр варналтмэ дэнэгына калыкым чэр дэч утараш ок лий... Профэссор Рудин тэорийжэ—промышлэнный капиталист-шамычлан йөршө тэорий. Шкэ тэорийжэ дэн тудо тыгэ туныктымыла ойлэн: „руш дэч вэс туныкымгыч лэксэ чыла калык природаж дэнак колэн пыташ каргалтыныт; природажак нунын тугай гын, ачалашыжат ок кўл, нуно

түрлө чэр дэн, кэрэк кунам гынат, колэн пытышашлык улыт“. Вот кузэ профэссыр Рудин ойлыштын. Мыланна тыгай күлдымаш тэорий ваштарэш чарныдэ кучэдал шогыман. Тидэ мэмнан пролэтар тэорий огыл. Совет мэдицине тыгай тэорийым рэшитэльно опровэргайа.

Рвзэе доктор ойлымо годым, засэданыштэ шинчышэ-шамыч чыланат тудым тура ончэн колыштыч.

Ик шонгырак доктор шкэ пэлэнсэ йолташыжлан пылышэшыжэ шып гына каласыш:

— Мэмнан гай, тошто понго сэмын, рвзэе йэнгэт шонэн ок шинчэ. Чот пэралтэн пуыш.

Йолташыжат малдальэ:

— У сэмын шона... Чыным ойлыш. Выводшым пэш раш каласэн пуыш.

Засэданын прэдсэдательжэ адак йодо:

— Адак кён мутшо уло?

Обкомын прэдставитэльжэ мутым нальэ.

— Доктор мут мыланна ок кэлшэ,—тудат маньэ,—руш үдүр—тидэ шойак тэорий. Ик манаш гын, фашизм тэорий гай вэлэ чүчэш. Тыгай тэорий дэн мэ нигунам трахомым пытарэн огына кэрт. Йолташ дирэктор корно дэн пашам колтыман. Массым трахом ваштарэш кучэдалаш шогалтыман. Чыла обшэствэносьтым—партийым, комсомолым, профсойузым, школ тўшкам, колхозник-шамычым, йалысэ активым,—чыла культурный вийым, эн ончычак доктор-шамычым, сэстра-влакым трахом ваштарэш тарватыман... Мэ массэ дэн вэлэ тыгай осалым сэнэн кэргына.

— Мыйат тидлан торэш ом ул вэт!—доктор шыпак малдальэ,—мыйат, массэ полша гын вэлэ, трахомым сэнэн кэргына манын шонэм.

— Докторат ындэ мэмнан мут дэнэ кэлшыш,—адак обком прэдставитыыл маньэ,—туалгын ойлымынам тыгэ кошарташ лийэш: доктырын цифр-шамычшым налын, түрлө район шот дэн түрлө мэроприятийым шонэн йамдылэн, паша планым ышташ күлэш. Обкомлан постановлэний проектым МарНИИ дэн Обздравлан йамдылашышт вэрэштэш.

Мут чылалан кэлшыш. Засэданыэ пытыш.

Кум кэчэ гыч Обкомын бурожо трахом ваштарэш кучэдалашаш рэзолюцийым лукто, область мучко трахом поход увэртаралтэ.

„МАРИЙ КОМУН“ газэтлан сэкрэтар кугу аншлагым возэн йамдылэн:

ТАЧСЭ КЭЧЭ ГЫЧ ОБЛАСТЬ МУЧКО ТРАХОМ ВАШТАРЭШ—ШТУРМ! ТРАХОМЫМ—КУГЫЖАН ГОДСО ПОЗОРЫМ—ВОЖГЫЧ—ШАК КҮРЫН ПЫТАРЫМАН! ЧЫЛА ПАРТИЙ ЧЛЭНЛАН, КОМСОМОЛЭЦЛАН, ПРОФСОЙУЗ ЧЛЭНЛАН, ДОКТОРЛАН, УЧИТЬЭЛЬЛАН, ТУНЭМШЭ-ШАМЫЧЛАН ШТУРМЫШ УШНЫМАН. ИКТАТ ОРДЫЖЭШ КОРА! ГЫН ИДА КОД!

ШТУРМ! ШТУРМ! ШТУРМ!

Тидым возышат, шоналтыш: „мучашыжым сайынак колтышым: штурм! штурм! штурм!“

Угыч адак куанэн лудын колтыш. „Марий-шамычэт лудыт гын, кузэ шоналтат гын?!“ шып пэлэштыш.

Сэкрэтар куанэн крэслышкыжэ пурэн шинчэ. Тыгэ шонэн шинчымыжэ годым, Иван луман сотрудникшэ пурыш.

— Тачсэ кэчын трахом поход. Шинчэт?—йодо сэкрэтар.

— Шинчэм.

— Газэтэшна тидэ паша нэргэн чот сэраш вэрэштэш.

Сотрудник вуйжым „д-да“ манын лүнгтыктыш.

— Луд-йа аншлагэм!

Сотрудник лудо. Сэкрэтар сотрудникын лудмыж годым тудын шүргыжым ончэн-вангэн шинчыш. Лудын пытарымэжэ, йодо: „кэлша вэт?“

— Кэлша!.. Районышкат ындэ лэктын кошташ вэрэштэш...

— Конэшно. Нэужэли рэдакцийыштэ шинчэн штурм нэргэн вoзаш лийэш? Обэзатэлыне йаллаш лэкташ вэрэштэш.

Вара вэс сотрудник толын пурыш. Изи капан, вычкыж пылыш-шүрган, кужурак нэран.

— Трахом поход тунгалын аман,—тудат малдальэ.

— На, луд! Мый поход огыл, штурм манынам. Сэкрэтар аншлагым адак лудаш пуыш.

У сотрудникат лудо да, вуйжым чытыралтэн каласыш:—„д-да! кэлыштарэнат!“

— Пэнгыдын лэктын вэт! Шкаланэмат кэлшышыла чүчэш!

10 шагатлан рэдактор тольо. Рвэзырак йэнг. Лопка санган. Ончалмашыжэ ушан. Шүргө-пылыш—сэрийозный.

— Здравстэ!.. Трахом нэргэн тачак кугу статьям возаш күлэш. Тый, Сэргэй, трахом пашалан чот пиж. Вэрла гыч пурышо материалым сайын обработлыза. Кажнэ шэмэр марий возымынам партий дэн совет властын ыштымыжым раш ынглэн шогыжо. Мэмнан пэчатна походын нэрвыжэ лийын шогыжо.

Сотрудник-шамычлан тыгэ тул ойып пуалтэ.

— АЛЪАТ МАШИНЫМ пуэн огыт ул мо?! Шыдэшкэнрак райком сэкрэтарь, райком гыч кудовэчыш лэкмэжэ, пэлэштыш. Кудовэчыштэ райздравотдэл вуйлатышэ шога. Шокшо кэчэ йумалнэ тудо коршангэ лышташ гай, лопкан, шулэн шога. Тусыжэ шокшо, кэчэ вий дэн шэм комыльала цэмэмын. Ош тувыр умбалныжэ шэм кандра ұштыжэ кушкаш тунгалшэ мұшкыржым шыман гына нийалтэн лэвэдэш.

— Ала молан шуко вучыктат,—маньэ здравотдэл вуйлатышат,—шофэр-шамыч пэш капризный улыт... Пашаш кайаш гын, чытыдымын йёсын лэктыт... Так кудалышташ гын, нуным кучэнат от кэрт.

Трук—„тыр-тыр-тыр-р-р“ шокталэ. Ала можо пудэшт кайыш. Бэнзин ұпшнэрыш пэралтэн колтыш. Гараж гыч машина кудал тольо.

— Что долго копаетесь?!—маньэ сэкрэтарь.

— Немного ремонтировал... Ослабли резины. Ворсинка пошаливает.

Автомобильыш пурэн шичшаш годым, сэкрэтарь райком управдэллаң каласыш:—если из области позвонят, скажите, что мы выехали в район по проверке хода трахомпохода.

— Хорошо.

Автомобиль адак чытырыктэн мүгыральэ. Сэкрэтарь дэн райздравотдэл вуйлатышэ автомобиль комдыш пурэн шинчыч. Автомобиль тӧлтыл тӧштыл тарваныш. Вара ийын каймыла йыжган урэмыш лэктын кайыш. Пуракым тӱргыктэн, Маска йал вэлыш кудал колтыш.

МАСКА ЙАЛ. Тыштат трахом-поход кайаш тарванэн. Сэльсовэт постановлэнийым луктын: 1) тазалык ончымо сэкцийлан чыла вэрэат йаллаштэ тазалык ончымо пашам организовайаш, 2) чыла йэнгын шинчаштым доктор-шамычлан ончыктэн пытараш полшаш.

Сэльсовэт рэзолюцийым шуко мут дэн ыш лук. Мо күлэшыжым күчыкын гына вэлэ каласыш. Чыла йаллаштат поход тӱнгальэ. Йужо вэрэ пашам сайын ышташ тӱнгальыч. Йужо вэрэ жапым эрта-рэнрак пижыч.

Маска йалыштат сэльсовэтын кок пунктан рэзолюций гычшэ паша лэктэ. Сэлюполномочэнный эн ончыч йалыштэ калык погынымашым ыштыш. Погынымаштэ арун илышым кучышаш нэргэн ойлэн пуыш да, ик шонгырак кугыза тыгэ малдальэ:

„Арулыкшо, ындэ ойлымат ок күл, пэшак күлмыла чӱчэш... Лавраштэ паша дэн почангына да, аружым кучэн шуктэн кэртына гын—манын шоналтэм... Адак эрэак арулык вэрч толашаш тӱнгальына гын, күлэш пашажымат ыштэн огына шукто дыр?..“

Ильан куват тидэ мутлан кэлшыш: „ару илыш вэрч-вэлэ толашаш тӱнгальына гын, шужэн колэна... Тэвэ мый аружым кузэ кучэн шуктэм?! Паша шуко...“

Вара калык коклаштэ ик йӱк шоктыш, вэс йӱк, кумышо йӱк... Калык, пӧрт кайык тӱшкала, тогымамдаш тӱнгальэ. Кычкырат, вурсэдалыт, каргашат. Сэлюполномочэнный: „тишэ да тишэ“ манын жычкырыш гынат, калык тудым ыш колышт.

Тыгэ каргашэн-вурсэдалын толашымэ годым, Маска йалыш автомобиль чытырэн, лӱшкэн кудал пурыш. Йэн-влакат собраний гыч урэмыш куржын лэктыч. Сэлюполномочэнныйат: „адак, чай, шайтан шамыч, налог погаш толыныт,“— манын шоналтэн урэмыш йожгатаң ошкыл лэктэ.

— А-а-а... Сорай йолташ толын улмаш,—маньэ сэлюполномочэнный, сэкрэтарьым ужо да...

— Вара кузэ илэт-шӱлэт, Иванов йолташ?

— Йӧра... Изиракын... Тэвэ собранийым погаш тӧчышымат...

— Мо нэргэн?

— Трахом-поход нэргэн.

— А вот... мээт тидэ походом ончаш толын улына... Кузэ па-шада кайа?

— Кайа да... томам ала мо... Калык арун илаш нигузээт ок жэлшэ... Вурсэдалыт вэлэ...

— Нэужэли?!

— Чынак.

— Родо-шамыч!—маньэ сэкрэтарь воктэнжэ шогышо марий-шамычлан: мо пэш йонгылыш ыштылыда? Нэужэли лавраштэ сөсна сэмын илымыда шуэш?!

Калык шып лийэ. Йужо йэнгжэ шинчам күш нөлдэн пылпомы-шым ончаш тунгалыэ. Йужыжо пөрт воктэнсэ пызлын чэвэргаш тунгалыэ кычкыжым ончаш тунгалыэ. Йужыжо озым пасушто мардэж кудалмым ончалыэ. Йужыжо йочаштлан шыпак: „шайтан, ит толашэ“, манын тукэн колтыш.

„Сөсна сэмын“ манмэ мут калыкым күзыла шурэн, пүчкын колтыш.

Ик ноло шинчан рвэээ гына, йылмыжым ұлыл пү түрэш луктын пыштэн, сэкрэтарьым тура-а-а ончэн шога. Тудымат, аваже мийыш да: „кай, кэрэмэт, мом шогэт?!“ малдалыэ.

Сэкрэтарь тидым ужо да,—чу, тулачэ! Ит покто!—маньэ.

Аважат öрын шогалыэ: лавран тувыран да... Йэн ончылно сай ок лий дыр—манын шонэм... Йочалан кажнэ кэчын йандар тувырым чиктэт гынат, эрзак лавыртэн пытара.

— Лавыртедэ мо—сэкрэтарьат маньэ,—тол-йа, шольым—адак изи рвэзылан каласыш.

Изи рвэээ эркынак воктэкижэ мийэн шогалыэ.

— Доктор, каласэ йа... Молан тидэ йочан шинчажэ ноло?

Йэн-шамычын шинчашт адак сэкрэтарь дэн йоча вэкыла савур-наш тунгалыч. Йужыжо доктор дэкыла куснаш төчылыч.

— Чу! чу! шыпакрак шогыза!—калыклан доктор малдалыэ:—ида шуркалэ.

Доктор йочам онлаш гычшэ нөлдальэ. Шинча комдышыжым савурыш. Шүргө-вылышыжым шуйалтэн:

— Ой-ой о-о-йй!—кычкырал колтыш.

Калык йөршын шып лийэ. Йужыжо шыпак: мо? мо-о? манын пэлэштышт.—Ала мом уна Ивук шинчаштэ муын,—маньыч.

Доктор парньам чыланат шинча кудалтыдэ ончат. Докторжо шүлэн-шүлэн пэлэштыш:

— Шольым, шинчатым от ачалэ гын, пэл ий гыч сокырэмат...

— Ой-ой-ой!—аважат лүдын пэлэштыш.—йумо аралэ!

— Шинчашэт мөртнө пэш чот налын. Тый дэчэт моло йэн-влакланат трахом пижын кэртэш...

Вара шыргыжынак,—чэр пыжаш улат аман,—доктор йочалан малдалыэ.

Йочат öрын: „улам“ малдалыэ.

Калык „рүж“ воштыл колтыш.

— Тыйым ачалаш күлэш вэт?

— Күлэш,—йочат шыпак каласыш.

— Вот, вот—сэкрэтарьат пэнгыдын пэлэштыш.

Калыкат вэсэлан ончаш тўнгалыэ... Воштыл рүжгымө калык чо-
ным лывыжтыш. Пызлэ кычкат, озым пасуат, пылпомышат уш гыч
лэктын кайышт. Чыла йэнгын түсыштыжат кэчэ йол шыргыштарэн
модын кошташ тўнгалыэ. Куптыргылшо сангашт „лып“ турлыш. Ка-
лык шўмыш у тул, вэсэла шонымаш пуралалыэ.

Доктор адак йоча дэч йодо:

— Тувырэтым кунам чийэнат?

— Ала а...

— Ават пөртдам мушкэш?

— Ала-а...

— Төшак шүргө дэн күпчык шүргыдам ават мушкэш?

— Ала а...

— Шүргө шовычым ават мушкэш?

— Ала-а...

— Шкэ шүргэтым мушкат?

— Ала-а...

Калык адак „рүж“ воштыл колтыш. Аважэ сырэнрак шүрдальэ:

— Мо кийамат, эрэ „ала да ала“ манын шогэт?

Йоча,—ала-а...—адак маньэ.

Тыгыдэ шэрла, воштылмаш йоча коклаштат шэргылт кайыш.

— Кийамат огыл. Аважын пашажым гына, сокыр лийын шуын
огыл гынат, ок уж улмаш. Аважэ, виднэ, арулык вэрч толашымаш укэ.

Ватат шып лийын, шӧрын ончаш тӱнгальэ. Чыла калык ончылно намысыш пурыш. Доктор вурсыдзак, шӱрдыдзак лавран ылышым калык шинча ӱмбак чойан луктын ончыктыш.

— Эргэтым больницыш намийэ, тулачэ! Укэ гын, шинчажэ йалт пыта... Умбакажэ чистанрак илашэт вэрэштэш...

— Вот-вот,—адак сэкрэтарь пэлэштыш.

Сэкрэтарьын „вот-вот“ манмыжэ калык шӱмэш пудам кырэн пуртымыла чӱчэш. Ала молан тудо шуко ок ойло гынат, мутшо калык шӱмэш кэлгын шинчэш.

— Йолташ-шамыч! Родо-шамыч, ару вэрч паша ышташ чотырак пижса. Укэ гын, лавра ылыш дэн йӧршын сокырэм пытэда,—адак сэкрэтарь маньэ.

— Йӧра, йӧра!—калыкат маньэ,—пижына, пижына!

Доктор кӱсэн гычшэ ваткым, спиртым лукто. Кидшым калык ончыланак мушко: „чэр пижмэ дэч мушкам“—маньэ.

Калык мушмыжым шыргыжын ончэн шогыш.

— Чэвэрын кодса. Кайашат жап шуын,—сэкрэтарь маньэ.

— Чэвэрын! Чэвэрын кодса!—калык „рӱжын“ каласыш.

Автомобиль эркин-эркин тарваныш, тайыл йӱмакыла кудальэ.

— Вара кузэ, пошкудо-шамыч?! Погынымашнам пытараш кӱлэш ыльэ чай?—йодо сэльуполномоченный.

— Могай погынымаш?!.. Арулыкым кучаш чыланат кэлшышт вэт.

— Кэлшэна! кэлшэна!—„рӱжгэн“ кычкыралыбыч.

— Туалгын мый контрольым вэлэ шогалтэм.

— Йӧра! Шогалтэ!

Калык шӱмыштӧ ий лэвыш. Ала могай куго, колхоз строй гыч лэкшэ вий ылыжын, марий шэмэрым ӱжын, вэс корныш лукшаш тӱнгалтышым почо.

ТРАХОМПОХОД область мучко шарла. Район дэн район, сэльсовэт дэн сэльсовэт, йал дэн йал трахом походыш ушнышт. Йалла мучко комсомол, пионьэр-шамыч, туныктышо-шамыч тидэ пашаш мобилизавайтлалтыч. Почот доска, чорный доска—кажнэ йалыштэ. Кэрэк могай больницыштат калык тич.

Тидэ пацаш калык вий тарваныш. Калык вий—лэш куго вий!

БОЛЬНИЦА. Приемный вэр. Шинча чэр дэн шуко калык погынэн. Ноло шинчан-влак шинчаштым туржын-ӱштын шинчат. Шинча пун кушшыжо-шамычын шинчашт „мыгыльык-мугыльык“ ышталын шӧрын ончаш тӧчат. Йужо ӱдрамаш-шамычшэ шинчаштым вуй шовычышт дэн шинча йымымэ дэч пидын шындыныт. Ик йоча кӱвар ӱмбалнэ шинча: шӱвыл вӱдшат йога, шинча вӱдшат чыпча. Мӱшкыран ватэ мӱшкыржым нийалтэн, йолжым торэшкалэн, нэлын шӱлэшт шинча.

— Эй, тулачэ! Тыйат тельэч ужат?—манын йодо мўшкыран ватэ дэч вэс ўдрамаш.

— Толдэ мо... Йал гыч больницыш пэш поктаат да... Ала могай чэрым шинчаштэм муыныт?! Кай да кай—маныт. Шинчамжэ коштымылат ок чўч.

— Мыйымат шурэн ышт колто ужат! Колхоз прэдсэдательжэ ийала вэлэ толашэн коштэш. Кай, кай—манэш: от кайэ гын, штрафым возэн шындэм—манэш.

— Тулачэ, тыйынат шинчатшэ ок коршто мо?

— Укэ. Так йужгунам гына эрдэнэ, малэн кыньэлмэкэ, ургалтэш.

— Э-э-э, тугэжэ кунам ок ургалт?! Йочанат ургалтэш да...

Вара нунын воктэкышт ик сокыррак кугыза мийэн шогальэ:

— Доктор примайаш тўнгалын, альэ укэ?—малдальэ.

— Примайа—маныт. Кугызай, тыйжэ нимоматак от ужыс аман! Тый гайэтшымаат ачалашак шонат мо?!

— Ом шинчэ. Йал гыч поктаат да, тольым... Мый гайэмжым так зря поктылыт, шонэм. Илаш ўмырэмжат кужын кодын огыл. Ала мом толаштарат? Коч сокыр лийын коло, коч шинча ужын коло! Иктак огыл мо?!—Так мэмнан гай старик-шамычшым кўлэш огыллан орландарат...

Окли куват приённыйыш толын пурыш. Воктэнжэ Эсавий. тшшто сэмынак. Олымбалан шыпак туртын шинчэ.

— Ой йумыжат, ала кунам ачалалт шуам гын?... Коштам-коштам больницыш, толкыжо пэш шагалла койэш,—ик ўдрамаш маньэ.

— Шагал улдэ мо...—шонго кугызаф малдальэ,—шинчам пўчкын пыгарат да, вара шинчаэшыжэ могай вийжэ кодэш?! Парньатым тэвэ пўчкын шу йа, парньат кодэш, альэ укэ?! Тугак шинчатат вэт! Пўчкыт гын, могай вийжэ кодэш?! Адак пўчкэдылыт-пўчкэдылыт да, эмымаат шагал оптаат маныт. Эмжат шагал логалэш гын, шинчажэ кузэ ачалалтэш?!

— Мыланэм эмжым товро сайым пуыш ала мо,—вэс шонго кугыза пэлэштыш; шинчаш пыштэт да, пу ўйла вэлэ йога, шинчалан „йыж-ж-ж“ вэлэ чўчэш. Эм пыштымэк ласка вэлэ...

— Оксам, чай, доктырлан тўкалтэнат?—пэрвёйсё шонго кугызажэ эскэрэн пэлэштыш.

— Укэ. Окса дэч поснак. Мыйын пуашыжат укэ вэт. Кушто оксажым муам. Мэмнан гай нужна дэч мом налын кэртыт?!

— Тугэ да. Тэнэйсэ саманыштэ больницыштат нужна. йэнглан вэлэ йөн. Нужна йэнглан вэлэ утларак полшат... Тэвэ мэмнан гай уланракшым пийланат огыт шотло... Эй, саманжат!..

— Тыйжэ колхозник от ул мо?

— Колхозышкыжо пуртэныт да, лукташ тўчынэшт... Такшэ мый эрэ совэт властьлан полшэн илэм. Пашам гына нимо шотланат огыт шотло... Эрэ нэлырак пашаш колтылыт... Шкаланышт эрэ куштылгыракым кычалыт... Мом ыштэт, чыташ ындэ вэрэштэш ала мо?! Укэ гын, куш пурэт!

ПРИЙОМНЫЙ омса гыч йүк шоктыш:

— Акулина Ивановна... Кө? Кушто?

— Тэвэ мый улам... Пурышаш жап шуын ужат?

— Пуро—омса гыч маньэ.

Окли жува пурыш. Йумым рэслыш.—Ой йумыжат,—манын энэлын шұлалтыш.

Доктор воктэнэ 8 трахоматозный сэстра шога. Доктор ончыктымо дэнэ шинча ачалымэ пашалан тунэмыт.

— Акулина Ивановна, тыш тол,—доктор маньэ.

Окли кува доктор дэкэ чытырэнрак мийыш.—Ындэ мом ыштэда, тудым ыштыза,—лүдмыж дэнэ шып пэлэштыш,—йумо вэлэ; пүчкыда гынат пүчса вэлэ, сокырэмдэда гынат, йумын ончылно йазыкшэ шка-ланда лийжэ.

— Ит лүд! Сокырэмдаш огыл, ачалаш шонэна,—доктор маньэ.

— Ындэ йумэ вэлэ,—Оклийат малдальэ.

Доктор Оклий куван кап-кылжым ончаш тунгалыэ.

Окли куван кап-кылжэ тошто вынык гай лывыжгэн. Вынык лышташ гай, тошто койа вэржэ куптыргыл пытэн. Вүр корныж шэм кэрэм гай койын коваштэ йүмалнэ пыртка.

— Шылжэ пэш шагал. Нэлэ опэрацийым эскэрэнрак ышташ вэрэштэш. Опэраций дэч посна шинчажым ачалаш ок лий: пэш чот пужлэн.

Вара помошникланжэ доктор приборым, опэраций ышташ, йамдылаш шүдыш. Чыла йамдылымэкэ, доктор Окли кувам үстэл үмба-лан пышташ шүдыш. Окли кува йумым рэслэн-рэслэн, колоткаш вочмо сэмын, возо. Капшэ чытыра. Шинчажэ „пыльткэ-мульткэ“ вэлэ койэш. Доктор шинча комдышым пүтыралын, шприц дэн кокаинным чужиктарэн пуртэн йоктарыш. Мэдицин күзым, ваш күзым налын Окли куван шинчаштыжэ чаржым, рубэцшым чыла эрыктэн, пүчкын шындыш. Окли кува йужгынам гына, корштымыж годым, мэрангла пырткэн кийыш. Санга үмбачшэ пүж вүдшө чарныдэ йогыш.

Опэрацийым ыштэн пытарымэк, доктор эмы пыштэн, шинчажым сайын пидэ. Вара Окли кувам палаткыш нангайаш шүдыш. Окли кувам вакныйыш пуртэн мушкыч. Ош вургэмым чиктышт. Кроватыыш намийэн пыштышт.

Доктор Окли кува нэргэн трахоматозный сэстра-влаклан тыгэ ойлыш:

— Тидэ куван трахомыжо 3 стадийым эртэн: 1) мөртнө стадийым (пөрвой стадийым), 2) мөртнө пудэшт каймэ стадийым (рушла „распад зерен“ маныт); тидэ стадийыштэ шинчаш шыл гай кушкаш тунгалэш, шинча вүранэш. Кумышо стадийжэ: мөртнө шулымо стадий; тунам рубцование тунгалэш, шинча комдыш көргыш савурнаш тунгалэш; шинча пун, көргыш пурэн, шинчам пэш шуркала; ончымаш шикшла түтүран койэш. Тыгэ кум стадий кайымэ годым, трахом чэр дэн шинчаштэ осложнэний лийэш гын, шинча ошат, шинча комдышат, шинча вүд мэшакат пужлэн кэртыт. Нунышт пужлат гын, ай-

дэмэ сокырэмэш. Садлан шинча коршташ тўналмэкэ, тунамак доктор дэк больнойым колтыман. Больницаш толмым шуйэт гын, трахом ачаш пэш йөсө. Трахомым пэш содор авурэн налаш күлэш. Тудлан пошаш нимо сэмынат йөным пумо ок күл. Кум стадийым трахом эрта гын, осложнэний лийын гын, сокыр лийат, осложнэний лийын огыл гын, шинча тазанак лийын кодэш. Нылымшэ стадий—пытартыш стадий. Шинча комдыш йүмал коваштэ тунам ошалга, пүчкылтыш парэмэ вэр гай, төрлалт шинчэш.

Доктор тыгэ ойлымыж годым трахоматозный сэстра-влаклан түрлө пациент (чэрлэ-шамычым) ончыктыльо.

ОКЛИ КУВА палатыштэ кийа. Эрдэн эрак малэн помыжалтэш. Түрлыжымат шоналта:

— Операцийжэ нэлак огыл улмаш, чыташ лийэш... „Нэлэ, нэлэ“ маныт ыльэ. Так арам ойлат улмаш... Операцийым ышташ тўналыыч да, колэн колтымэмла вэлэ чүчө. Чоныштэмат ала можо лшыкмыла вэлэ чүчө. Укэ, зря ойлыштыт улмаш... Тэвэ пойан Онтонак пэш лүдыктыш. Больницаштышт күзыжө нүшкө, шүшкылмыла вэлэ йыгат—маньэ. Йалт шойак улмаш. Операцийым ыжымат шиж...

Окли кува шинча комдышым парняж дэнэ гына туржаш тўналын ыльэ, трахоматозный сэстра пурэн кайыш:

— Окли акай, шинчатым молан туржат?! Чарнэ, чарнэ! Ит тўкалэ! Доктор дэч посна шинчат дэн нимомат ит ыштэ! Укэ гын, осложнэний лийэш. Шинчат вара йөршын йомэш!

— Укэ, мый изиш вэлэ... шупшыльым... Лүгыштымыла чүчө да...

— О-ой, тугэ шупшылаш ок йөрө!

Окли куват вожылалэ да, мутым өрдыжыш колтыш.

— Шүжарэм! Молан эрэ шөр кочкышым пукшэда? Шүмэмланат ласкан вэлэ чүчэш. Кукшо курикамак ындэ кочмэм шуаш тўналыэ. Ода пу гын?..

— Укэ, огына пу. Кочмо рэжимым доктор ыштэн. Вишкыдэ кочкыш көргө вүрэтым ок пэнгыктэ. Вүрлан кап-кылыштэт кошташыжэ куштылгырак лийэш. Шинчат парэммэш, эрэ кочкыш диэт лийэш. Чыташэт вэрэштэш.

Сэстра кайыш. Окли куват адак шоналтыш:

— Ындэ мом шонат, тудым ыштышт. Чыташ вэрэштэш.

КАС. Больница столовойышто погынымаш. Доктор трахомный-шамычлан докладым лудэш.

„Трахома чэр пэш заразительный. Иктэ дэч вэсэ дэкэ пижэш. Чэржым изи микроб-влак шаркалат. Микроб-влакшэ шинча нолышто пошэн илат. Эн пөрвөй шинча комдыш йүмалан мөртнө налаш тўналэш. Мөртнөным микроб пыжашлан шотлаш лийэш. Мөртнө шаланаш тўналмэкэ, микроб-влак шинча ноло дэн ойырлалт тўжвак лэкташ тўналыт. Садлан шинча мөртнөан йэн дэч шкэндам пэш чот эс-

кэрыза. От эскэрэ гын, трахомам тунамак пыжыктэт вэлэ. Трахома бактэрийым орашынат таза йэн шамычлан больной дэч шаркала. Орашына—трахомын эн сай помошникшэ. Здоровитлымэ годымат микроб-влак таза йэн ўмбақ куснат. Ик шўргө шовыч дэнат шўргым ўшташ ок йөрө. Трахомный йэн дэн пырльа, ик вэрэш малаш ок йөрө. Ик мут дэн манаш гын, чыламат пэш арун кучаш күлэш: вургэмымат, суртымат, кидымат, шўргымат... Шинча коршташ тўналэш гын, вигак больницаш толман."

Лэкция пытыш. Окли куват шоналтыш:

— Докторжо ойла да, ойлымыжым кунам ыштэн шуктэт?.. Мэмнан пёртшым кө мушкэш?.. Эсавий—изи. Шэшкэ—азан, пўгыргэнат ок кэрт. Ивук эргыжын пашажэ түлэч поснат шуко.

— Көн могай йодмашыжэ уло?—йодо доктор.

— Могай?! Мый ик шонымэм каласынэм ыльэ—маньэ пионьэр.

— Каласэ!

— Лавран илыш гычак мыйын шинчамат пужлыш. Авай пёрт мушкаш ок йарсэ ыльэ. Шужарэмжэ—изи. Ачайын вэс түрлө пашажат шуко. Пёртыш лавран, ночко йол дэнак пурат ыльэ. Пошкудо-влак толытат, тамакам шупшын, күвар ўмбақэ шўвэдэн шинчат ыльэ. Нэрыштымат нўшталын кувар ўмбақак „бырльоп“ шуат ыльэ. Тугак коқыртыш рунымат... Ой, пёртыштына пэш амырчык! Тэвэ тыштэ гын... Нимогай амырчык укэ. Чыла вэрэ чиста. Кунам тыгэ йандарын, арун илэт гын, от парэм?!

— Вот-вот! Чынымак ойлэт! А молан вара амырчыкшэ дэн от кучэдал?—доктор маньэ.

— Как шинчам ачалалтэш, мый мөнгыштэм пёртым кажнэ кэчын мушкаш тўналам. Сөснала илымашым йөршын пытараш күлэш.

— Рвэзыла ойлыштат,—Окли куват малдальэ,—мэмнан крэсаньык коклаштэ кунам аружым кучэн шуктэт?! Пашажат, вэт эрэ лавраштэ.

— Кувай, кочкашэт врэмам муат вэт?!—маньэ пионьэр.

Чыланат „рўж“ воштыл колтышт.

— Мудэ мо... Кочдэ кузэ илэт?!

— Тыгак арулык вэрчат кочкаш, йамдылымэ сэмынак толашаш вэрэштэш... Мый тэвэ, йалышкэм мийэн шуам гын, чыла школым арулык полкыш савурэм. Соқыр лийын иктат ынышт ындыралт. Уна, кок тылзэ шинча дэн толашэн илышым. Будэт... тыгэ орланаш!

— Эй тый... Кок тылзэ... а мый лучко ий...—маньэ гына Окли жува, пионьэр тудым тунамак пўчкын шуыш:

— Мо дэнэт моктанынэт?! Сэсна илыш орлыкэт дэн мо?! Вожыл-амаш!

Чыланат тыпланышт. Пионьэрын мутшо—изи рвэзын мутшо—лавра илыш позорым туржынак пытарыш. Доклад пытыш. Нимогай рэзолюций ыш күл! Пионьэр мут чыла колыштшо-влакын чоныштат жул гай ала можым йўлатэн колтыш.

КОК ТЫЛЗЭ эртыш. Жап шыжышкат савурнаш тўналын. Пасулаштэ паша пытэн. Кэнгэжимсэ такыр пасушто ужар озым посто гайшыргыж кушкэш. Окли кува больница гыч шкэдак пасу дэн кўза.

— Ой, озымжат могай сылнэ! Ужар порсынлак койэш! Тыгайсылныжым тачэ вэлэ палымэмла чўчэш. Уна пэчэ воктэн шолат оралгаш тўналын улмаш. Ой-ой пэшак йытыра! Парчажэ дэн йырым-йыроваралтын-оваралтын мамык кўпчык гай сакалалтын шога... Кожшо!.. Ава сорта гай кўш йўлэн шога... Кэчыжэ, кэчыжэ!.. Уналкэш ўжмылачыламат шкэ дэкыжэ ўжэш! Ой тўньяжат, могай сылнэ улмаш! Куанэн шортмэм вэлэ шуэш,—манын шонэн озым пасу мучко кўза,—угычшочмэмла вэлэ чўчэш! 15 ий сокырланэн коштым! 15 ий пычкэмыш тўньяштэ илымыла илышым!.. Тау, ракмат докторлан! Пўкшыш йўктыш, ончыш, ачалыш... Эй йэнжат!.. Могай поро лийэш улмаш...

Пэл шагат гыч Окли йал дэкыжэ кўзэн шуо. Йал мучаштэ йожгатаң, орийэн ватыла, ошкэдэн колтыш:

— Ужышт! рвэзэм годым кузэла коштам ыльэ!—манын шоналтыш.

Опанас ватэ окна гычшэ ончалыат, ышат палэ. „Кө толэш?“ манын шоналтыш. Вуйжым окна гычшэ лукто да.

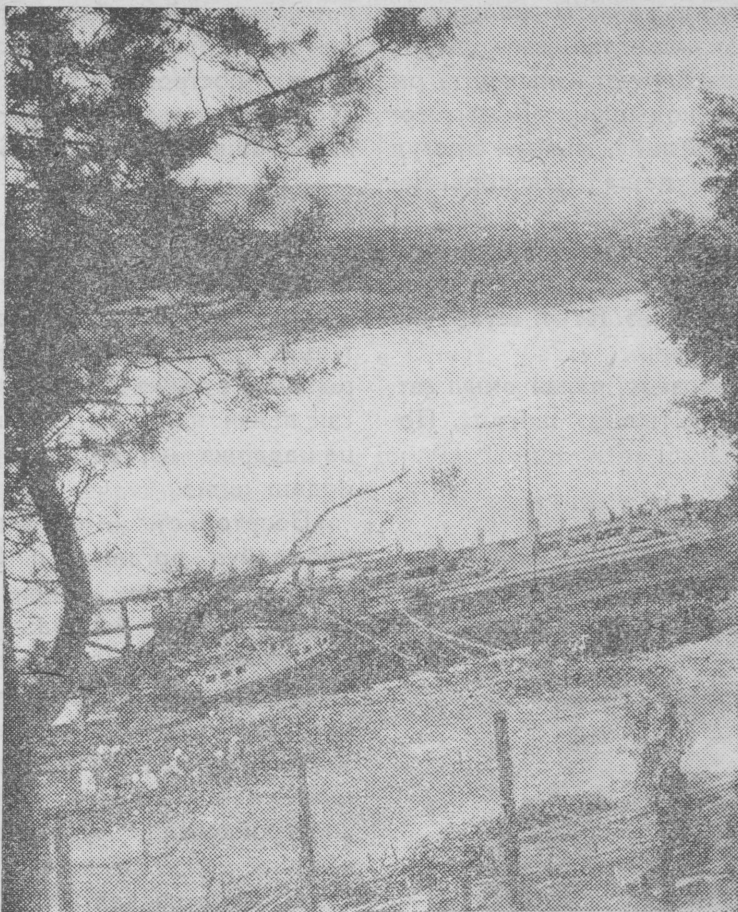
— Окли акай, тый толат аман?—малдальэ:

— Мыйак толам вэт!..

— Орийэн ватыла вэлэ койат да...

— Койдэ!.. Шинчам вэт йоршын парэмын!..

В. ЙАМАТАЙ

СТРОЙКЫШТО—ИК КЭЧЭ

Очэрк

ПҮНЧӨ коклагыч изи йолкорно дэнэ, төрштыл-төрштыл чарарак взрыш рвэээ лэктын шогальэ. Тудын кидыштэ тарващ гайэ изи она. Савырныл-савырныл йыр-ваш ончалэ, ала мом кычалэ, пүнчө коклаштэ пөртым ужо. „ОРС“, пэрвой участкэ, 11 № барак, „постройком“ онаш возэн, пөрт угылэш пэрымэ вывэскэ-влакым ужо, вара кидыштэ улшо онажым нөл-

талэ. Тушто шү дэнэ кыдыр-кадыр возымо: „постройком“. Пөрт угылышто возымо дэнэ тудын онаштэ возымыжо лач тольо.

Рвэзылан 16 ий гына. Тудо постройкикомым кычал толын улмаш. Шканжэ кэлшышэ пашам муаш шона, камэншыклан тунэмаш кугу стройкыш пурынэжэ.

— Мый тыштэ пашам ыштэнам—марий ўдрамаш-манэш.—Вара чэр-

ланышым да мөнгө кайышым. Тыштэ комэдантлан вэлэ „чэрлэ улам, пашаш тидэ кэчылаштэ ом лэк“ манын кодышым. Кызыт тольымат, палэ лийэ, мыйым прогул ыштымылан паша гыч корангдэ- ныт. Ындэ кузэ лийэш?

— Чэрланымэкэт больницыш кайаш күлэш ыльэ, тушто врач кагазым пуа ыльэ. А тый шуко жап чэрлэ кийышыч.

— Ой, шэрэмэт, палэн омыл вэт. Мо ындэ кок тылызэ лийэш... По-

Строитыльствэ начальник
РОЗЕНТАЛЬ К. Я. йолташ

мар врач толын ыльэ да, справ- кым пуа дыр?

— Ончыч врач дэч справкым налаш күлэш, вара паша нэргэнат каласаш лийэш,—манын, постро- йком умылтара. Вара вэс паша нэр- гэн мутым тўнгалэш.

— Мэмнан физкультур ўзгар си- тышын уло, 5000 тэнтгэш. Пашам организатлаш гына күлэш. Вэт ончо, чыла йөнат уло. Плошчадкэ уло, мэчэ уло, йуж тыштэ сай. Адак туштак Йул, вўд—йандар. А модшо, йўштылшө иктат укэ. Тый тидэ пашам ышкэ кидышкэт на-

лат гын, сай лийэш. Тўнгалтыш- лан изи группым погэт гын, вара ушнат—постройком вуйлатышэ ин- дустриальнэ тэхникум гыч практи- кыш толшо студэнтлан ойла.

— Мэ тўнгалына, тидэ лийэш— студэнт вашмутым пуа.

„ПОСТРОЙКОМ“ кэчыгут шолэш, шурга. Пашазэ тўрлө йодыш дэнэ тышкэ толэш. Иктыжэ пашаш пу- рынэжэ, вэсыжэ паша нормо нэр- гэн палэн налнэжэ, кумышо ышкэ пашадаржэ нэргэн, пачэр нэргэн йодаш шона.

„Посртойком“ — строитыль-влак профсоюз организацэ. Тудо пўн- чэрлаштэ йымэн шинчын гынат, тудын лўмжө йыр-ваш шарлэн. Пашазыжат тўрлө вэр гыч улыт. Тыштэ Марий область, Чуваш, Уд- мурт дэн Татар рэспублик, Урал, Украин, мўндыр Чита ола гыч тол- шат улыт. Нуным чылаштымат „постройкомлан“ учотыш налаш күлэш.

Эр ўжара пэчкалтын. Кэңэж кэ- чын кужо йолжо 3 часланак пўн- чэрла вуйыш тошкалын. Кайык- шамыч ласкан мурат, шўшпык шўшка, куку кукыкла. Йөратымэ тангын ныжылгын нийалтымыжэ сэмын ласка мардэж Йул вўдым тарвата, пушэңгэ лышташым мо- дыкта. Тунам йырым йыр чыла чонан тарвана. Тока кайык муро гына пылышышкэ пура ыльэ, а ындэ колышт: пашазэ кычкыра, мотор йўклана, машин мўгыра. Тэвэ ошмам шэңын, пуракым тўр- гыктэн автомобиль кайа. Тушто пашазэ влак кольмо дэнэ шогат. Тыгэ Марий областын ик ужа- шыштыжэ, пўнчэрла коклаштэ, кугу Йул сэрыштэ кэчэ йэда илыш тўнгалэш.

— Төррак, төррак пыштэ. Утыж дэнэ кумдандэт, цэмэнт шуко кайа...—шонгырак пашачэ самырыкым тўныкта. Адак йэшара:

— Тый кумдыкшым сай висэнат, шпагат төр шуйымо мо?

— Ойлыманат огыл, чыла сай ыштымэ. Тачэ пэрвой огыл вэт пашаштэ илэна...—самырык пашачэ ваш пэлэшта.

— Эй, раствором тышкэ, раствором...—вэс вэрэ кычкырымэ йўк шокта.

— Пашада кузэ, лэқтышда могай?—партком сэкрэтар йодэш.

— Паша лэқтыш. Тугак, огына чакнэ. Вашкэ тыштэ пытарэна.

Тыштэ комбинатын шолтымо цэхцэ лийшаш. Йырым-йыр калык шурга, куткыла пөртэш. Мландым кўнчат, ошма тўрга вэлэ. Тыштак фундаментым опат. Тыштак цэмэнт раствором ыштат. Мотор пөртэш, тудо кугу пэчкэ гай орам пөртыкта. Тушко цэмэнтим, ошмам, извэсткам йөрат, труба дэнэ вўд йогэн пура, тидэ чыла иктэш нөштылалтэш, тидэ раствор фундамент оптымашкэ кайа.

Ончэн шого, кэчэ мучко шого, шинчат ок нойо. Сўрэт шагат йэда вашталтэш... Төр мландэ олмэш изи курык шочэш, воктэнжэ кэлгэ канавэ. Тыштак камэншык-влак жўм оптэн кўзат, адак мландэ дэнэ төрлана...

Шола могырыш кайэ, шолаш мо?.. Адак пўнчэр, товар йўк шокта, пильа магыра. Шинчатлан вэс сўрэт. Пөртым чонат, пөртым лэвэдыт. Тыштат камэншык - влак улыт, нуно конгам опат. Тунамак вэс бригадэ пөлэмым ышта..

Тыгэ йырым йыр, кушко ит кай, пашаш тўкнэт. Кайэт, „тыштэ ындэ шыл“—шоналтэт, вэт тўкыдымө

чодра. Укэ, строитыльствын шўлышыжө тышкат шуын. Тачэ чодра, эрла чара вэр, чодрам пўчкын лэкмэ. Тачэ лакэ, курык-влак тыйым аныртарат, эрла-чыла төр, лакэ йомын, курык пытэн. Тэнгэчсэ курыкым тачылан лакылаш, корэмьш шупшыктэн оптэныт. Тыштэ комбинатысэ социалист олан тўн урэмжым ыштат.

Ончэт, паша мучашдымын койэш. Но айдэмэ тидым гына сэнэн мо? Айдэмэ мом ыштышашым шинча. Паша нэлэ гынат, пўрты-

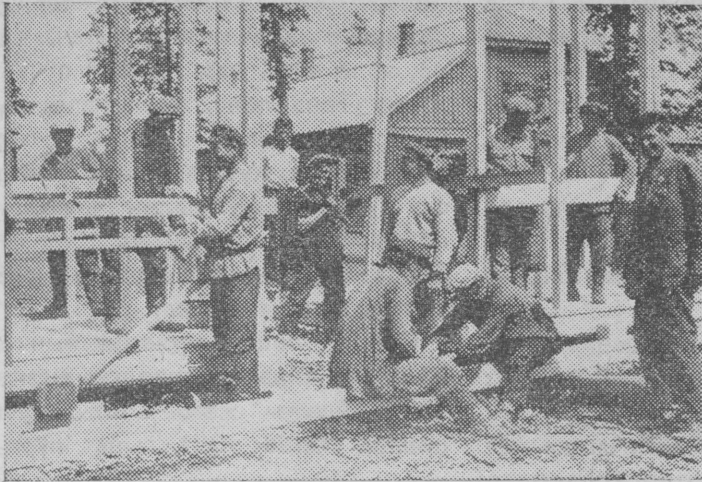
Партком сэкрэтар МАЙОРОВ С. Йолташ

сым сэнгаш кўлэшыжэ айдэмын кумылжым нөлтал шого Стройко пашажак айдэмым тарата, тарвата, тудо ышкэнжым йөратыкта. Иктэ вэсэ дэн кутырэт, йодыштат. Тланэт тыгай вашмутым пуат:

— Мый Бумстройкышто 6 тылызэ годым паша ышташ договорым ыштэнам. Но строитыльствэ мыйым пашаш шупшыльо. Комбинатым ыштэн шуктымэш пашаш кодам—Лэухин манэш.

— Мыйат строитыльствэ пытымэш тыжэч кайаш ом шоно—Власов ойла.

— Строитыльствым пытарымэш

ЛЭУХИН йолташын
бригадыжэ кюс-
кым ышта

паша ышташ договорым ыштэнам,
— Мэринов каласыш.

Кө нуно улыт? Тэнгэчсэ ышкэт
озанлыкан-влак, тачсэ колхозник.
Нуно ышкэ вэрчышт гына тыр-
шышэ, ышкэт озанлык пашаш
кылдалтшэ—кызыт стройкым йө-
ратэныт. Нуно чынак пашам йөра-
тэн ыштат. Шокшо кэчэ йылгы-
жэш, нуным йөратэнак пэлта.

Канымэ жап. Эртэн кайшыла
мэат шогална.

— Салам лийжэ!

— Лийжэ—манын пэлэштышт.

— Күзэ вара, паша ышташ ли-
йэш? Тый шукэртсэк тыштэ?

— Толмэмлан йатыр лийэш, шы-
жэ гыч. Ыштэт гын, кунам ок лий.

— Пашадар кузэ?

— Пашадар кузэ? Пашам ыш-
тэт гын, пашадарат лийэш. Кызыт
сай манаш лийэш. Шошым мэмнан
нимо шотат укэ ыльэ, чылажэ 4
тэнгэм да мойын вэлэ налына ыльэ.
Кызыт кандаш тэнгэш шуктэна.

— Можо вэсэмын?

— Можо? Бригадир йоным муын.

Кызыт мэмнан бригадир вэсэ, Лэу-
хин. Нарэдым ончыл гоч налэш.
Күлэш материалым жапыштэ кон-

дат да мэ ышкэжат ваш-ваш огына
мэшайэ, камэншык ышкэ паша-
жым ышта, йара шогымаш укэ.

— Тамакадам кудалтыза, шуко
шогэна—иктэ пэлэштыш, мэмнан
кутырымынам күрльө.

— Кусо улыда—йодым.

— Мэ чыланат Торйал дэн Ор-
шанкэ район гыч улына, иктэ гына
Кикнур гыч—маньыч.

Вэр гыч вэрыш стройкым торэш
кутынь ик кана вэл огыл коштын
савырнышна. Вэр—лопка, нойашат
сита. Чыла вэрэат илыш тарва-
нэн. Шокшо ырыкташ тўналмэкэ
мўкш-влак омарта гыч лэктын пэлэ-
дыш гыч пэлэдышыш чонгэшты-
лын мўйым погат. Стройкыштат
кажнэ йэнг ышкэ изи пашажэ дэнэ
комбинатым чонга.. А стройкышто
2500 йэн...

Кэрмыч заводыш пурышна.
Стройкын тудо пэш күлэшан ужа-
шыжэ. Стройкылан шуко кэрмыч
күлэш. А завод тачэ кэчылан почэш
кодэш, кэрмычым күлэш нарэ пуэн
ок шукто.

Кэрмычым кид дэнэ ыштат. Ну-
нын паша нормышт кэчылан 1000
кэрмыч. Нормым шукышт огыт

шукто.—Молан тугэ?—йодмыланна тўрлө сэмын ойлат.

— Пашам ышташ гына тўнгалын улына, тунэм шуын огынал,—ик-тыжэ амалым муэш.

— Пэрвой кэчыштэ 760 кэрмычым, кызыт 960 лукташ тўнгалым,—вэсэ куандараш тóча. Очыни „сэнэна“ манын умылтарынэжэ.

— Йоным муаш кўлэш, арам тарванымаш ынжэ лий. Вара паша вийна,—бригадир шылтала.

— Жапым тыгак шогылтын эртарымым пытараш кўлэш,—самырык рвэзэ пэлэштыш. КИМ значокшо палдарыш—тудо комсомольэц.

— Мый станокшымат кучэн ом мошто ыльэ. Ындэ кок арньа эртыш, 1280 кэрмычым лукташ тўнгална—тыштэ хитрость нима укэ. Савырнылаш,—савырнылаш писынак кўлэш. Вара кайа—рвэзэ татар ўдрамаш—Платынова манэш.

— Пытаргыш кэчылаштэ нормым эртарэн шуктышо шукэмэш. Планым шуктэна—мастаржэ манэш.

Шуктыдэ ок лий. 6 миллион кэрмычым пуашак кўлэш. Укэ гын, стрóйтылствылан кугу чарак лийын кэртэш. Но тыштэ тидымат каласыдэ ок лий. Ончыл пашазэ-

влакын сай примэрышт кэрмыч завод мучко лушкыдын шарла. Социалист сорэвнованьэ шарлэн шуын огыл.

— Сорэвноватлымэ договорда м кузэ тэргэда,—маньым.

— Тэргымаш?.. Договор тэргымэ... Мэмнан бригадэ ончылно кайа, мэ йошкар знамым налын улына,— Мэринов (бригадир) манэш.

— Мэ тэргэна, көн ончыч каймыжым тэргыдэ палаш лийэш мо?—вэс бригадэ гыч,ик йэнг пэлэштыш.

— Тый ышкэжэ көн бригадыштэ улат?

— Мый ышкэ бригадир улам!—Власоват пэлэштыш.

— Тыйын бригадэт вара кузэ пашам ышта?

— Ик тёр толашэна. Кодшо тылчзын планым 147 процэн, кызыт 126 процэн тэмьшна.

— Молан тугэ чакнэн улыда?

— Мыйын учэник-влак улыт. Мыйын бригадыштэ такшэ паша сай кайа. Чыланат ышкэ пашаштым шинчат. А угыч толшышт чыланатик тёр ыштэн огыт мошто. Камэншыкна шагал, а стрóйкышто йа-тыр кўлыт. Садлан мыйын бригадэ гыч посна бригадым ойырэн-

нальыч, мыланэм туныкташ вэсым
йэшарэныт.

— Пашадаржэ ок изэм?—адак
йодым.

— Молан изэмэш? Пашам ыш-
тэт гын, илаш лийэш. Пашалан
кумылэт лийжэ.

— Ышкэ могай район гыч улат?

— Мэ тысэ, мұндыр огыл.

— Йэшэтат тыштэ?—манын, ку-
тырымынам шуйэм.

— Укэ, йэш мөнгыштө, колхо-
зышто. Ватэ тушто пашам ышта,
мый тыштэ. Тэвэ талук шуэш тыш-
кэ толмылан. Ондакшэ шыжэ-тэ-
лылан гына толаш шонышым. Кэ-
нэж пашалан кайнэм ыльэ. Вара...

— Шупшат,—папиросым шуйал-
тышым. Шупшын шинчымыла
Власов кутыра:

— Пашадар лэктэш. Мый кызыт
кэчылан 10 тэнтгэм ыштэн налам,
адак прэмийым налынам. Пачэр
уло. Кочкаш-йұаш столовойышто
лийэш. Кызытрак сай пукшат. Ва-
тэ колхозышто пашам ышта, тру-
додэным налэш, тыгэ, вик манаш,
ындэ илаш лийэш... Стройко пы-
тымэш кайаш ом шоно.

— А ожно?—манам.

Мыйын йодмэм шұмэшыжэ ло-
гальэ. Вуйжым кумык сакэн кэл-
гын шұлалтыш, шып лийэ. Лапка
онжо чұккыдын гарвана, шұла.
Өрдыж гыч ончэн шинчажым ку-
мэн манын шонэт, кужу шинча
пунжо изи шинчажым йөршэш
пэтырымыла койэш. Куптыргылшо
сангажым нийалтэн—„ожно“.. ожно
дилалтын, вик манаш гын, пий гай.
Киндэ нигунам ситэн огыл. Пашам
ыштэнат нигуззат ситараш лийын
огыл. Йэн шинча ончаш шуко ло-
галын. Мом тидым ойлаш. Мэмнан
йалыштэ „Тосурт“ колхозым по-
чыч. Шуко ойлымаш лийэ. Мыйат

йатыр аптранэн шогышым. Палы-
дымэ ушдымо вэт... Кызыт гын,
ышкэмым вурсэм.. Мэмнан млан-
дэ шагал. Чылалан тушто нимом
ышташ. Удрамаш-влак кудо гы-
чышт ойырлэн огыт кэрт, нунылан
паша. Тый өрдыж пашашкат ка-
йэн кэртат...

— Тыгэ, значит стройко пыты-
мэш кодыда,—мутым савырэм.

— Кодаш шонэм... Ик кана тү-
нгалмэ пашам мучашкак шуктыдэ
ок лий. Вик каласаш гын, тышкэ
чон пижын. Вэт ончо, түжэм дэнэ
калык рұжга. Пөртым чонат, кор-
ным төрлат. Сүрэт кэчын ваштал-
тэш. Тэвэ тидак тыйын кумылэтым
нөлталэш.

— Вара чыла толшо-влак тыгак
кодыт мо?

— Чыланжак огыл, кайат. Тыштэ
паша куштылго огыл вэт. Адак па-
чэр шотыштат шыгыррак...

— Тый тыштэ улат, ужат? Чыла
вэрэак шэнын коштат аман?—мы-
йым шұрдымыла, воштыл Тьурин
пэлэштыш.

— Чэвэрын, пашат адакшат сай
лийжэ,—манын Власовлан кидым
пушым, Тьурин дэнэ ошкылым.
Тьурин марий, инжэнэр, строитыль-
ствын главнэ инжэнэржым олмэш-
тышэ.

— „Тидыжэ кушэч лэктэ“—шо-
нэм. Тьурин изи капан, кумда шұр-
гө вылышан, таза йэнг. Шинчажэ
шұдырла койэш, тыйым онча—лұа
вэлэ. Упшө шала. Торэшрак тош-
калын писын ошкылмыжо годым,
кумда йолашыжэ тышкэ тушко луп-
шалтэш. Тидэ стройко вэрч чынак
„йұла“ вуйыштэм пөртэш. Тудо
шулдыран гай, чыла вэрэ шуэш.
Кэчэ мучко мыньар мэнгым ышта
гын. Тэвэ фундаэнт опымаштэ
тудын йұкшым колат, тэвэ водо-

качкыштэ тудо шинча. Мальарий ваштарэш кучэдалэш, бригадэ толын—тудо тушто. Машин-влакым кондэныт—тудыжат кучылт ончаш шуын. Йул сэрывштэ, баржыштэ, парткомышто.

— Тачэ кум часлан кыньэлаш вэрэштэ. Ныл часлан самолёт дэнэ париж злэным шаваш лэктын, ындэ мальарийым пытарэна манэш.

— Кастэнжэ кушто шогышыч? 10 шагатлан, 12 шагатлан тый мөнгыштэт укэ ыльыч?

— Самолёт ваш лийаш чыла йамдэ лий, ончэн коштым. Вэт түрлө мэнгэ мойын күлэш.

Тьюрин кэчэ-йүдшө эрэ стройкышто, мальарийнэ станцыштэ...

— Мальарий ваштарэш кучэдалмым тудлан кучыктэн пумо да ындэ послэдний шынга пытарымэш шэржэ ок тэм—вэсэ ойла.

— Малашыжэ кунам?—манам.

— Малаш, малаш шуына. Кызыт паша пэш шуко уло. Мый ом малэ мо? Чын, шагалак малаш логалэш. Но тый ончо, тынар шуко ыштышаш уло. Тыгай „шокшо“ жапыштэ шуко малаш ок лий.

— Тачэ паша кузэ кайа?

— Водокачкэ адак кэчэ мучко шогыш. Вүдым имнэ дэнэ шупшыкташ логальэ. Машиным ачалат. Двигатьыл шүкшө, тудым пэш вашкэ вашталташ шонышна да, электрический вий кызыт укэ, кучалтэш. Тудыжат кэрэк, пашазэ вий ок ситэ. Областьыштэ пэш шагала улыт... Пашазэ, пашазэ-влак кызыт шукурак күлыт. Адак тынар пашазэ лийэш гын, стройкын тэмпшэ вийна.

Тыгэ мутланэн конторыш толын пырышна. Тыштат түрыс илыш

дэнэ илат. Машинэ-влак „шылт-шолт“ шоктымышт дэнэ чыланат сэнгаш төчат. Но кажныжэ вуйым кумык сакэн ышкэ пашажым ышта.

Парткомыш пырышна. Тушто сэкрэттар ик пашачэ дэнэ кутырэн шинча. Мыйат пылышым шогалтышым.

— Туалгын пэнтыдын шонэн налынат, тышакынак кодат,—манын сэкрэттар йодэш.

— Кайаш шонэн да, ындэ сэкрэттар сөрестарыш, ужат—ындэ ок кай,—сэмынэм шоналтышым... Умба кыжэ шинча каралаш вэрэштэ.

— Кай—манын, оксам пуэда гын, тунам ала кайэма, —сэдэ пашачэт манэш.

— Тыштэ ала могай умлыдымо паша—шоналтышыма, кутырымашкышт коклаш пырышым:

— Кө тыйым покта мо?—йодым.

— Могай покта? Мый—комунист улам. Торйал район гыч. Мыйым партий колтэн. Кызыт йэшэмытыш кондышым. А ватэ ушкалжымат шүдырэн кондэн. Йөршынак тыш толын улына койэш. Майоров ок ўшанэ. Садлан тугэ йодэш „ындэ от кай“—манэш. Мыйат сэкрэттарлан тугай вашмутым пуэн, тыйым, очыни, öрыктарышым...—Орэхов йолташ умылтарыш.

А партком сэкрэттар тидэ жапыштэ вэс паша нэргэн Тьюрин дэн кангаша. Нунат кангашыштым пытарышт.

— Туалгын тый эрла бэсэдым эртарэт—манын Тьюринлан партком сэкрэттар пунчал мутшым каласыш.

Тыгэ Марий областьын ик ужашыштыжэ, партийын Лэнинсэ национальнэ политиклан лийын, Марий цэлулоз-кагаз комбинат шочэш.

Палымэ марийын мутшо

Сүрэтым Н. Воскрээнский ыштэн

ТУНЬАШ-
ТЭ түрлө
айдэм уло...

Туньаштэ ма-
нам, ик йалыштак шуко түрлө ай-
дэм, шуко түрлө койыш уло. Ка-
лыкын могай койыш, тугай койыш-
лан айдэмат кэлыштаралтэш.

Шукэрдэ огыл (15 ий эртэн)
мэмнан йалыштэ Шэм Онтонын
эргыжэ—Кыргори колыш. Ожно
Шэм Онтон лавра илышын гэрой-
жо ыльэ, тудын лум дэн шуко
туштымат туштат: „Шэм Онтон
куш кайэт?—Кугу умша мом ка-
рэт!“—маныт.

Мэмнам „кугу умша“ манын
вурсышт вэлэ, мэ садыгак тудын
эргыжэ нэргэн ойлыдэ огына чытэ.
Шэм Онтонын эргыжэ—Кыргори
туньаштэ витльэ ийым гына вэлэ
илэн. Тугэ гынат, умыржө мучко
ныл шүдө индэшлу индэш качылан
удырым тулартэн кэртын. Вич
шудылан туларташ каймэ корнэ-
шыжэ шорыкйол йүштө годым
кылмэн колэн. Ок коло ыльэ гын,
ала мызар кугу ципр йоткэ тулар-
тэн ситара ыльэ.

Адак шукэртэ огыл (10 ий лий-
эш) Йэвсэ кугыза колыш. Тудо
йэнгын вольыкшым локтылаш-эмлаш
мастар улмаш маныт. Чуч гына
тудлан торэш пэлэштэт—казыр
локтыл шында, вара, сөрбалэт гын,
эмлэнат пуа ыльэ маныт. Ик кана
тулык Кузман кува тудым вурсэн:
—шонго ийа, манын. Тый туньам
каргаш шочынат, манын. Калыкын
шинча вудым йатыр йоктарэнат,
манын. А Кузман куван нимогай
вольыкшат укэ, лачак ик пырысы-
жэ гына. Мо шонэт? Садэ пыры-
сым Йэвсэ локтылын: пырыс йөр-
шэш сокыр лийын. Вот тидэ Йэвсэ
кугыза колымэшкыжэ ий йэда
сөсна шылым йодышт коштын.
Сөсна шүшкылмым колэш—садэ
оза дэк мийэнак мийа.

—Йоратымэ танэм, манэш. Ко-
лымэшкэм ик кана поткогылым
кочнэм да, ала шылэтым пуэт?

Йэвсэ дэч лудыт. Кэч могай сур-
тан озат шылым пуэн колта.—
Пуашыжэ пуэм, шона, но ала мо-
лан, шона, вашкэ от коло.

Чынак. Йэвсэ кумло ий годым
эрэ колымэшкыжэ поткогылым
кочкын илэн.

Тыгай паразит шүкө уло вэт. Молан шонэт, уло? Марий нунылан почотым ышта, вот молан.

Мутат укэ, колхоз шарлымэ дэч вара тыгай тип влак эркин-эркын колэн пытат. Тулартымэ кудлаштэ паша ындэ путырак простой, ни-могай тулар марий ок күл. Ман-мэтла, утларакат „усэмэштын“.

Удыр, манмэтла, чара комбигэ,— марлан кайашат толгаша. Шоналтэн от шүкто—кум марий дэкат мийэн кэрылтэш.

Ындэ колышо тойымым налына. Марийын вэра могайэ шонэт? Кө колышым мушкэш, тудлан поминаймэ годым эн почотный вэр. Тудлан лэрвсй чэс, пэрвой сакан арака. Тудлан колышын вургэмжым пуэн колтат. Колышын йэшыжлан ойго да роскот, а тудлан прэмой пайда. Колхоз лиймэк тыгай „спэциалист-влак“ чылт вүлдымэштыныт манаш лийэш. Колхозлан таза йэн ғына күлэш, кола гын—молан тудо йө-ра? Эсогыл шүгар күнчаш кайшым от му, эрэ трудодэньлан толашат. Садланак вэт тэний тойаш полшышылан колышын йэшыжэ утларак почотым ышташ тырша. Ожно тойышо-влаклан пэлштоп аракам ғына йүктат ыльэ, тэний кум литрым, пэл вэдрам йүктат. Ожно колышо мушшылан ик мыжэрым ғына пуат ыльэ, тэний чыла пуат, тōшакымат огыт чаманэ. Ик манаш. колаш тэний путырак йөсө, казыр йолашэтгэ кудаш налыт. Тэний колышым мушкаш прэмой пайда. Садланак очыни, кажнэ йалыштэ тыгай паразит - влак улыт.

Мэмнан йалыштат ик паразит кува уло. Опай кува. Ожно марийжэ эрэ имным вашталтылын пайдам налэш ыльэ. Ватыжат тудлан

полышкалэн. А улышкалаш [түр-лө сэмын лийэш. Опай дэк иктаж могай руш имнэ налэш толэш гын, Опай ватэ кок шинча гычшэ энэрла шинча вүдым йоктараш тўналэш. Чылт кэлыштара. Руш өрэш:

— Чего это у тебя баба слюны распустила?—манэш.

— Йому лошадка жалкэ,—манэш Опай,—лошадка очень короший попал. Продавать совсем жалкэ...

Мутат укэ, руш садэ имнылан кэржалтэш.

— Раз баба ревет, шона, то стало быть, шона, смело можно покупать.

Магарак рушым нымат огыл „ургат“ ыльэ.

Кугызаж колымэк Опай кува ватэ-влак дэк павышкалан кошто. Тушто шукак пайдам налын ыш кэрт. Ватэ-влаклан ыш кэлшэ.

Вара Опай кува колышо-влакым мушкаш вангаш тўналын. Тидэ пашаштэ тудо пэш вашкэ квалификацым нальэ.

Йалыштэ (йал мэмнан изи огыл) иктаж кө чэрлана гын, Опай кува шишланаш тўналэш:

— Вара?. Чэрлэт могайрак? Тырлышаш, альэ колышаш?

Тудлан вэс кува-влак каласкалат:

— Тырлэн ок кэрт шол... Шинчажат волэн, күчшат ушнэн... Вуйжо дэнэ ойлэн кийа...

Опай кува куана, сэмынжэ йумылан кумалэш:—йумылан тау, манэш. Адак ик вэрэ пайда кодшашлык, манэш.—Шкэ колышаш йэнгын мо пого кодшашым шотлэн налэш да, кастэнак тушко мийэн шинчэш.

Колаш-илаш кайшэ дэк шонго

кува-влак курныж тўшкала погы-
наш йоратат. Погынат да эрзак
колымо нэргэн мутланат. Колаш
төчышө дэк чак мийатат, пэш ча-
манышыла йынгысат:

— Ой, шольым, колэтак ала мо..
Ой, калтак!..

Колышо кэчкыжэш:

— Ом коло.. колымэмла ок чуч...

— Мом от коло... Түрвэтат шэ-
мэмын... Колэтак ындэ, илэн от
шукто.

Каргымэ-влак! Чэрлэ йэнгын паш-
тэнтэ ұшанжым пытараш толашат.
Чэрлэтат нунын почэш орадыла
эныраш тўнгалэш.

— Колэ-э-э-эм...

Чынак колэн колта.

Мэмнан пошкудо йалыштэ ик
руш кызытат воштылэш:

— Мариец, манэш, как сказал
„колэм“, так обязательно помрет,
манэш. Уж чего-чего, а помирать,
манэш, мариец умеет.

Мэмнан йалыштэ чэрлэ айдэм
дэк Опай кува мийа гын, паша
пытыш—колоткам ышташ тўнгал
вэлэ. Илышаш гынат, садиктак ко-
ла. Ындэ Опай кува азырэн виса
квалификацым налын.

Колаш кийшэ нэргэн мутланымэ
годым мут кошартыш эрэ иктэ:

— Эй, маныт, кастэн Опай кува
тушко мийэн... Илэн ок шукто.
Можыт, маныт, кас маркэрак эрта-
ра, варажэ, маныт, шуйнэн возэш...

Тидэ каргымэ Опай кува вэрчын
мыйат чуч гына ыжым коло. Ты-
ланда мый чыла рат дэн ойлэн пуэм.

Мый шкэжэ пүтырак культуран
йэн улам. Шочмэм мөнгө талук
шудэак чизым кудалтэнам. Врач-
влакын кўштымым тунамак илы-
шыш пурташ тўнгалынам. 10 ийаш
школым тунэм пытарэнам. Умба-
кыжат тунэмаш шонэнам ыльэ, но

луатныл ийаш лиймэк шижам: мы-
йын культурэм койын кушкэш.
Ындэ, шонэм, культур шотышто-
тунэмдэат сэнгэм. Шуко тунэмам
гын, шонэм, пожалэ түргочат ка-
йэн колта.

Культуран улам гынат, йужгы-
нам йёнысыр лийын кайа. Кодшо-
тылызыштэ аракам подылым.
Шукат огыл, изиш гына йўынам,
лу еаканым. Руштын йөрлынамат,
лумышто кийэнам. Йөра альэ игэ-
чыжэ лачэш толын, укэ гын, ик
культуран айдэмэ кылмэн кола
ыльэ. Туйэшкэн киймэ дэнэ ом
сэрлагэ ыльэ.

Чэрланышым: он коршта, ко-
кырыкта, пўтынь могыр тўнгын.
Койкышто комдык кийаш тўнга-
лым. Йужо йэн орадэшыжэ ви-
гак мужанчым альэ шўвэдышым
ўжыкта ыльэ. Мый—укэ, тугай
полган-влакым чакат ом кондо.
Мый вигак ватылан каласышым:

— Кызытак, маньым, пэршылым
ўжын кондо.

Мыйын ватэ шомакым колыш-
тэш. Мыйын ваштарэш торэшла-
наш ок тошт.

Пэршыл толын. Мыйым пўтыр-
кала, пэркала.

— Мом, манам, пэркалэтшэ? Ара-
кам, манам, йўынам да лумышто-
малэнам. Мом, манам, пўтыркала-
шыжэ! Чыла, манам, раш.

— Шодэт пуалын, манэш.—Шкэ
сумка гычшэ кумда мўшкыран изи
сакан - влакым луктэдэн шынды-
лэш.

„Мом, шонэм, ыштынэжэ? Ньэу-
жэли, шонэм, аракам йўктынэжэ?..
Укэ, арака клэнча огэш кой.

— Мом, манам, ыштынэтшэ?

— Аракадым мөнгэш лукташ
тўнгалына,—манэш.

Шкэ воштылэш. Вара пашкар

мучашкэ тулым пыжыктыш, мыйын тувыр урвалтым шүй йоткэ нөлтальэ. Шижынат ыжым шукто, шола оңышкэм ик саканым шын-дэнат пуыш. Оң коваштэ сакан көргыш шуйнэн пурыш; корыш-тара, каргымэ. Вэсым шындыш, кумышым, нылымшымат пижыктыш...

— Сита, маньым, Иван Пэтрович, тэгак, маньым, чыла оң коваштым коптарэн налат.

— Ок ситэ, манэш.—Лу сакан маркэ шуктыш. Ындэ, шонэм, шүмэмгэ кушкэдалт лэктэш.

— Сита!—кычкырем. Чылажат, манам, лу саканым вэлэ йуынам! Молан, манам, уто саканым шын-даш вангэн шогэт?

— Күлэш, манэш. Чылт культурдымо айдэм гай.—Ит мутланэ, манэш, укэ гын, манэш, банкэ шын-даш ок лий.

Луатныл саканым шындыш.

Кийэм комдык орадыла, тарванашат ом тошт. Тарванэм гын, шонэм, шодэмгэ-шүмэмгэ сакан көргыш пудэшт лэктэш.

— Нал, манам, вашкэрак!

Мутланымэм дэн ик сакан „полт“ шоктэн мучыштыш. Вэсат мучыш-тэн камбозс.

— Тый ужамат, манэш, Иван Пэтрович, парэмаш от шоно. Шып кий, укэ гын, манэш, колэнат кэртат. Ужат, манэш, эн күлэшан вэр гычын кок сакан төштэн возын.

„Нымат огыл, шонэм, луаткок саканжат, манам, сита“.

Пэршыл каймэк шүлаш йонгатарак лийэ. Кодымо эмжым кум совлам ик канаштэ йуымат, сайрак возым. Шонкалэн кийэм.

Кастэн ватэ лампыш тулым пыжыктынэжэ ыльэ, мый чарышым.

— Волгыдышко курныж-влак толаш тўналыт,—маньым.

Ватэ тулым ыш чүктө, ала молан мыйым лўдын ончалыат, пош-кудышко лэктын кайыш.

Пэл сагат жап эртыш. Мый койкышто нэрэн кийэм. Кэнэта ала кө пычкэмыш пөртыш пурэн шогалэш. Ончал колтышым: кувала койэш. Могыр коваштэмлан „копы-ыж-ж“ чучо, үпэм вожгэ тарваныш. „Ындэ, шонэм, вэкат Опай кува толын!“

— Кө-ө?—кычкырем.

— Мый тольым...—йўкшө Сакар куван.—Чот чэрланэнат манмым кольымат, ужаш тольым, —манэш.

— Кө, манам, тугэ ойлышт кош-тэш?

— Ватэт ойлыш: пуйто тый вуйэт дэнэ ала могай курныж нэргэн ойлэт... Вуй дэн мутланаш тўнал-шэ шуко ок илэ,—манэш.

Тэвэ кушто азырэн ўдрамашыжэ! Ватым ойлэм. Мый пошкудо кува-влакым „курныж“ маньынам, а тудо кушко кагыртэн шын-дэн. Ну, шонэм, йөра чэрлэ улам, укэ гын, шонэм, пуэм ыльэ тыланэт. Шагал шонэм, вэрэштын!

Ватэ дэнэ пырля адак кум кува-влак тольыч. Адак могыр коваштэм шэргылт кайыш. Ончэм. Опай кува укэ. Ну, шонэм, йумылан тау! Колышаш йэн омыл, шонэм. Илышаш игэчэм уло, шонэм. Укэ гын, шонэм, Опай-кува казыр толын шуэш ыльэ. Ындэ, шонэм, малэн колташат лийэш. Моло кува-влак дэч лўдмаш укэ.

Тыгэ шонкалымэм кудлаштэ шижынат ыжым кэрт: Опай кува йышт гына пурэнат шогальэ. Ны койко йўк ыш шокто, ны—пөртон-чыл йўк. Чылт азырэнла коштын мошта.

Пэш чот өрткынэн кайышым, кэнэташтэ пэлэштэнат ом кэрт—

кува-влак курныж тўшкала погы-
наш йоратат. Погынат да эреак
колымо нэргэн мутланат. Колаш
төчышө дэк чак мийатат, пэш ча-
манышыла йынгысат:

— Ой, шольым, колэтак ала мо..

Ой, калтак!..

Колышо кэчкыжэш:

— Ом коло... колымэмла ок чуч...

— Мом от коло... Түрвэтат шэ-
мэмын... Колэтак ындэ, илэн от
шукто.

Каргымэ-влак! Чэрлэ йэнгын паш-
тэнтэ ўшанжым пыгараш толашат.
Чэрлэтат нунын почэш орадыла
эныраш тўналэш.

— Колэ-э-э-эм...

Чынак колэн колта.

Мэмнан пошкудо йалыштэ ик
руш кызытат воштылэш:

— Мариец, манэш, как сказал
„колэм“, так обэзательно помрет,
манэш. Уж чего-чего, а помирать,
манэш, мариец умеет.

Мэмнан йалыштэ чэрлэ айдэм
дэк Опай кува мийа гын, паша
пытыш—колоткам ышташ тўнал
вэлэ. Илышаш гынат, садиктак ко-
ла. Ындэ Опай кува азырэн виса
квалификацым налын.

Колаш кийшэ нэргэн мутланымэ
годым мут кошартыш эрэ иктэ:

— Эй, маныт, кастэн Опай кува
тушко мийэн... Илэн ок шукто.
Можыт, маныт, кас маркэрак эрта-
ра, варажэ, маныт, шуйнэн возэш...

Тидэ каргымэ Опай кува вэрчын
мыйат чуч гына ыжым коло. Ты-
ланда мый чыла ратдэн ойлэн пуэм.

Мый шкэжэ пугырак культуран
йэн улам. Шочмэм мөнгө талук
шудэак чизым кудалтэнам. Врач-
влакын кўштымым тунамак илы-
шыш пурташ тўгалынам. 10 ийаш
школым тунэм пытарэнэм. Умба-
кыжат тунэмаш шонэнам ыльэ, но

луатныл ийаш лиймэк шижам: мы-
йын культурэм койын кушкэш.
Ындэ, шонэм, культур шотышто
тунэмдэат сэнгэм. Шуко тунэмам
гын, шонэм, пожалэ түргочат ка-
йэн колта.

Культуран улам гынат, йужгы-
нам йонысыр лийын кайа. Кодшо-
тылызыштэ аракам подылым.
Шукат огыл, изиш гына йўынам,
лу еаканым. Руштын йөрлынама-
т, лумышто кийэнам. Йөра альэ игэ-
чыжэ лачэш толын, укэ гын, ик
культуран айдэмэ кылмэн кола
ыльэ. Туйэшкэн киймэ дэнэ ом
сэрлагэ ыльэ.

Чэрланышым: онг коршта, ко-
кырыкта, пўтынь мोगыр тўгын.
Койкышто комдык кийаш тўна-
лым. Йужо йэнг орадэшыжэ ви-
гак мужанчым альэ шўвэдышым
ўжыкта ыльэ. Мый—укэ, тугай
полган-влакым чакат ом кондо.

Мый вигак ватылан каласышым:

— Кызытак, маньым, пэршылым
ўжын кондо.

Мыйын ватэ шомакым колыш-
тэш. Мыйын ваштарэш торэшла-
наш ок тошт.

Пэршыл толын. Мыйым пўтыр-
кала, пэркала.

— Мом, манам, пэркалэтшэ? Ара-
кам, манам, йўынам да лумышто
малэнам. Мом, манам, пўтыркала-
шыжэ! Чыла, манам, раш.

— Шодэт пуалын, манэш.—Шкэ
сумка гычшэ кумда мўшкыран изи
сакан - влакым луктэдэн шынды-
лэш.

„Мом, шонэм, ыштынэжэ? Ньэу-
жэли, шонэм, аракам йўктынэжэ?..
Укэ, арака клэнча огэш кой.

— Мом, манам, ыштынэтшэ?

— Аракадым мөнгэш лукташ
тўгалына,—манэш.

Шкэ воштылэш. Вара пашкар

мучашкэ тулым пыжыктыш, мыйын тувыр урвалтым шүй йоткэ нөлтальэ. Шижынат ыжым шукто, шола онгышкэм. ик саканым шын-дэнат пуыш. Онг коваштэ сакан көргыш шуйнэн пурыш; корыш-тара, каргымэ. Вэсым шындыш, кумышым, нылымшымат пижыктыш...

— Сита, маньым, Иван Пэтрович, тэгак, маньым, чыла онг коваштым коптарэн налат.

— Ок ситэ, манэш.—Лу сакан маркэ шуктыш. Ындэ, шонэм, шүй мэмгэ кушкэдалт лэктэш.

— Сита!—кычкырэм. Чылажат, манам, лу саканым вэлэ йуынам! Молан, манам, уто саканым шын-даш ванэн шогэт?

— Күлэш, манэш. Чылт культулдымо айдэм гай.—Ит мутланэ, манэш, укэ гын, манэш, банкэ шын-даш ок лий.

Луатныл саканым шындыш.

Кийэм комдык орадыла, тарванашат ом тошт. Тарванэм гын, шонэм, шодэмгэ-шүймэмгэ сакан көргыш пудэшт лэктэш.

— Нал, манам, вашкэрак!

Мутланымэм дэн ик сакан „полт“ шоктэн мучыштыш. Вэсат мучыш-тэн камбозс.

— Тый ужамат, манэш, Иван Пэтрович, парэмаш от шоно. Шып кий, укэ гын, манэш, колэнат кэртат. Ужат, манэш, эн күлэшан вэр гычын кок сакан төштэн возын.

„Нымат огыл, шонэм, луаткок саканжат, манам, сита“.

Пэршыл каймэк шүлаш йонгатарак лийэ. Кодымо эмжым кум совлам ик канаштэ йуымат, сайрак возым. Шонкалэн кийэм.

Кастэн ватэ лампыш тулым пыжыктынэжэ ыльэ, мый чарышым.

— Волгыдышко курныж-влак толаш тунгалыт,—маньым.

Ватэ тулым ыш чүктө, ала молан мыйым лудын ончалыт, пош-кудышко лэктын кайыш.

Пэл сагат жап эртыш. Мый кой-кышто нэрэн кийэм. Кэнэта ала кө пычкэмыш пörтыш пурэн шогалэш. Ончал колтышым: кувала койэш. Могыр коваштэмлан „копы-ыж-ж“ чучо, үпэм вожгэ гарваныш. „Ындэ, шонэм, вэкат Опай кува толын!“

— Кө-ө?—кычкырэм.

— Мый толым...—йүкшө Сакар куван.—Чот чэрланэнат манмым кольымат, ужаш толым, —манэш.

— Кө, манам, тугэ ойлышт кош-тэш?

— Ватэт ойлыш: пуйто тый вуйэт дэнэ ала могай курныж нэргэн ойлэт... Вуй дэн мутланаш тунгал-шэ шуко ок илэ,—манэш.

Тэвэ кушто азырэн удрамашыжэ! Ватым ойлэм. Мый пошкудо кува-влакым „курныж“ манынам, а тудо кушко кагыртэн шындын. Ну, шонэм, йөра чэрлэ улам, укэ гын, шонэм, пуэм ыльэ тыланэт. Шагал шонэм, вэрэштын!

Ватэ дэнэ пырля адак кум кува-влак толыч. Адак могыр коваштэм шэргылт кайыш. Ончэм. Опай кува укэ. Ну, шонэм, йумылан тау! Колышаш йэн омыл, шонэм. Илышаш игэчэм уло, шонэм. Укэ гын, шонэм, Опай кува казыр толын шуэш ыльэ. Ындэ, шонэм, малэн колташат лийэш. Моло кува-влак дэч лүдмаш укэ.

Тыгэ шонкалымэм кудлаштэ шижынат ыжым кэрт: Опай кува йышт гына пурэнат шогальэ. Ны койко йүк ыш шокто, ны—пörтон-чыл йүк. Чылт азырэнла коштын мошта.

Пэш чот өрткынэн кайышым, кэнэ-тэштэ пэлэштэнат ом кэрт—йыл-

мэм тунгын шинчын. Могыр ко-
ваштэмым ала можо „копыж“ да
„копыж“ кушкэдэш. Чонэм чүчка.
Ындэ, шонэм, паша пытыш; ындэ
илышаш кэчэ умбачак колаш вэ-
рэштэш...

Раш ужам: Опай кува куанэн.

— Сай илэда-кутырэда!—малда-
лэш, шкэ вигак үстэл вуйлан ваш-
тарэш шинчэш.

— Илымаш томам,—манэш ва-
тэмжэ,—тэвэ ужат: йылмыжат йо-
мын ала мо...

Ну, шонэм, парэмаш йумо йо-
ным ыштыжэ. Мый тыланэт он-
чыктэм, шонэм. Йылмэтым, шонэм,
тыйынымат йомдарэм. А пэлэштэн
омак кэрт; лүдмэм дэнэ умша луат
тунгын. Шкэ вүд кашка гай пүжалт
кийэм.

— Вара?—малдалэш Опай кува.
—Чиктэн пышташ вургэмжэ йамдэ
мо?

— Йамдыжак укэ, — малдалэш
ватэмжэ,—тошто вургэмжымак чик-
тэн пышташ логалэш,—малдалэш.

— Айда, шэшкэ, йамдылкалаш
тунгал вэлэ. Тошто вургэмат пэш
йёра, манэш Опай кува, шүкшырак
тувырым, лыжгайшэ йолашым чик-
тэн пыштэнат лач лийэш, манэш.
Молан, манэш, колышылан таза
вургэмым локтылаш.

Йёра шонэм, пэш чойз улыда.
Олаштэ налмэ түрлэман тувыр дэ-
нэ у шарварым, шонэм, кодаш
тыршэда. Йёра-а-а, шонэм...

— Ала ок коло?—малдалэш ва-
тэмжэ.—Пэш таза айдэм ыльыс,
малдалэш.

— Кузэ ок коло? Кола а, малда-
лэш Опай кува.—Йылмыжат, ма-
нэш, йомын; садиктак кола, манэш.

Мый дэкэм йышт гына нушкын
толэш. Йол йүкшат ок шокто вэт...
Толын шогалын да йырымла:

— О-ой, манэш, марийэтын ко-
лышаш сагатшэ шуын. Шинчажы-
мат, манэш, пэш шучкын савыр-
калаш тунгалын.

Мыйын шинча вэлэ огыл, сыры-
мэ дэн пүтынэ көргэмгэ савырны-
лаш тунгалын. Варажым утыдэн
сырэн кудалтышым. Тэтла, шонэм,
колышо йэнгат кийэн ок чытэ.
Йылмэмат почылто, кидэм йолэмат
рудылто. „Кывэ-гово“ кыньэл шо-
галыым.

— Тланда мо күлэш, маньым, а?
Мо күлэш, маньым, тыланда? Ма-
арш, маньым, кызытак!..

Кува-влак шинчам карышт. Мый
комака ончычын укватым налыым
да нуным эндылаш тунгалыым.
Ончыч толшо ныл кува влак ваш-
кэ шикшалтыч. А Опай кува ынэж
кай, укват дэч шылын, комака
шэнгак пурэн шогалын.

— Мый тыланэт, манам, тачэ
ушым пуртэм! Ушым пуртэм, манам,
тыланэт! Ончыктэм, манам, кузэ ко-
лышо вильам погэн кошташ! Лэк,
манам, ваикэрак!

Опай кува ынэж лэк, мыйын ко-
лымым вучэн шога. Ну мый, ман-
мэтла, тудым үп гычшө кучышым
да пөртончык шүдырэн луктым.
Тудо кычкыра:

— Карагул, манэш, Йогор Вас-
лий ажгынэн, манэш. Пуштэш, ма-
нэш.

— От коло, манам. Тый манам,
шонго сөсна гай улат. Альат, ма-
нам, Сопром дэк малаш коштын
кэртат...

Опай кувам пастырэн лукмэк
пөртыш пурышым. Ватэмланат
исак пунэм ыльэ, культурдымо
удрамашла ок кұлым ойлышт ын-
жэ кошт, но чытышым. Тыланэтшэ
ш нэм, вэсканат логалтэн кэртам,
Койкыш возым.

Шуко жапат ыш эртэ—мыйым Опай куван ийажэ логашат тўнальэ. Кўргышкэм пурэнат шуын. Йол гыч тўналын вуй пундаш йоткэ, вуй гыч тўналын йол парнья йоткэ—мўнгэш-ончэш коштэдаш пижэ. Могырэмлан „шыж“ чучыкта: шўмэмым пызыра, чывыштылэш; вуй пундашым тўкала. Логарыш шуэшат, шўлыш корным пэтыраш толаша; пўтынь капорам шўжалтара; йол пургым пунчэштафраш тырша, тодыштэш; онгыш кўзэн шинчын лаштыртынэжэ. Ындэ, шонэм, вэкат колэм. Опай куван ийажэ йа, шонэм, шўмэмым пудэштара, йа шонэм, вуй пундашым шўтэн куржын лэктэш. Опай кува, шонэм, йаралан толын огыл; мланэм, шонэм, ындэ мучаш шуэш. Вучэн кийэм, тарванашат ом тошт.

Ватэм лўдын.

— Васли, малдалэш, пэш чотак йўсө мо? Ала, манэш, попом ўжын кондаш кўлэш?

— Мый, манам, попом ом признаватлэ. Тудо, манам, опиум. А вот, манам, тый мыйын колымым вучэт, тўрлэман тувырэм дэнэ пыр-

ля вэс марийлан марлан кайнэт—тидым, манам, пэш чот признаватлэм. Чылажат, манам тыйын пашат. Тый, манам, лўмын Опай кувам ўжын кондэнат. Тугэ гынат, манам, мыйын колымэм ок шу: садлан, манам, кызытак попом кондымо ок кўл.

Ватэм шортэш:

— Молан, манэш, мыйым тыгэ обижайэт? Молан, манэш, ок кўлан винаматыш чыкэт?

— Мый, манам, ынэм коло. Тэвэ, манам, эмым йўамат, казыр парэмаш тўнғалам.

Пэршылын эмым клэнча логаргыч чыла йўын шындышым. „Тыгэжэ, шонэм, вашкэрак парэмаш лийэш. Алà, шонэм, Опай куван ийажымат казыр сэнэн кудалта“.

Мо шонэт? Пэш вашкэак мыйын кўргыштэм эм дэнэ Опай куван ийажэ крэдалаш тўналыыч. Шўм йыр пўрдыт, очыни, иктыжэ вэсыжым поктэн кучынэжэ. Шўм чучка, лўдын. Ындэ кудыжо, шонэм, сэнга? Ньэужэли, шонэм, науко сэнэн ок кэрт? Ньэужэли, шонэм, тачэ мый шуйналт возам?

Кэнэга „мыль-муль“ чучаш, варкыныкташ тўнгалыэ. Ындэ, шонэм, иктыжэ вэсыжым руалтэн кучэн, шўкэн лукташ толаша. Койко тўрыш кумык возын гына шуктышым, „шу-у-у“ шоктыктэн укшыч колтышым. Шкэ укшынчам, шкэ шонкалэм: кудыжо, шонэм, лэктэш ындэ? Ийажэ альэ эмжэ? Рашрак ончэм: укшычмаштэм эм гына, мо-ло нимат укэ. Тэвыс, шонэм, ийаэт сэнэн. Ындэ, шонэм, колаш йамдылалташ вэрэштэш. Паша ындэ пытэн, шонэм. Наукэт, шонэм, онталчык вэлэ улмаш... Ыжым чытэ, шортын колтышым...

Пэлийүд эртымылан онэмлан пуртырак йёсын чучаш тўнгалыэ. Утларакшэ шола вачэ воктэн йёсын чучо. Тужэчын шангэ кок сакан тóштэн возын ыльэ. Ала, шонэм, тушто чэрын вуйжак лаштыргыдэ кодын. Эпэрэ, шонэм, тунам мугланэн кийэнам. Можыт, шонэм, тудын вэрчынак ындэ колаш вэрэштэш.

Волгыжмылан шўлаш куштылэмын гынат, шкэжэ мый чылтак йарнэн возынам. Парньяамат тарватымэм ок шу. Ватэмлач пыкшэ каласышым:

— Пэршылым, маньым, ўжын кондо. А попшо, маньым, варарак толжо...

Пэршыл мыйым адак онча, мый вильа гай кийэм.

— Тый, манэш, мом ыштылынат?

— Нимат укэ, манам. Опай кувам, манам, тўкалэн луктынам.. — Кўчыкын гына пэршыллан ойлен пушым.

— А эмым, манэш, йўын пытарэнат альэ вэлэнат?

— Йўынам, манам,

— Дўрак улат, манэш.

— Чынжым каласэ, манам, Иван Пэтрович: кунамрак колэм.

— Кё, манэш, колымо нэргэн тыланэт кутырэн? Чэрэтшат пустак вэлэ улмаш, манэш, ик кана банкэ шындымэ дэнак шодэт шорлаш тўнгалын, манэш...

— Тау, манам, тыланэт, Иван Пэтрович!

Вот кузэ наукэт сэнга улмаш. Эмэт полшыш, тудо кóргешак Опай куван ийажым пуштын кодэн улмаш, вара шкэжат лэктын. А попомо?.. Тудо—опиум... Но йўла нэргэн шоналташ кўлэш, йолташ-влак.

Мэмнан марийын койыш нимолан огэш йөрö. Культурым чот шараш логалэш. Ужэ гын, Опай кувагай азырэн влак чыла илышым айартэн пытарат. Чынак, тудо альат пычкэмыш-влакым лўдыктэн кертэш. Мый гын, ом лўд. Мый культуран йэнг улам.

Айста, йолташ-влак, уло вийна дэнэ тошто йўла ваштарэш крэдалаш тўнгалына. Мый тыланда шкэ культурлыкэм дэнэ пэш кугуу полишым пуэн кэртам...

ВУЙЛАТЫШЫН ПОНДАШЫЖЭ

КОЛХОЗ илышыш культурым пурташ—каньылэ паша огыл, йолташ-влак. Йужо сойлат: клубым почна, спектакльым шындышна, модыш касым эртарышна—пэш сай эртыш, малдалыт.

„Малдалаш“ пэш каньылэ, йылмыштэ лу укэ. Адак тыгэ „малдалшыжэ“ шкэжэ пашаштэ шолын огыл, тунгэ-вожгэ шоналтэн ок мошто.

Тошто йула пугырак-кугу, кумда вожан. Тудым жуклэн лукташ утларак йатыр тұланаш логалэш. Мэнан марий тошто илыш дэч нэлын утла.

Пөрт көргө арулыкым налына. Марийын пөртыштыжэ мо-мо укэ тын!.. Таракэнэт, кармэт, умдылат, шуршэт, копшангэт, мокрэчэт—тулэч моло „вольыкат“ уло. Йужо лүпчыкын тийжат уло дыр. Коньэшнэ, чылаштынак тугэ огыл. Чыланак тугай лүпчык огытыл. Тэ адак мыланэм ида сырэн кудалтэ, йолташ-влак, мый утларакшэ лүпчык нэргэн ойлэм. Лүпчык нэргэн ойлыман. Ожно, манэш, кол дэжэ тугэ кутырэн:

— Лүпчык үдрамашын үстэмбалныжэ, манын манэш, мый кум ий годем шинчэн кэртам. Тудо, манын манэш, мыйын вашакым нигуззат мушкын ок шукто.

Олангылан альэ пардашлан сырэ вэлэ, нуно пэш тура каласэн пуэныт.

Мэнан коклаштэ лүпчык гына огыл, а тошто йула дэнэ сөрасэн илымаш илышым чараклэн шога.

Йужо марий дэч йодын ончойан:

— Молан пөртыштэт тараканым кучэт? Молан от пытарэ?

Тудо тыланэт вожылдэак каласа.

— Таракан осал вольык огыл, тудо, манэш, ватэмлан польшкала: кумыж совлам эрыкта, манэш.

Йодын ончо вэсэ дэч:

— Молан, ман, пөртыштэт умдыла дэнэ шуршым пытараш от тыршэ?

— Шуршо дэнэ умдыла, манэш тудо тыланэт, колхоз бригадирын помошныкшо улыт. Нуно, манэш, мыланна шуко малаш огыт пу. Садлан, манэш, нунат социализмым ышташ полшат.

Садэ паразит-влакым пытарымэ вэрч пунчалым лукмо годем, шагал гын, кум шагат чоло үчашаш вэрэштэ.

— Кочана-влак, маныт, илэныт; ны умдылам, ны шуршым пытараш толашэн огытыл, маныт. Садыгак, маныт, шкэ ўмырыштым шуктэныт. Мыланнат, маныт, нэчывэ кычалтылаш. Умдыла, маныт, вуйымак пурлын налын огэш кэрт. Ик сэмын манаш, умдыла, маныт, исторический насэкомый.

Тэвэ вэт могай исторический мутым луктыт. Ситартышлан ик бригадир нэсознатэльный лэктын.

— Раз, манэш, тэ умдыла дэнэ шуршым пытараш пижын улыда, то, манэш, кажнэ суртлан будильник шагатым налза. Альэ, манэш ик антирэль пушкым выписайза, пашаш кайшаш годем пудэштарэн колташ лийжэ, манэш. Альэ, манэш, бригадир-влаклан трудодням йэшарыза.

! Ну, тидэ тыгэ-тугэ эртыш. Бригадирымат умылтарэн шуктышна. Ындэ мэмнан колхозник-влак паразит-влакым пэш чот лочкат.

Чийэм нэргэштат умылдымаш кугу. Магарак айдэмым, нимат огыл, чактарэн кэртит.

— Молан манат, эрэ йыдал дэнэ коштат? Йыдалыш пэш шуко лавра, пурак пижэш. Вэт, манат, кок мужыр кэмэт уло, молан кэмэтым от чийэ!

— Мо, манэш, йыдал уда мо? Йыдалым, манэш, нигузэат браковайаш ок лий. Мэ йыдал дэнэ рэвольуцым ыштэн улына. Йыдал йола, манэш, мэ интэрвэнцым сэнэн улына. Йыдал дэнак, манэш, социализмымат ыштэн шуктэна. Ик сэмын манаш, йыдал, манэш, исторический тарман...

Тэвэ кушко савырал шындат!

Чынак, культурым шындарашлан путырак кугу дипломат лийаш күлэш. Пожалэ, Литвинов йолташ гайракак лийман. Мэмнан изишак дипломат койышна уло ала мо, мэ эркын эркын колхозникым ару илышыш луктынак шогэна. Тоштым сэнэнак толына.

Тугэ гынат, колхоз парикмахэрским почмо годым мыйынат кидэм чуч гына ыш сакалт. Кугу пуламыр лийын кайыш, йумэт сэрлагэ! Мэмнан вуйлатышэ Йогор Корий чуч гына агурыш мийэн ыш тöштö. Вот могай чур пагарыш мийэн тукнышна! Чылажат вуйлатышын пондашыж вэрч лийэ.

Тэ шкат шинчэда: мэмнан колхоз почэш ок шүдырнö. Йөршöш пэрэдовойжак огыл, йөршöш томамжак огыл, ик марда манаш лийэш. Паша мэмнан шкэ чэрэтшэ дэнэ эрэ кайа. Дисциплинат лушкыдо огыл.

„Йужо колхозышто парикмахэрскийым почэдат“ манмым колычат, мэмнан колхозник-влакат тудын нэргэн кутыраш тунгалыч. Шошым ага дэч ончыч парикмахэрским почаш, манын пунчалыч. Мый шкак погынымаштэ тараташым.

— Сита, маньым, йолташ-влак, шэм кулапым сакалэн кошташ. Социализмым, маньым, пондаш дэнда кулап үп дэнэ ыштэн огынашукто. Айста, маньым, колхоз парикмахэрским почына. Каза пондашдам нүжыкташ тунгалаш күлэш, маньым.

Рүжгаш тунгалыч:

— Почаш күлэш, маныт. Но маныт, мэмнан вуйлатышына мом каласа? Тудат вэт, маныт, кугу пондашым нумалыштэш.

А мэмнан вуйлатышын, Йогор Корин пондашыжэ чынак мотор: кумда, нугыдо, шöртнö помылала вэлэ койэш.

Йогор Кори шогалынат ойла:

— Кавырльан прэдложэний дэнэ мый кэлшэм, манэш. Чынак, манэш, тошто сэмын тоғанын кошташ онгай огыл. Парикмахэрскылан, манэш, пöртна уло; торгиштэ налмэ кугу воштончыш уло. Приборым, манэш, налаш вашкэ лийэш. Мыйын шонымаштэ, манэш, парикмахэрлан Кавырльамак шогалташ күлэш; тудо, манэш, парикмахэр артэлыштэ пашам ыштэн. Йошкар Олаштат огыл, а, манэш, Москошто илэн.

Ик манаш, мэмнан вуйлатышэ кэч могай пашаштат корным ончыктэн мошта. Пэш вашкэ виктарэн пуа.

Колхозник-влак огыт тыпланэ, вуйлатышэ дэнэ кутырынэшт:

— А-тыйжэ, маныт, пондашэдым.

нүжыктэт? Тыланэтат, маныт, чэркэ старыстала койын кошташ онгай огыл.

— Мыйын, манэш, пондаш тэндан гай огыл, йытыра, йылгыжэш вэлэ, манэш. Мыйын пондашым чаманаш күлэш. Пондаш огыл гын, манэш, мый нигунам сознатэльный гражданин лийын ом шу ыльэ, пондаш, манэш, полшэн.

Тидэ чынак тыгэ. Йогор Кори пондашыжлан көра активный пашайэнгыш лэктын. Шукэртэ огыл ожно пондашан йэнлан түрлө сйээдлаштэ почот ыльэ. Кугу пондашан кресаньыкым президиумыш ойырат, күшыл сйээдыш дэлэгатлан сайлат ыльэ. Садыгэ мэмнан вуйлатышат ик сйээд гыч вэс сйээдыш пондашыжым нумалышт коштын. Ондакшэ президиумышто монь орадыла пондашыжым гына нийалткэлэн шинчылтын. Вара эркин-эркин шонкалаш, умлаш тўналын. Варажэ Моско сйээдышкат мийэн толын.

— Пондашэм огыл гын, манэш, мый кызытат пычкэмыштэ илэм ыльэ. Тидэ пондашым, манэш, чаманаш күлэш...

— Молан, маныт, чаманаш? Жапшэ годем полшэн, а кызыт, маныт, нимолан полшэн ок кэрт. Мэмнан пондашым от чаманэ гын, маныт, эн ондак шкэ нүжыктө.

— Мыйын вэг пондашыжэ тэндан гай огыл, манэш вуйлатышэ. Тэндан, манэш, йорпака гына кэча, а мыйын, манэш, пўтынь оным лэвэдэш.

— Сита, маңыт, пондаш дэнэ оным лэвэд кошташ. Ындэ, маныт, тошто рэжим огыл. Нүжын кудалташ!—кычкырат.

Вуйлатышэ ошэм кайыш, йырым-йыр ончалэ; ала иктаж поро кол-

хозник тудын пондашыжым чаманэн ойла шоныш. Укэ, нигөат ыш чаманэ.

— Эн ондак вуйлатышын пондашыжым нүжыкташ! — кычкырат, воштылыт.

— Тэ, манэш вуйлатышэ, мыйын пондаш вэрчын нигузэат голосовайэн ода кэрт; тудо, манэш, общэствэнный собствэнысть огыл. Нэужэли, манэш, йолташ-влак, тыгай культурный пондашым ода чаманэ? Тэ шкэ гын, манэш, умдыламат, йыдалымат „исторический“ манын кодаш толашэда, а мыйын пондаш, манэш, тулэчат коч исторический; тудо, манэш, кок кана область сйээдыш, ик кана, манэш, всэросийский сйээдышкат мийэн. Дажэ, манэш, Калинин дэнэ пырля картычкэш снимайалтын улына. А тэ, манэш, тыгай пондашым нимозшат ынэда шотло. Нэужэли, манэш, сознаньыда пыташат тўналын.

— Ындэ, пондашлан почот укэ, маныт. Нүжыкташ!—кычкырат.

Мутат укэ, вуйлатышэ чылт аптранэн.

— Тугэ гын, манэш, мый парикмахэрскылан пөртшымат ом пу...

— Пуыдэ от кэрт! Погынымаш мом пунчалэш, тудым ышташэт пэрна, маныт.

„Пэрвой майлан парикмахэрским почаш, парикмахэрлан Кавырльям шогалташ“ манын пунчалыч.

Мый чынак Москошто, парикмахэр артэлыштэ швэйцарлан шогэнам. Твэрской урэмыштэ, „Великий немой“ кинотэатр воктэн. Мутат укэ, швэйцар пондашым монь ок нүжкэлэ, тудын пашажэ вэс түрлө. Тугэ гынат, кузэ ыштымыштым ужынам. Пондаш нүжаш альэ үп түрэдаш, шонэм, нимогай науко

ок күл. Тидэ пашам, шонэм, нимат огыл виктарэн кэртам.

Парикмахэрлан мо күлэшыжым ик арньаштак погкалэн, налэдэн йамдылышым. Пөрт көргым сылнэштарышым, кугу воштончышым сакышым. Одэколоным, пульвэризаторым, тулэч моло арвэр-влакымат погэн шындышым. Эсогыл үп түрэдмэ машинкым аптэк гыч налын кондышым.

Шкэ шонэм: кузэ гына үп түрэдмаштэ намысыш пураш огыл? Пондаш нүжаш, шонэм, нимогай смэкалкат ок күл; пун пытымэшкэ тэк нүж, а ұпым, шонэм, түрлө сэмын түрэдыт, тушто мастар лийаш күлэш. Мый альэ йоча-влакыным гына вуйыштым түрэдкалэнамыльэ. А йоча мо? Айда лийжэ чывыштыл пуэатат йөра, кычалтылаш огэш тошт. Кугу йёңыным тугэ түрэдаш онгай огыл, тудо, пожалэ, шкэ үпэтымат вож гыч луктын налэш, да ситартышланжэ шкэндывамак кырэн кода. Шонкалшаш огыл гынат шонкалэт. Тэвэ, шонэм, кадр нэргэштэт могай „чур пагарыш“ шуаш лийэш улмаш! Пожалэ, шонэм, парикмахэрлан туныкташ курсым почыт гынат, уто ок лий. Тэний вэт колхозник-влак кычалтылаш йөрөтат; нунылан эрэ сай да сөралэ лийжэ. А мыйын—ны сөралыжэ, ны сайжэ.. Пожалэ, шонэм, гэрвой вуйланак шкэ вуйэшэт лашкам йөраш тўнгалыт.

Кэчывал шуын. Ужам, парикмахэр пөрт дэк колхозник влак погынаш тўнгалыч. Кэнэташтэ лўдынат кайышым: ындэ, шонэм, мыланэм намысыш пураш вэрэштэш. Пондашлан, шонэм, намысыш ом пура, пондашым, шонэм, вожгэат кўраш лийэш, а ұплан—лўдмаш. Ёпым вожгэ кўраш нигузэат ок лий—

плэш лийын шинчэш. Адакшэ, шонэм, айдэм тидым ок чытэ, ангэдунгышто, нимат огыл, шканэтат мызар күлэш оптэн кода.

Парикмахэр пөртыш йатыр колхозник-влак погынен пурышт.

— Ну, манам, йолташ-влак, көпондашым нўжыктынэжэ? Казыр, манам, нўжын пуэм...

60 йаш Самсон кугуза ойла:

— Мэ альэ вуйлатышым вучэна, манэш. Вуйлатышэ шкэ пондашыжым нўжыкта гын, манэш, мыйат ныгылтарыктэм Вуйлатышэ ок нўжыктө гыр, манэш, мыйат ом нўжыктө. Можыт, манэш, пондашым волгымэк вий катыкэмэш. ожно, манэш, иудэй кугужа Самсонын пэш чаплэ пондашыжэ вий кучышо улмаш. Вара, манэш, Самсон кугужан пондашыжым ик ўдрамаш чойан гына пўчкын налын да, манэш, Самсонын вийжэ тунамак пытэн...

— Йонгылыш ойлэт, манам, Самсон кугузай. Самсон кугужан, манам, пондашыжэ огыл, ұпшө, манам, вий кучышо ыльэ. Ёпшым, манам, пўчкын налыныт да, вийжэ пытэн кайэн..

— Садиктак, манэш Самсон кугуза, пондашат тугайак пун. Мыйат, манэш, лўдам: пондашым нўжыктэм да, манэш, кавуй вий пыташыжнэ тўнгал..

— Пондаш укэ дэнэ, манам, вий ок пытэ, а ұп, манам, чынак исак вийым куча. Тидым манам, наукат тугак ойла. Садлан, манам, ұпым түрэдыкташ толашымэ ок күл.

— Кэрэк, манэш, Самсон кугуза, пондашат тугайак пун, ала, манэш, тудат вийым кучаш полша. А вот, манэш, вуйлатышэ нўжыкта гын, мыйат ом чаманэ, сур пондашэмымат, манэш, атлыктэм.

Мо кийаматлан, шонэм, вуйла-
тышын пондашлан кэржалтыныт?

Вуйлатышэ Йогор Кори толын
шу, мый дэчэм йодэш:

— Молан, пашадым от тўнгал?

— Тыйым вучат, манам.

— Мыйжэ молан кўлам?

— Мэ, манэш, Самсон кугуза, ты-
йын пондашэтым ончэна. Эн ондак
тыланэт нўжыкташ логалэш.

Вуйлатышэ вигак пондашыжым
кучэн нийалтыш. Ужам: шинча йыр-
жэ вўд нальэ, йўкшат жалын шок-
тыш.

— Ну, манэш, йолташ-влак, мы-
йын пондашлан пэш чот шўмда
шэлын коштэш аман... Кэч мом
ыштыза: кэч, манэш, вуйлатышэ
тыч лукса, кэч мо, манэш, но пон-
дашым, шкэмын историчэский пон-
дашым нигузэат омак пу. Тэвэ, ма-
нэш, ўпэм тўрэдыктэм, тўнгалтыш-
лан тудат йёра, манэш.

Мый Корилан Самсон кугужан
ўпшө нэргэн ойлынэмат ыльэ, но,
шонэм, тудым тугай кўлтымаш мут
дэнэ ондалэн от кэрт. Тудо понда-
шыжлан кёра чылажымат шинчаш
тўнгалын, нимогай „манэш-манэш-
лан“ ок ўшанэ.

Ўдрамаш-влакат йатыр погынэн
тольыч. Нунат вуйлатышын пон-
дашлан кэржалтыч:

— Кори изай, маныт, чынак пон-
дашэтым арам сакалэн коштат.
Шкэ, маныт, 39 ийаш вэлэ улат, а
пондашэтшэ, маныт, 100 ийашын
гай. Нўжыктө, маныт.

Мыланэм, манэш вуйлатышэ,
ўдыр налшаш огыл, пондашанат
коштам... Кавырля, манэш, давай,
ўпым тўрэд.

— Шич, манам, Григорий Геор-
гич, туалгын... Пондашэт, манам,
историйлан кодшо туалгын... Но,
манам, кузэ тўрэдашыжэ?

— Подполькым тўрэд, манэш.

— Йёра, манам, подполькым тў-
рэд пуэм.

Шкэ шонэм: вэкат, шонэм, под-
полькым тўрэд ом сэнэ...

— Ала, манам, подполькым огыл?
Ала „подмашинку“ колташ?

— Укэ, подполькымак тўрэд.

— Йёра, манам, туалгын... Но,
манам, тыштэ путырак шуко ка-
лык погынэн. Кабуй, манам, шин-
ча-йылмэ ыжнэ воч. А машинкэ
дэнэ манам, сайрак лийэш ыльэ;
машинкылан, манам, нимогай шин-
ча-йылмат ок логал.

— Ит мутланэ, манэш, тўрэд!

Тўнгалыым тўрэдаш. Ёндэ, шонэм,
мо гынат лийэш: йа, шонэм, под-
полькым тўрэд шуктэм, йа, шонэм,
ни хрэна ок лэк. Шкэ пўжалтынам
вуйлатышын вуйышкыжо пўжвўдэм
чўча.

— Тый, манэш вуйлатышэ, мо-
лан вуйышкэмжэ шўвэдэт?

— Шып шинчэ, манам, ит тар-
ваныл, укэ гын, манам, нигузэат
подполькым тўрэд ом сэнэ. Ужат,
манам, тарванымэт дэнэ вуй пун-
даштэт кугунрак налалтэ.

— Тачэ, манэш, тый вуйэмым
каргэн пытарэт аман...

— Адак, манам, тарванэнат; ужат,
манам, могай плэш лийын шинчэ...

Вуйлатышэ кэнэта кыньэл шога-
льат, воштончыш ваштарэш вуй-
жым савыркалэн ончаш тўнгалэ.

— Подполькэтым, манэш, ышты-
шыч, ужат! Нимогай подполькымак,
манэш, ыштэн отыл.

Чынак, шойагорэмыштыжэ лон-
дэм лийын, вуй пундаштэ лодо
Подполькын ўпшыжат укэ.

— Подполькышто, манам, мо са-
йжэ? Давай, манам, „подйоршик“
тўрэд пуэм; казыр, манам, стано-
вой приставла койаш тўнгалат.

Вуйлатышэ ўпшым нийалткала, сыраш вангэн шога.

— Түрэд, манэш, укэ гын „подйоршик“. Но шэкланэнрак ыштыл.

— Тый, манам, ит тарваныл, шып шинчэ!

Колхозник-влак мэмнам ончат, иктэ-вэсыштым ончалын воштылыт. Мутат укэ, игылташ йамдылалтыт.

Ындэ „подйоршикым“ түрэдаш пижым. Шойагорэмым арик-турик төрлышым, ничово, паша сай кайа. Лачак сангаштэ садэ „йоршикэтым“ кодэн кайэм ыльэ, ала можо мыйын кидэм шўкальэ: йокрок пўчкын кудалтышым, пэл шэч кут просэк лийын шинчэ. Вуйлатышэ кэнэта йошкаргэн кыньэл шогаляэ.

— Адак, манэш, мом ыштышыч? Адак, манэш локтыльыч аман... Тый, ужамат, манэш, парикмахэр отыл, а почшо вэлэ, манэш, лийын шуктэнат. Ындыжэ, манэш, тарванэнат омыл, молан, манэш, сознатэльеэ йонгылышым ыштылат?

— Кугун шўлалтышыч, манам. Кугун шўлалтымэт годым васкүзё нугыдышко кэрылтэ.

— Чорт улат, манэш. Шкэ, манэш, Москошто илэнат, парикмахэрскыштэ пашам ыштэнат. Нимогай, манэш, квалификацым налын отыл; „подйоршикымат“, манэш, түрэдын от мошто.

— Мо, манам, „подйоршикыштэ“ сайжэ? Давай, манам, васкүзё дэнэ „подчистую“ колтэм. Казыр, манам, гэнэралла койаш тўнгалат. Мэмнан, манам, службышто ик гэнэрал тугай ыльэ: пондашыжэ тыйын гайак кугу, а ўпшым, манам, эрэ „подчистую“ түрэдыкта ыльэ...

— Эркын-эркын, манэш вуйлатышэ, вуй коваштэ маркэ шуктэт аман... Ну, йора, түрэд, манэш, „подчистую“ укэ гын...

Ындэ „подчистую“ түрэдаш пижым. Но... ужам: нимо шотланат ок тол. Кум лукын түрэдаштэ могай түрэдаш? Нимогай „подчистую“ лийын ок кэрт. Ик вэрэ—нимат ок код, вэс вэрэ—лондэм лийын кодэш, кумышо вэрэ—чучгына коваштэ утаралтэш.

— Ала, манам, лүдмэт дэнэ чытырэт, ала мо, манам... Но, манам, нигузэат „подчистую“ түрэд ом сэнэ, вуйэт, манам, шорык туп гай койаш тўнгалын.

А колхозник-влак воштылыт, ындыжэ шинча ора игылтыт:

— Москосо сэмын түрэдаш моштэт улмаш!—маныт.

Мыйын шыдэ куснаш тўнгалын.

— Мом, манам, воштылашыжэ? Айдэмлан, манам, чонышкыжо витымэш ситэн, а тэ, манам, пўйдамышырэн шинчэда.

А вуйлатышэ тулшол гай йошкаргэн, ала сырэн, ала лўдың, онгылаш лужат чытыра. Очыни сырэн.

— Тый, манэш, парикмахэр улат?!... Парикмахэр отыл, а прехвост улат. Тый, манэш, лўмын ыштылат...

Колхозник влак утларак воштылаш тўнгалыч; вуйлатышылан ойлат. Тудо, маныт, пондашэт дөк мийэн тўкнаш вага.

— Григорий Гэоргич, манам, ит ўшанэ тыгай провокатсылан. Давай, манам, ващкэракын ўпэтшым „под машинку“ колтэна. Казыр, манам, фэдфэбыльла койаш тўнгалат.

— К чорту, манэш, тыйын түрэдытым! Мыланэм, манэш, молан, фэдфэбэльэт күлэш? Ындэ, манэш, мыйын вуйым вожгэак пытараш толашэт! К чорту, манэш, түрэд укэ гын машинкэ дэн!..

— Шукэртак, манам, тыгэ күлэш ыльэ. Мый шангак, манам, түрэд пытарэм ыльэ...

Машинкым пашаш колтышым, пэш чэслын пүчкэш.

— Ужат, манам, кузэ йытыран налэш! Ёп түрэдмаштат, манам, тэкникэ сэнэн толэш. Кө, манам, „подполькым“ альэ подйоршикым шонэн луктын гын, тудо шкэжэ орадэ. Кэч куштат, манам, тэкникэ күлэш. Тэкникэ да, манам, кадр...

— Түрэд, манэш вуйлатышэ, ит мутланэ... Ала молан, манэш, тыйын „тэхникэт“ ұпым күрэш, алэ, манэш, „кадржэ“ нимолан ок йөрө.

— Машинкэ, манам, йагылгэн шуын огыл, а кадр, манам, ничово...

Тыгэ манмэм годым мыйын машинкэм „кылдэ-голдо“ шаланэн возо.

Мо, шонэм, тыгайэ? Качэствэ издэлий мыйым аптраныктынэжэ мо? Машинкым погалаш төчэм, нигузэат шотлан ок тол. Ик кана погэн шуктэнам ыльэ, адак пудыргэн кайыш. Варажым винтыжат ала куш пёрдын кайэн йомын. А вуйлатышын вуйжо пэлыжэ шорык туп гай, пэлыжэ—йаклака.

— Молан, манэш, машинкэтым от пого?

— Винтэ йомын, апшатыш нангайаш вэрэштэш, манам.

— А вуйжо, манэш, кузэ?

— Кызытэш, манам, пэл вуйа кошташэт пэрна... Эрла, манам, пэлыжым түрэдына.

Ну, мутат укэ, вуйлатышэ чылт ажгынэн кайыш.

— Сволыч, манэш, улат! Могай, манэш, тый кадр? Кадр отыл, а жульык, манэш, улат! Москоштат, манэш, жульыкклан гына коштынат!

— Оскорбляйаш, манам, кэч комат лийэш, но, манам, чынак мый

парикмахэр артэлыштэ швэйцарлан шогэнам. А вуйэтым, манам, ындэ нүжаш вэрэштэш, машинкым, манам, апшат ачалэн огэш кэрт. Тудыжым, манам, так ойлышым.

Сырымыж дэнэ вуйлатышэ шортынат колтыш.

— Кэрэмэт улат! манэш мыйым.— Кушто, манэш, бритвэтшэ? Нүж, манэш, вашкэрак!

Ну, нүжашыжэ мый мастар улам. Вич минутышто вуйлатышын ұпшым нүжын кудалтышым.

— Арам, манам, ойлэнат, Григорий Георгич. Мый, манам, квалификацым налынам, но ұпым түрэдаш, манам, чынак мастар омыл. Ала, манам, шинча-йылмэ возын. Дажэ, манам, машинкат чытэн огыл...

— Вашкэрак!—манэш.

Шоналтэн ончыза-йан: мо шотлийын кайыш? Вуйлатышын вуйманмэтла, тагына гай чара, а пондаш—онгым лэвэдэш. Чыланат воштылаш тўнгальыч. Вуйлатышэ утыдэн аптраныш.

— Ну, манэш, Кавырля!.. Таумкаласэ, манэш, мый ожнысо гай нэсознатэльный омыл. Укэ гын, манэш, тыйым тыжакын поткогыльо көргө тўмыла тўэн кодэм ыльэ, манэш. Түрэд, манэш, ындэ пондашгэ, түрэд да нүжын кудалтэ, манэш.

Эрлашым, пэрвомай кэчын, торжэствэный погынымаш годым, вуйлатышэ коло ийаш гай койо, тунар чот вэсэмын.

Агурыш төшташ толашэн огыл, тудыжым мый так ойлышым. Төшта гынат, луктына ыльэ. Тыгай сай вуйлатышым агурлан пумо ок шу.

А мый ындэ ұп түрэдашат тунэм шуктэнам...

„Тошто марий йал“,
ТИМОФЭЙЭВ худ.
сүрэтшэ.

М. КАЛАШНИКОВ

МАРИЙ СҮРЭТ

Живопись нэргэн очэрк

ШУКЭРТЭ огыл тыгай паша
лийын кайыш.

Шинчэм. Возэм. Кэнэта тэлэфон
„чыр-тлин тлин“ йонгалт кайыш.
Трубкым нальым, колыштам—мы-
йым Обикыш ўжит. Кайышым.

Күлэш пашам ыштэн Обик гыч
лэктым. Ончэм, ала могай палыды-
мэ өрдыж йэн-влак шогылтыт,
воктэнышт автомобиль. Нунын кок-
ла гыч палымэ шкэнан пашайэнг
куржын лэктэ, мый дэкэм тольо.

— Миша,—манэш—вот мо: нинэ
өрдыж гыч толшо дэлэгацэ, мүн-
дүр үна улыт, мэмнан областынам
ончэн коштыт. Вот кызыт нунылан
олам ончыктэн кошташ да музэ-
йыш нангайаш, марий искусствым
ончыкташ күлэш. Тый полшо-йан,
пэлэштыш, кид гычэм кучэн уна-
влак дэк намийэн шогалтыш. Уна-
влак дэнэ кидым кучышна, ваш-
ваш палышна. Нунат йодыт. Ву-

йым ыжым шупш, пагалымэ уна-
влаклан маньым:

— Вий шутымэм сэмын полшэм.
Автомобильыш пурэн шична, кү
вакшман төр ола урэмна дэнэ
кудал колтышна.

Корнышто воктэнэм шинчышэ
уна йолташэм ойла:

— Мэ мүндүр вэр гыч тэндан
Марий областыш социализм ыш-
тымыдам, ожно чодра кокласэ
пычкэмыш, лавран, ир калык гыч
кызыт кузэ вашталтын, кушкын,
культурангын кугу сэнгымаш ыш-
тымыдам ончаш, тэндан опытдам
палэн налаш толна,—манэш.—Мэ
областыда мучко йатыр коштна—
автомобиль дэнэ кудалыштна, аэро-
планда дэнат чоңэштылна—шуко
вэрэ шуна, шуко ужна. Сэнгымаш-
да кугу: колхозда шукэмыт, вийа-
нгыт, улан, культуран лийыт. Шуко
вэрэ фабрик-заводда кушкыт. Чод-

ра пашам чот колтэда. Культур пашадат эрэ нөлталтын, шарлэн толэш. Искуствыдат пэлэдалтын шога улмаш. Тэвэ тидэ кэчылаштэ тэатрыштыда „Акпатырым“ „Грозам“, „Женитьбам“, ончышна. Пэш сылнэ.

— Москошто „Песнь о счастье“ марий илыш гыч йўкан кинонат ончышна. Моткоч сылнэ. Адак „Путевка в жизнь“—ыштэ Мустафам марий артист модын маныт, чын мо?—манын, вэс уна йолташэм лэлэштыш.

Марий искусство нэргэн мутна кэлгыш пурыш, йатыр кутырышна. Кутырымына кокла гычак Йошкар-Оланам ончэна, у кугу кў полат воктэнэ кудалына, ожнысо лавран куп, шўгар олмышто сылнэ сад кушмым, урэм кок вэлнэ рвэээ пушэнгэ-влакын строй дэн төрланэн ужаргэн шогымыштым куанэн эртэн кудалына.

Йолташэм кэнэта пэлэштыш:

— Кодшо шыжым „Правда“ газзэтыштэ* „Выставка марийских художников“ статья ыльэ. Адак йанвар тылзыштэ „Советское искусство“ газэтэшат марий искусство

нэргэн возымым лудынам ыльэ,—манэш.—Вот кызыт тэндан художник-влакдан сўрэтыштым ончаш лийэш гын, пэш сай ыльэ.

— Молан ок лий, лийэш,—маньым.

Тидэ жапыштэ автомобильна Какшан кўвар дэкэ лэктэ. Кўвар гыч пурла вэкэ сылнэ чодрана койэш, ужар посто гай лопка олыкна шарлэн возын. Какшан вўд чылгыжын йога. Автомобильна шолла вэк савырнэн кум этажан агысыр кўкшө пөрт воктэкэ „лыж-ж“ гына мийэн шогальэ. Лэчна.

— Вот тидэ мэмнан область музейна, тыштэ художникна-влакын сўрэтыштым ужаш лийэш, айдыза пурэна,—манын, пагалымэ уна-влакэм ўжын пуртышым.

Сўрэт-влакым ончаш тўнгална. Уна-влаклан ойлаш тўнгалым:

— Рэволюцо дэч ончыч марий илыш гыч сўрэт укэ укэ ыльэ манашат лийэш. Улшыжо марий поийаным, кулакым, попом сўрэтлымэ гына да кугыжан власть, миссионёр кашак лукмо иктаж книгаштышт

* „Правда“—20 ноябр, 1934 ий.

„черемисы“ манын, умбакыжэ мыс-кылтышым возэн шүкшү сүрэтым пуртэныт. Лач тидым вэлэ вэлико-дэржавнэ колонизатыр-влак сүрэт-лэныт.

Пэшак пич, пэшак шучко, лэшак нэлэ жапым Октыабр рэволюцо тўтанла налын шуэн — волгыдо, йыр-ваш, вошт волгэн шогышо Лэнин знамэ йымалнэ, чыла дэн тўр лийшэ, эрыкыш лэкшэ марий шэмэрымат сылнэ дэч сылнын сүрэтлэн. Пэш шэнтгэлан кодшо ма-рий шэмэрат ончыко лэктын луат-кандашымышэ ий класдымэ социа-лист обшэствым, улан, культуран илышым ышта.

Марий совет искусстват рэволю-цын ойыпшо дэн йолга, пэш чот кушкэш, вийангэш, пэлэдэш.

Живопись (илышым чыла тў-сыжў, чийажэ дэн сылнын сүрэтлымэ) искусстват шочын, пэш чот вийнэн толэш.

Сүрэтлымаштэ, моло искусство, литератур сэмынак, илышым исто-рий шот дэн, историйын онгай ужа-шыжым, класын кучэдалмыжым, сэнымыжым, вийанмыжым ончык-талтэш.

Тэвэ марийын ожсо илышыжэ: чодра коклаштэ чумырэн шындымэ (урэм шот укэ) пэш тошто шэм пўрт-влак, шонго чодражат шып нэрэн шога. Тыгэ марий-влакын акрэт годсо илышыштым *Йэгоров* художник *«Тошто марий илэм»** сүрэтыштэ ончыкта. *Тимофэйэв* художникын шуко сүрэтлажэ: *«Шэм пўрт»* (пычкэмыш, шикшан, лав-ран), *«Кудо»* (покшэлнэ, тул ўмбал-нэ, сагылыштэ под кэча, олымбал-нэ сокыр чал кугыза дэнэ уныкашт шинчылтыт), *«Кудовэчэ»* (марий ва-тэ кок шорыкшым) йўктынэжэ,

* * * ончыктымэ—сүрэт лў.

оралдэ пэш начар), *«Ожнысо ма-рий йал»* (марий вэдра дэн вўдым нангайа, ўдрамаш тавэ гыч вў-дым луктэш, урэмыштэ почыштым нўлтэн чывэ дэн агытан пырчым, шукшым кычал чўнгат, умбалны-рак йорло йэнын пэш шўкшў, трэнчан, тўр-волакшат унчыли кэ-рылташ тўчышан, кок изи-и окнан пўртшў, тырын-тўрын кайшэ мар-ла капка, кўр дэн лэвэдмэ лапка лэваш, сурт шэнтгэлнэ пушэнтгыла койыт). Тыгай рэволюцо дэч он-чычсо илыш. Тэвэ илышым сылнэ-штарынэшт: *«Клат ончылно ўдыр-влак тўрым тўрлат»*, а клатшэ, пўртшў, пўртўнчылжў—трэнча дэнэ „тўрлымў“. Тэвэ *«Марий ўдрамаш-влак кид пашам ыштат»*—вургэ-мым, чийэмым ыштынэшт—пўгыр-нэн рогоза гай выньэрым куат, олдырчо дэн чывигым ыштат, тэлэ кас мучко шўдырат—нэлэ, тазалык пытарышэ паша, лавран, пуракан шэм пўрт, пызыра, пызыра. Тыгай илыш тэвэ кушко шукта: сүрэтыш-тэ куптыргыл пытышэ, какаргышэ, кугу тўран сокыр марий кува (*Ва-сильйэва* худ. сүрэтшэ), каргышэ чурик шымакш вуйан, йўндымў вургэман, пўрньа гай кўжгў йолан марий ватэ (*Йэгоров* худ. сўр.), рожлан шўкшў тувыран, тойам ку-чышо, пэлэ сокыр шонго кугыза (*Тимофэйэв* худ. сўр.).

Ындыжэ илыш йонгорак койэш, тэвэ: чэвэр кэчэ, коклан пыл уло, *«Марий ватэ-влак уржам тўрэ-дыт»*; йонго тэлэ кэчэ, кудвэчыш-тэ *«Марий ватэ - влак тувырым мушкыт»*, энэр воктэн *«Марий ватэ влак тувырым мушкыт»*; тэ-вэ марий элын мландыжэ, чодра-жэ, сылнэ пўртўсыжў—*Тимофэйэв* художникын шуко сүрэтшэ кэча. Тэвэ пайрэмлан у йыдалым ышта,

шэр гай кандрам пуна, марийын шүм тарватышэ шүвырзат лэктэш.

Укэ. Адакат марий шэмэрлан эрык укэ. Тэвэ тудым «*Страшный суд*» дэнэ лүдыктэныт, марий кулак, карт-влак пүртүс иланымэ, пэлэдмэ, куанымэ шошым пайрэмым рэли-гий пайрэмыш савырэныт (*Йэгоров* худ. «*Ага пайрэм*» сүрэтшэ), йумо дэч шуко киндым йодшын койын, йорлын пытаргыш курикажэ маркэ (кумалаш погымо амал дэн) шканышт апарэныт. Тидымат сүрэт-влак шарныктат.

Руш кугыжан төра влакшэ марий элым сэнэн налыныт. Илыш пэш йөсö, пэш нэлэ Руш төра марий шэмэр дэч шүртö пырчэ маркэ йозакым күрэш. Түлаш нимат укэ. Марийым кучэн, төран илэмышкыжэ, крэпысыш нангайэн, мэнгэ вэлэн күртнылат. Тэвэ иктэ—йөршын илнэн, йарнэн, кидшэ колчаштэ, пиктэн сакымэ гай мландыш кэржалтын, вуйжат шунгалтын. Вэсэ—кидгэ, йолгэ күртнылымö мэнгэ вэлэн шога. Кумышо—руш (руш төра руш калык шэмэрымат тугак индыра), шуко кочдэ йарнэн, шинчажэ көргыш пурэн, онглаш лүлэктын, какаргэн, лүлэгыжэ да шөнжö вэлэ кодын. Ончылно шогышо руш төра дэч утараш йодэш. Нылымышэ—мэнгэ вэлэн кидэт-йолэт күртнылымö—сукалтэн кэржалтын, түсшö кайэн, шэмэмын, умшам карэн, пытаргыш каналан шүлышым налаш төчымö гай тудат ончылно игылт воштыл шогышо төра дэч утараш йодэш. Марийын тувыржат рожлан, тумышан, кырымэ годым кушкэдалтын. Төра шөртнö вургэмым, марий чодрагыч кучымо, йозаклан погымо сай дэч сай йанлык коваштан вургэмым чийэн, онгым кагыртэн шыргыж

шога. Шэнгэлныжэ палач пэлэ тылчэ гай койшо кугу писэ сэкира (товар) дэн төра вачэ гоч ончэн, пондашым шогалтэн рывыж гай шога, руал шуаш төран мутшым вуча. Төран пурла вэлныжэ нэлшаш пирэ гай тылмач пүгырнэн марий ватын кугызажым сулаш кондымо ший тэнгэ-влакшым кучылтэш. Марий ватэ пытаргыш шүйыржым, шэмэ дэн ош выньэр вүдылкам, пүтырэмым, кок мундыра шүртö маркэ кондэн—йöратымэ марийжым сулэн лүкнэжэ—төра ончылан сукэн кумалэш. Пурла вэлныжэ лачыжэ шинча, сонарзэ йолташ пийжэ озажым үпшынчэш, төра вэк онча. Йыр чурик (кошар) пөрня дэн ыштымэ крэпыс, крэпыс көргыштö шэнгэлнэ күкшö оралтэ, виш капкаштэ, оралтэ ончылно кугу сэкира дэн орол-влак шога, тэвэ иктэ йанлык коваштым шарэн онча. Төран кулышт-влак нэлэ мешакым нумалыт. Тидым *Мэдвэдъев* художникын «*Йозакым вийэш налаш*» лүман сүрэтыштыжэ пэш сайын ончыктымö. Ик мэтр кутыш выньэрэш художникын чийажэ, мастарлыкшэ—пэш чот чонэш логалшэ—ожнысо илышын нэлыжым, ойгыжым ончыктэн пуэн. Тидэ сүрэт—изи сүрэтын кугу историй ончыктымэжым, кугу вийжэ улмым палдара—кугыжа, төра ваштарэш кайаш, каргалтшэ, мыскылалтшэ, орланышэ шэмэр калыкым утараш чоным тарвата.

Тэвэ вэс сүрэт: кугыжа ваштарэш кайшэ Разинын вольна казак, руш, марий, сүас шэмэр-влак пуш дэн лопка Йул вүд дэнэ кайат (*Мэдвэдъев* худ. сүр.).

Жап эрта. 1905 ийыштэ кугыжан власть, капиталист-влак ваштарэш уло эл тарвана. Марий шэмэр кок-

„Мөнгөш арестовайымэ“ ЙЭГОРОВ
худ. сүрэтшэ.

лаштат кугу тарванымаш лийэда.

Тэвэ йамдылалтыт: «Ола гыч агитатыр толын» (Горбунцов худ. сүрэтшэ). Изи пычкэмыш пөрт, үстэл үмбалнэ „чули-и“ койын изи гына лампэ йула. Покшэлнэ, үстэл ваштарэш шогалын, агитатыр пэш ойла. Погынэн шичшэ марий-влак ик мутшымат пылыш дэч өрдыш ынэшт колто — пэш колыштыт. Шинчашт писэ, йула.

Крэсаньык-влак тарванат. Чодра. Зимовко үмбаке күзэн шогалын иктэ пэш ойла. Калык шуко погынэн, йыр шогат. Түрыштө йыр-ваш пычал кучэн орол-влак шогат («1905 ийыштэ Кокшамар крэсаньык-влакын митингышт» — Йэгоров худ. сүр.). Кокшамар востаньэ вуйлатышэ-влакын (Ключников, Ярмушкин, Орлов) сүрэтышт уло.

Тэвэ Краснойар йорло крэсаньык-влак имньэшкэ полицэ үмбаке чодра воктэнсэ корнышко шугыньо, пагср, товар дэнэ лэктыныт, полицым шокшэштарэн колтат—шкэ эрыкыштым, мландыштым аралынешт (Йэгоров худ. сүрэтшэ).

Кугыжан власть ваштарэш рэволюцо вэрч тарванышэ-влакым поктылыт, кучэдат. Лапка, пычкэ-

мыш марий пөрт. Уло илышын нэлыжэ тышкэ погынэн. Лүп вэлэ. Пызыра. Изи окнала гыч изиш волгыдо пура. Марий кугыза, пусакыш, вургэм ора воктэн пүгырнэн шинчын, пэшаак ойгыра. Куважэ эргыжэ дэк шунгалтшаш гайлийын пэш шортэш. Мо тыгайэ? Мо лийын? Эрык илыш вэрч кучэдальшэ ик йоратымэ эргыжэ кок стражник кучэн нангайат китыжын кидыштыжэ кычал муморэволюцион литэратур, кұвар үмбалнэ, олымбалнэ кушкэдмэ кагаз кийылтэш. Стражник-влак коклаштэ рвэээ марий вуйым кұш нөлтэн—ида ойгыро, рэволюцо огэш пытэ—маншыла ачажым, аважым пытаргыш кана ончалэш. Тыгэрак Йэгоров художник «Мөнгөш арестовайымэ» сүрэтыштыжэ ончыкта.

1905 ийыштэ рэволюцо вийым кугыжан власть сэнгыш. Кокшамарышкат вице-губэрнатыр Кобэко толын, казак-влакым кондэн, калыкым вий дэн погэн, казак, салтак-влак дэн авырэн шогалтэн, йодыштэш. Рэволюцо вэк шогышо-влакым Йул воктэчын казак-влак катыргыш, чурмаш нангайат. Имньэ үмбач кырат, имньышт дэн тавык-

„Арэстовайэн катыр-
гыш нангайт“
ЙЭГОРОВ худ.сүрэтшэ.

тынэшт — поктаг, поктаг. Тидым *Йэгоров* художникын кок акварэль сүрэтшэ ончыкта.

Выставкысэ дэч поснат марий областыштэ ожно лийшэ рэволюцион паша нэргэн сүрэт улэда. Тэвэ: товар, шаньык, пагор, күй налын Шэрэмэтьэв графын дворэцшым шалаташ кайат, йошкар флаг лойга тушто: „Да здравствует свобода“ тизымо. Тыгэ *Владимирский* художник «*Восстание в Юрине в 1905 г.*» сүрэтла. Тидэ сүрэт уло Совет Ушэмыштэ шарлэн, пэчэтлэн лукмо (ИЗОГИЗ. М.-Л. 1930. Тираж 60.000).

Октябрь рэволюцо, Совет власть кондымо эрык илышым, социализмым куанэн, чот ыштымым „*МАО кызыт да ончык*“ отдэл вэс зылыштэ сүрэт-влак ончыктат.

Тэвэ «*Йал совет засэданьэ*» (*Горбунцов* худ. сүрэтшэ). Ожно вүр йүшө-влакын властышт миллион дэнэ пашазэ дэн кресаньык-влакым пызырэн, шэмэр калыклан ойгым кондэн, ший шэр гай шинча-вудыштым, шөртньо дэч шэргэ вүрыштым йоктарэн. Шэмэр-влак нэлэ дэч нэлэ пашаштышт кэчэ мучко илнэн нойэн пашам ыштэн, пүж-вудым йоктарэныт гын, тидэ

чыла капиталист, помэшык, кулак-влакым ший-шөртньыштө ашнэн, нунын күсэнштым овартэн. Совет власть мэмнан шкэнан власть, шэмэр калыкын властышэ, вүр йүшө клас пытарышэ, эрык, улан культуран социализмым ыштышэ власть. Сүрэтыштэ ожнысо пызырнышэ марий огыл—у, пэнгыдэ, бойвой калык пэш күлэшан пашалан чот пижын, воза, кангаша. Ончалмышт вик, шинчашт писэ. Кугыжаныш пашам ышташ, вуйлаташ пөрийэн дэнэ төрак ўдрамашат полша—йал совет засэданьыштэ ўдыр уло. Вэс сүрэт «*Лудмо пөрт*» (*Горбунцовынак*) ожнысо пэш пычкэмыш марийын культуран илыш ыштымым ончыкта. Чылан вэсэла улыт, книгаг, газэтым, журналым лудыт, кангашат. Ўдыр качэ-влак сай чийэныт. Лудмо пөртыштө йочажат, шонгыжат, пөрийэнжат, ўдрамашыжат погынэныт. Тэвэ «*Йочасат*» (*Атлашкина* худ. сүрэтшэ). Могай пэлэдалтшэ, ушан, вийан, йытыра рвэээ калык кушкэш! *Тимофэйэв* художник вүд станцым сай сүрэтлэн.

Марий шэмэрын культур дэч чот шупшылтмыжым уло Совет Ушэман пэчэтлэн лукмо *Платунова*

художницын «*Книгоноша у марийцев*» сүрэтшэ ончыкта (ГИЗ. М.-Л. 1929. Тираж 100.000). Марий йалышкэ книга ужалышэ толын. Уло йал пайрэм гай чумыргэн, куанэн книгам налэда.

Тошто марий эл—чодра пусак-вашталтэш. Кугыргыл йогышо Какшан гоч тэвэ күртнӧ корно кӱварым ыштат, кок вэлнэ вийаш, кӱкшӧ дамбэ (*Горбунцовын сүрэтшэ*), тэвыжэ чодра коклаштэ пэрвой пойдэд ваш лиймэ—знамэ дэн калык погынэн (*Йегоровын сүрэтшэ*).

Шога-вуйан, кыньэ тулэ гай йарнышэ вӱльан, шӱк шудан, кошкэн шэлышт пытышэ такыр пасуан акрэт годсо йал озанлыкат социализм корно дэн кайшэ эн ончыл, эн кугу йал озанлыкыш савырнэн. Сүрэтлаштат тидэ ончыктымо.

Йалышкэ «*Первой трактор*» толын. Чылан погынэныт, шонго-влак өрмалгэн ончат. Калык йывыртэн. А тэвэ өрдыштырак кулак шэм кишкэ гай чужла, тракторым шӧрын онча, йолташыжлан ала мом пылышышкыжэ ойла. Тыгэ йалышкэ трактор толмым *Горбунцов* художник ончыкта. Вэс сүрэтыштыжэ трактор дэн колхоз пасу куралмым ончыкта. Умбалнэ ола, у стройкыла, башньэ мойн койыт. Рвэзэ калык мландым уйанда—тракторлан куралаш тэрысым шалатат. Паша вэсэла, тракторист дэн ұдыр ваш ончал шыргыжыт. Кумышо сүрэтыштэ колхозник-влак трактор почэш тӱрдэмэ машинам пижыктэн пэш тӱрэдыт, вигак кылтам пидын, нумалын погэн чумырат. Пӱртӱсат сылнэ, кэчат ойар.

Блинов художник «*Энэр колхозын бригадыжэ шурно шиймым*» сүрэтлэн. Трактор, кугу шиймэ машина, чыла калык вэран вэрыш-

тыжэ—паша шолэш вэлэ. Пырчым оптэн имнэ дэн вигак складыш нангайат. Умбалнэ колхозын у кугу стройкыжо койэш. Моло акварель сүрэт-влакыштат колхоз стройко, кустар паша, илыш-йӱла мойн сай ончыкталтыныт.

Ожнысо трэнчан, кӱр, олым лэвэдышан, тайнылшэ пэчан, лоп-шудан, почкалдышан, коршанган, чыра тулан пычкэмыш йал олмэш кызыт у йал, колхоз стройко. Тэвэ у йал: школ койэш, коператив. Воктэнжэ марий пӧрт дэн шонго кугыза шинчылтэш, йоча-влак шар-шудышто шинчат, шогылтыт, нунын коклаштэ йошкар галстуканат улыт. Марий ватэ изи ұдыржым вӱдалтэн толын. Рвэзэ марий күртнӧ воштырым кӱшкӧ пуа. Монтӧр-влак тошкалтышым шогалтэн күртнӧ воштырым шупшыт. Марий йалыштэ электричэствэ, радио, тэлэфон! (*Тимофэйэв* худ. «*Монтӧр-влак толыныт*» сүрэтшэ).

Марий область—чодран область. Сүрэтыштэ тидат йатыр ончыкталтын. Тэвэ *Горбунцовын «Чодра румаш»*, «*Чодра шупшыктымаш*» сүрэтшэ, *Тимофэйэвын «Тэгыт лукмо завод»*, *Блиновын «Чодрасэ ударник-влак»* да «*Чодра завод»*, *Тимофэйэвын «Чодра волтымаштэ»* сүрэт-влак социализм ыштышэ у элланна у стройматериалым пумынам, чодра ударникым ончыктат.

Элна вэсэмэш, вийангэш, сылнэштэш. Сэнгымашна пэш кугу. Тидым сүрэт-влак раш сылнын ончыктат. Экономик, культур, искусство фронтышто сэнгымашна, чот вийнэн толмына партий вуйлатымэ дэнэ, лэнин наций политикым чакныдэ илышыш пуртэн шсгымо дэнэ лийын.

Тэвэ сүрэт: марий йал. Тэлэ кэчэ.

Тымык. Шикш мэнгыла кўшкө кўза. Пушэнгэ-влак лызыштым сакалтэн шып шогат. Калык йал покшэк йал совет ончык погынэн. Шып шогат. Покшэлнэ шэм флаг. Тэвэ вэс йошкар флаг, тушто „Ленин партий вийан лийжэ“ возымо. Тидэ Владимир Ильич колымо кэчын марий йалысэ, колхозысо митинг. Чылан тусыштө ойго. Пэнтыдын шогат: Ленинын ойжым шуктэна маншыла койыт («Марий йалыштэ Ленич кэчэ» Горбунцов худ. сүрэтшэ).

Тыгэракын сүрэт-влакым ончэнпытарышна. Уна-влак йырэм погынэн шогальыч. Шангэ ончыктыл ойлэн каймэм годем нуно пэш шып колыштыч. Ындэ ойлаш, йодышташ тўнгальыч.

Эн ончыч иктыжэ пэлэштыш:

— Ик шот дэнэ—пэш шуко, пэш кугу паша ыштымэ, вэс шот дэнэ—пэш шагал.

Тидэ ой мэмнан сүрэтлымэ искусствынам пэш моштэн аклымаш: рэвольуцо дэч ончыч нимат укэ ыльэ, тидэ ийлаштэ пэш кугун ыштымэ, а кызытсэ жапын кўлэшлыкшылан тидэ пэшак шагал, ончыкыжым тидэ пашанам чот-вийандэн колташна кўлэш.

Вэс уна каласыш:

— Тидэ выставкын ойжо пэш кугу. Нинэ сүрэт-влакым ончэн марий калыкын историйжым, кугыжа годем орланэн, пызырнэн, тўнчытэн илымыжым, марий кокласэ рэвольуцо пашам, Октябр рэвольуцо дэч вара кузэ нолтын социализмым ыштэн толмым раш ужаш лийэш. Адак марий элын сылнэ пўртүсшө онгай ончыктымо. Тугэ гынат, тидэ пэш шагал. Сүрэтлымэ искусствыда кызытсэ илыш дэч пэш шэнгэлан кодын. Тэвэ шуко завод-влакда

(Лопатино, Марбумстрой, йанда завод, коваштэ завод, молат) сүрэтлымэ огыл, кызытсэ колхоз илыш, МТС, мойн тыгак ончыктымо огыл, областыдан кугу йэнгышт (партий, совет организацэ пашазэ, писатэль, поэт, художникат) сүрэтлымэ огытыл, адак знатный йэнгат, ударник-влакат огыт ончыкталт. Сылнэ пўртүсдат вишкыдын ончыктымо. Тидэ пашалан чот пижман.

Тидэ йолташат пэш чын ойлыш.

— Адак тидымат ончыктыдэ оклий,—манэ кумышо уна,—сүрэт-влакын сылнылыкышт шагал. Тэвэ Москосо Третьяковская галлерештэ, альэ Ленинградысэ Эрмитажыштэ, Русский музейыштэ ончэ-тат—кушто улмэтым мондэт, сүрэтлымэ йэн-влак дэнэ пырля илымэтла, сылнэ пўртүс коклаштэ шогымэтла чучын колта—шўмыш пэш чот логалэш. Тэвэ Иоан Грозный эргыжым пуштмо сүрэтым йужо йэн ончэнат огэш кэрт, тунар чот шўмышкыжө логалэш. Вот тидэ тыштэ шагал. Илышым сылнын ончыктыман. Йытыралыкат (изящество) шагал.

Пытартышлан мыйат нунылан каласышым:

— Ойлымыда пэш чын. Тидэ альэ мэмнан тўнгалтыш паша вэлэ. Ончыклык пашана пэшак кугу. Кызыт шуко ситыдымаш, экшыкнат улэда. Тэвэ музейын тўжвал вэлжым налаш гын, сүрэтым, тўрлө экспонат сакал калымым налаш гынат, вожылмаш вэт, мо улыжымат альэ сайын ончыктэн она мошто. Тидым вик каласаш возэш. Вашкэ гына тўрлаташ пижашна кўлэш.

Ик йолташ мый дэчэм йодо:

— Тидэ музей дэч посна марий сүрэт-влак иктаж вэс вэрэ улыт мо?

Адак иктаж марий сүрэт пэчэтлалтын мо?—маньэ.

— Тидэ музей дэч посна марий сүрэт влак Козмодэмйан курык марий музейыштэ йатыр улыт, Горький оласэ, Мосскосо, Ленинград музейлаштат улэдат. Нуным мэ альэ учотыш налын она ул, сайын она шинчэ.

— Нуно сүрэт гыч копиям ыштэн тышкэ чумырашда күлэш. Марий областьын рүдö олашыжэ марий живопись галлэрэйим ыштыман,—йолташэм пэлэштыш.

— Чын, пэш күлэш,—маньым.—

Уна-влак адак йодыштыт:

— Кадр шотышто кузэрак?

— Кунар марий художникда уло?

— Калык гыч лэкшэ талэ художник-самородокда уло мо?

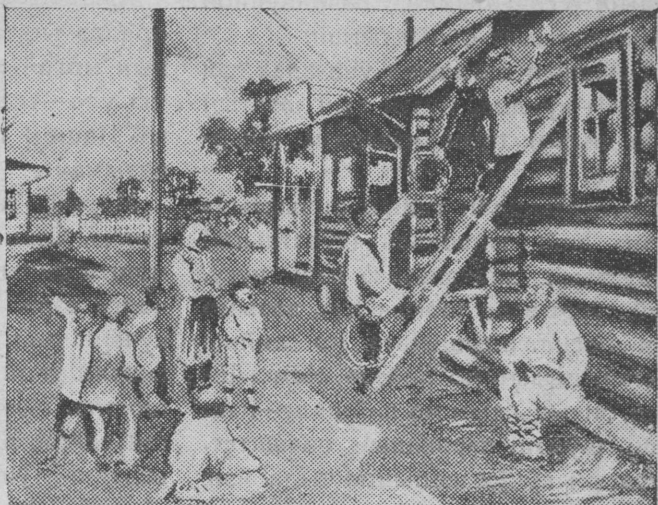
Уна-влакна рүдö вэрышкак логальыч. Вот тидэ шотыштат пашана пэш томам. Уна-влаклан ваш мутым пуэм:

— Кызытсэ жаплан тидэ шотышто мэмнан эн вичкыж вэр: талэ художникна марий гыч укэ. Ик курык марий уло—Америкыштэ.

Областысэ руш художник-влак

(Йэгоров, Горбунцов, Яаковлэв, Блинов), адак öрдыж гыч үжмö художник-влак (Тимофэйэв, Мэдвэдэв, молат) сүрэтлэныт. Тидат пэш сай, нунат кугу пашам ыштэныт. Кызытрак Моско гыч монь талэ художник-влакымат үжмаш укэ. Нуным областьыш үжаш күлэш, нуно марий сүрэт искусствым вийангдаш пэш чот полшэн кэртыт. Адакшымы тыштэ улшо художник-влакат иктыш ушымо огыт ул, кустар шот дэнэ пашам ыштат. Художэствэннэ студийым почаш күлэш. Эн тунжө—наций кадрна укэ, кызыт художэствэннэ ВУЗлаштэ тунэмшат укэ (Йошкар-Ола гыч лач Воскресенский вэлэ Ленинградыштэ художэствэннэ Академийыштэ тунэмэш). Художэствэ корно дэн наций кадр йамдылаш пэш чот пижашна логалэш. Адакшым „самородок“—влакат мондалтыныт, нуным кычалмашна, туныктэн куштымашна укэ. Тидэ шотышто районла организацэ-влакат нимат огыт ыштэ. „Самородок“—влакым кычалаш күлэш, нунылан полшаш күлэш, нунын пашаштым уло областьлан

„Йалышкэ радиом, тэлэ-
фоным пуртат“ ТИМОФЭ-
ИЗВ худ. сүрэтшэ.

ончыктыман. Ончыкшым пашам тугэ шындыман: кажнэ район шкэ талэ художникшэ, скульпторжо дэн моктанэн кэртшэ. Вот тидэ кызыт йөршынат укэ. Тидэ пэш кугу экшык. Эсогыл, сүрэт-влакым моштэн сакалэн (экспозице), толшо уна-влаклан, культур нөлтын шогышо пашазэ, колхозник массылан (нунын трэбованышт эрэ кўза, сүрэт искусствым ончашат эрэ толыт, шу-жэмыт) моштэн ончыктышо музей кадрнат укэ (кызыт лач пагалымэ П. Т. Кочэтов йолташ гына шкэтын шогылтэш, такшэ музейым тёрлаташ чот пижын).

Уна-влакак тидэ нэргэн шуко ойлышт. Кызытсэ сүрэт-влак, посна художник-влак нэргэштэ* тыгай ойыш лэчна:

Тимофэйэвын, Мэдвэдьэвын сүрэтышт-влак сай, мастарын ыштымэ улыт. *Горбунцов* театр гыч лэктын, тудын сүрэтлаштыжат декораций пуш уло: пүртүсым (пэйзажым) сай сүрэтла, жанр шотан сүрэт-влак сайын огыт лэк (марий-влак пўгыр

* Ончыкыжым художник-влак нэргэн посна-посна статьям возаш күлэш. Рэдакцэ тидым ончыклан планыш пурта.

лэктыт, йытыра огыт ул, кап-кыл, адак айдэмын кумыл тўсыжэ сайын моштэн ыштымэ огытыл). У тьэмым налын тошто айдэмым, пызырналтшэ „лустри“ марийым сүрэтлымашкэ лэктэш. Пытаргыш сүрэтлаштыжэ („Чодра румаш“, „Лэнин кэчэ марий йалыштэ“) художник сайрак сүрэтла. *Блиновын* сүрэтлаштышт йонго у формо. Тугэ гынат, мастарлык шагаллан вэрчын айдэмэ, имнэ мойн пуаншэ, пёрдэм капан лэктыт—илышэ койыш шагал, а у, пэнгыдэ, таза, йытыра айдэмым ончыкташ-төчымыжэ уло. *Йэгоров* айдэмым мойн сайын сүрэтла, сүрэтым ончэн айдэмын кумылжым, шонымыжым (психологий шотым) палаш йөсө огыл („Мён-гэш арэстоваймэ“, „Чодрасэ митинг“). Но мэмнан художник-влакын натурализм корныш лупшалтмышт койэш. Тэхнологий, дэтал, пространство шотышто йонгылыш улэда. Сылнылык, йытыралык (изящество) альэ күшыл вэрыштэ огыл. Ончыкыжым мастарлыкым нөлтэн, социалист рэализм мэтодым сүрэтлымаштат вүдэн нангайшэ тўн мэ-

тодыш савырыман, рэволюцион романтикымат ончыктыман.

Тыжакын пагалымэ уна-влак дэн мутнам кўрлна, музэй гыч лэктын ваш кидым пуэн чэвэрлэн ойырлышна.

Пытартышлан тидым ончыктыдэ огэш лий: живопись (сўрэтлымэ) искусствын значэньыжэ пэш кугу. Сай сўрэт-влак шомак дэч, возымо дэч посна, ылышыштэ мо лийын шогэн, кызыт мо лийэда, мом ышташ, ончыкыжым мо лийшаш—пэш раш, шўмэш пэрнышын ончыкшат. Сўрэтым кўчўк жапыштэ чыла йэн (грамытдымат, шагал грамытанат) ончэн „лудын“ ынглэн мошта. Адакшым сўрэт айдэмын кўльтуржым, кумылжым нўлта, тўньам осал вэчшат, сылнэ дэч сылнэ вэчшат палыкта, художэствэन्नэ воспитаньым пуа, айдэмым уэмда. Садлан тидэ искусствымат чот аклыман, вийандэн колтыман.

Сўрэтлымэ искусство нэргэн возымо дэнэ пырльа сўрэт дэк чак шогышо моло искусство нэргэнат ик-кок мутым каласыдэ ок лий. *Скульптур* (айдэмым, моло тўрлў арвэрым, пўртысымат шун, гипс дэн нэнчэн, альэ кўм, пуым, мэталым локшычын ыштымэ) искусствымат мондыман огыл. Вэт мэмнан Марий областыштэ тидэ паша йўршынак огэш кой. Тидэ шотышто вэрласэ мастар „самородок“-влакат чылт огыт кой.

Архитектурышто (пўрт, тўрлў оралдэ ыштымаштэ) марий калыкын могай ойыртэмжэ, сылнылыкшэ уло—тидымач нимат она шинчэ. Пашам тидэ корно дэнат тарватыман.

Марий калыкын *тўржў* пэш сылнэ. Сылнэ гынат, сайын ыштэн моштыдымылан вэрчын вургэмым карга вэлэ. Тидэ сылнэ тўрым мэ кучылт она мошто, у сай вургэмым ышташат корным шагал ончыктэн шогэна. Мэмнан тўр образэцым погэн сайэмдаш кўлэш, сылнэ вургэм ышташ тўнгалман. Мэмнан сылнэ тўр образэц-влаклан вэс кугыжанлаштэ милион дэнэ пуат вэт. Тидэ шэргэ акан сылнэ искусствымат вийандэн, сайэмдэн колташ чот пижман.

* * *

Вашкэ Марий областыын 15 ий пайрэмжэ шуэш. Октябр рэволюцо лиймылан, Совэт власть шочмылан 20 ий шуашат шуко кодын огыл. Нинэ кок кугу пайрэмымлэш сайын ваш лийаш кызытак йамдылалташ пэш чот пижман. Ожно тўнчыгэн шушо марий калыкын рэволюцо дэч вара Лэнин-Сталин национальнэ политикым ылышыш пэнгыдын пуртэн шогэн чыла фронтыштат кугу сэнымаш ыштымынам искусство (живопись, тэатр, кино, скульптура, архитектура, тўр, т. м.) гоч ончыкташ, рапортовайаш—кугу чэс!

РЭДАКЦЭ ДЭЧ: Тидэ очэрк-статьяштэ шындымэ проблэм-влак пэш кўлэшан улыт. Тидэ нэргэн чыла лудшо, культур пашайэн-влакым возаш йодына. Вэрласэ художник, скульптор, сылнын тўрлышў талэ йэн „самородок“-влакым ончыктэн возэн колтыза. Адак „У Вий“ журнал вэрласэ художник-влакын сўрэтыштым пурташ тўнгалэш, сўрэтлэн колтыза.

Рэдакцэ.

ПҮНЧЭРСКИЙ

ДИМ. ОРАЙЫН ТВОРЧЭСТВЫЖЭ

Кумышо №-ан „У вий“ журна- лэш М. Шкэтан „Алашада пакма“ статьяштэ критик-влакым титаклэн возыш.

Самокритик шот дэнэ мыланэма т логальэ: „Пүнчэрский Орайым шу- гыньылэн пуэн гын, Орай кызытат ушым налын шуктэн огыл!..“

Ик манаш, Шкэтан шкэжат кри- тик-влакым „критик сэмынак“ шу- гыньылаш (шугыньо дэн шэлыш- таш) тўнгалын.

Мутат укэ—тыгай критикынат пайдажэ уло. Ик пайдажэ—Шкэта- нын сэрымыжым лудмэкэ, Орайын творчэствэ корныжым кэлгынрак тэргэн налаш шонэн пыштэнам. Тэвэ ындэ сэдэ шонымэм шуктэм.

Литэратур произвэдэньым тэргаш куштылго пашак огыл. Йужыжо шонат: ойлымаштэ, альэ повэсты- ыштэ титакым альэ ситыдымашым муаш йөсө огыл. Титакым муымэ- кэ писатэлым лупшэн вэлэ нал, клас тушман—манын йарлыкым пыжык- тэн пу... вара чыла пашажат пы- тыш. Вигак каласаш күлэш—ма- рий литэратурыштат сэдэ гай ти- так лийэдэн. Сэдэ гай „критик“- влакым Шкэтанак пэш сай лүмдэн моштэн ыльэ. „Капка йўмалсэ пий сэмын опат“ тудо манын ыльэ. Тыгэ йарлык пуэдымаш, тўж- вачын гына критиклымаш—РАПП- ын титак могыржо ыльэ. Путырак раш: тугай критикэ писатэлылан кушкаш полшэн огыл.

А мланна Бэлинский манмыла тўжвачын огыл, а көрго гычын ли- тэратур произвэдэньым тэргэн на- лаш күлэш. Критиклан писатэлы- ын тўн шонымашыжым умлэн налман, тунам ижэ тудо писатэлы- ын ситыдымашыжым, сылнылык- шым умла. Совэт критикланат

Бэлинскийын мутшо кэлша. Чы- нак, тидэ мутым тыгэ умлыман огыл: пуйто критиклан партийнысть вэрч кучэдалман огыл, пуйто кри- тик чылаж дэнэ кэлша, чыла ти- такланат оправданьым муын пуа. Укэ. Критиклан партийнысть вэрч чот кучэдалман, клас тушманын идэологийжэ дэн тудо нигунамат кэлшэн ок кэрт. Тидыжэ раш.

Писатэлылан ылышын чынжым ончыкташ күлэш. Кызыт социа- лист рэализм метод дэн сэрыман — маныт. (Умбакыжэ Орайын творчэ- ствыжым тэргымэ годым социалист рэализм нэргэн мэ кумданак умыл- тарэна). Но тугэ гынат, ылышын чынжым критикланат шинчэн шо- гаш күлэш.

Йужунаман тыгэ лийын колта: писатэль завод нэргэн сэрэн. Критик тудын сэрымыжым тэрга—„завод нэргэн сэрымэ гын, тидым да ту- дым, сай типым да осалым, парт- организацым, дирэктырым, комсо- молым да молым ончыкташ күлэш ыльэ, а тудо ончыктэн огыл гын, значит, идэологийжэ тудын кэлшы- шэ огыл“ манэш.

Марий литэратурышто тыгай критик нэргэн кутыраш тўнгалмэ- кэ вигак Ачпэ ушэш возэш. Ту- до ик статьяштэ сэдэ гай йодма- шым шындэн ыльэ: молан жэно- тдэл ончыктымэ огыл? Умлаш лий- эш: тыгэ критиклаш тўнгалына гын, ик писатэлыат ик произвэдэнь- ымат тугай критиклан кэлшышым сэрэн ок кэрт. Йужо писатэль за- вод дирэктырымат ок ончыкто, ик ударникын ылышыжым сўрэтлэн, чумыр пашазэ класын талын куш- мыжым ончыктэн пуа.

Садэ гыч критикын задачыж нэргэн тыгэ манына: критиклан сылнэ мут гыч могай тўн шоныма-

шым писатэль шындэн, тудым по-чын пуыман, варажэ шкэ шоны-машыжым (идэйжым) кузэ сүрэтлэн, тудын сүрэтлымыжым илышын чынжылан шотлаш лийэш мо, сыл-нылыкшэ могай, кузэ лудшо-влак дэкэ тидэ сылнэ мут шуэш мо, кузэ лудшын чонжым тарвата.

Тэвэ тыгай задачэ критикэ он-чылно шога, кажнэ критикланат сылнэ мут тэргымэ годым ты он-чыктымэ тўн задачэ-влакым мон-дыман огыл.

Тэвэ тыгай задачым шындэн, мэ Д. Орайын творчэствыжым тэргэн налаш шонэна. Умбажыжэ ышкэ-ат ужыда—Орайын творчэствыш-тыжэ шуко ситыдымаш уло. Соци-алист рэализм мэтодым тудо альэ кўлынак умлэн шуктэн огыл.

Д. Ф. Орай 1929 ийыштэ сылнэ мутым сэраш тўнгалын. Тулэч он-чыч тудо совэт пашаштэ шогэн, тўрлө вэрэ пашам ыштэн. Сылнэ мутым сэраш тўнгалмыкжыат тудо общэствэный пашам кудалтэн огыл: Комунар-газэтыштэ (Шэрнурышто) шогыш. Вара „У пижай“ колхо-зым почынат, тушко вуйлатышы-лан кайыш. Иалысэ илышым, клас кучэдалмашым тудо сай шинча. Кузэ шинчыман огыл—вэт тудлан ышкаланжэ кулак кашак ваштар-эш кучэдалаш логалын.

Д. Ф. Орай—йорлэ крэсаньык гыч лэктын. Сандэнак тудлан тунэ-маш йөн лийын огыл. Тудо йал школым вэлэ пытарэн. Йалысэ школым вэлэ пытарэн гынат, рэ-вольуцо дэч вара лийшэ илыш, совэт паша тудым тугэ шуарэн, Орайат писатэль лийын кэртын. Д. Орайын писатэль лиймыжым шоналтэтат, Лэниннын рэволюцын талантлан вийнаш йоным ышты-мыжэ нэргэн ойлымыжо ушыш пура. Совэт власть годым йалысэ школ пытарышат писатэль мартэ кушкын кэртэш.

Тидэ статьяштэ мэ повэсть-влак-шым гына тэргэн налына. Коньэш-нэ, Д. Ф. Орайын ойлымаш-влак-шымат тэргаш кўлэш ыльэ, но

мэмнан кидыштына ойлымаш-влак укэ улыт. Сандэнэ мэ шкэ шоны-машнам тўрыс шуктэн она кэрт. Ала Орайын чыла ойлымаш-влак-шым погэн, посна кнагам лукташ Маргосиздатын ушышкыжо пура, манын вучэна.

Вигакаласаш кўлэш: повэсть-влак дэнэ тагастарымаштэ ойлы-маш-влакыштэ ситыдымаш туна-рак шуко огыл. Ойлымаштэ илы-шын посна ужашыжым налын, посна йэнгым сүрэтлэн, тудо илы-шын чынжым сайынак сүрэтлэн. А повэсть вэт илышым тўрлө мо-гыр гычат, адак тўрлө жапым, тўр-лө йэнгым сүрэтла, сандэнэ повэсть сэрымэ годым йөсылыкшат шукак лэктэш.

Ойлымаш-влак гыч тока гына (24 йульышто) „Марий Комун“ га-зэтэш пэчэтлымэ „Мотор илышым“ налына. Тыштэ тудо совэт авиацын колхозниклан кўлэшыжым моткоч сай ончыктэн моштэн.

Колхоз бригадир Мошкинын шо-лыжо пўтыралтын. Операцым ыш-таш огыл гын, Мошкин вашкэ ко-ла. Содор гына Йошкар-Олаш нан-гайаш кўлэш (Шэрнурышто хирург укэ). Автомобиль дэнэ колташ тыр-шат. Йэшыжэ шортэш. Автомобиль оза тугай чэрлым налаш лўдэш: корнышто кола гын, мом ыштэт.

Лач льотчик колхоз бригадирын ойгыжым ужэш. Тудо эроплан дэнэ нангайаш кэлша. Чыланат куанат.

Изи фактым Д. Орай пэш сайын сүрэтлэн моштэн:

...Шэрнур аэродром гыч туй бригадирым налын самолёт кы-ньэльэ. Шэрнур ўмбалам пёртыл-дэн савырныш. Туй бригадирын йэшышт вуйым комдык кудалтэн ўлўчин, йывыртэн, шортын он-чалтат. Нунын кумылышт „СССР“— манын сэралтмэ самолёт тагыт кўзыш. Каважэ кандын-кандын волгалтэш. Кэчыжэ мо шот чэвэр! Мэлын шогалын ончалатат, млан-дышкэ ший шортньө йогымыла койэш. Укэ, ший шортньө огыл, тулэч шэргэ, кэчэ йолэш шэмэрын пўж вўдшө йылгыжэш*... Куанымашым ончыкташ Д. Орай

посна мутым, оригинальныйым муын. Тўнгалшэ писатэль-влак шу-кыжо годым иктаж могай кугурак писатэль сэмын сэраш тóчат (подражаний манмэ уло). Д. Орай вигак оригинальный йылмым муын. Тудак вэлэ тугэ воза, молын тугэ возымым от му. Иылмэ шотышто моткоч йандар йылмэ дэнэ сэра.

„Йотэштшэ“ повэсть нэргэн критик статья пэчэтлымэ ыльэ. Кэч Шкэтан—шугынбылэн манэш гынат, тўн шотышто Орайын сэдэ повэстьыштэ улшо ситыдымашыжэ күлэш нарэ ончыктымó.

Писатэлын тўн идэйжым „Йотэштшэ“ манмэ мутшак ончыкта. Вэс сэмын каласаш гын, локтылалтшэ, пужлышо—манаш лийэш.

„Йотэштшэ“ повэстын гэройжо Йамэт йалыштэ илымыж годым активист ыльэ. Садлан тудым кундэмысэ совэт погынымашыш дэлэгатлан колтэныт, а садэ погынымаштэ обисполком члэныш сайлэныт. Вара кундэм олаш паша ышташ каймэкыжэ, тошто купэч ўдырым ваш лийэш, йалысэ танжым монда, купэч ўдыр дэн ушна, клас тушман дэн родо лийэш. Клас тушман дэнэ родо лиймэкэ тудо (Йамэт) нунылан вэрым кычалаш, пашэш тэмлаш тўнгалэ. Тидым палэн налмэкэ, клас тушман-влакым поктэн колтышт, Йамэтым шкэжымат паша гыч корандышт. Ватыжат (Ганья) тудым кудалтыш. Йамэт йалышкэ пórтылын, „шўвалмэ шўвылжым нэлаш“ тóча, тошто танжэ дэнэ ушнынэжэ, тудын марийжым пуштнэжэ. Ик могырым—Орай кугурак пашаш шогалшэ (выдвижэньэц)-влакым шижтара, клас тушман дэнэ ида пижэдыл: родым ида кучо, манэш. Тэвэ тидэ идэйным сўрэтлымаштэ повэстын сай могыржо уло (тидэ могырым пórвой статьяштэ күлэшынак ончыктымó огыл). Но... вэт чыла выдвигэньэц-влак Йамэт корно дэн кайэн огыт ул. Можэт, Йамэт гай чынак иктаж чудак улмашын, но литературын пашажэ— илышын чынжым ончыктымаштэ.

А илышын чынжэ тыгай: коммунист партийын кангашыжэ почэш пашазэ да йорло крэсаньык, колхозник кокла гыч эн талэ активист влакым совэт пашаш шупшын шогалтымэ кугу пайдам пуэн. Вэт ик могырым совэт аппарат гыч тушман-влакым луктэдэныт, вэс могырым выдвигэньэц - влакым шупшын шогэныт. Выдвигэньэц-влакат совэт аппаратым сайэмдымаштэ пугырак куго полышым ыштэныт.

Д. Орай выдвигэньэц-влакым сайын сўрэтла ыльэ гын (Йамэт дэч посна вэсымат, сай выдвигэньэцым ончыкта гын) тунам ышкэ идэйжым „клас тушман дэн ит пижэдыл“ сайын шуктэн манаш лийэш ыльэ.

Кэч могай йэнгат шкэ илышыжым сайэмдаш тыршэ. Йамэтат эн ончыч йалыштэ Эрвикам налын сай илышым ыштынэжэ ыльэ. Олаштэ купэч дэнэ родым кучэн, тудын ўдыржым марлан налын сай илышым ыштынэжэ ыльэ. Ик манаш—сай илышым ыштымашыжэ Йамэтын капитализм корно дэнэ кайэн колтэн. Совэт власть годым сай активист—социализм вэрч кучэдалын, илышым сайэмдаш тырша. Йонгылыш корно дэнэ илыш сайэмдышэ Йамэтым ончыктымэкэ, чын корно дэнэ кучэдалшэ активистым ончыктымó дэнэ илышын чынжэ сайрак сўрэтлалтэш ыльэ, повэстын акшэ, социальный функцийжэ да сылнылыкшэ күш күза ыльэ.

Илышыштэ улшо противорэчийым (кок корно дэнэ илыш сайэмдымэ йóным), социализм корнын сэнышашыжым Орай художник ужын моштэн огыл.

Тидэ повэстынштэ моло ситыдымаш-влакат улыт: наций вопрос шотышто, йалым ола ваштарэш шогалтымэ, йалым уто дэн моктымó, типым сўрэтлымаштэ мойн, но тидым чыла 1931 ийыштэ „У вий“ журналэш пэчэтлымэ статьяштэ ончыктышна. Тўн шотышто сэдэ статья ситыдымаш-влакым чынын ончыктэн. Туды-

жат уло—РАПП үпшат ыльэ: пар-
тий политиклан тупуй шогалын
манмаш да мойн. Сандэн угыч
тоштымак сэраш она түнал, луд-
шо-влакклан сэдэ статьям лудын
лэкташ кангашым пуэна.

Салтак ватэ Олыана—вэс түрлө
повэсть. Тыштэ марий үдрамашын
Октябрь рэволюцын сэнгэн налмы-
жым аралышаш вэрч кучэдалмы-
жэ ончыкталтын. Удрамаш нэргэн
марий литэратурышто пэш шукак
сэрымэ огыл, а граждан сарыштэ
кучэдалмыжэ йөршынак ончыктал-
тын огыл манашат лийэш.

Ик могырым Орай үдрамашын
куго вий улмыжым күлэш сэмын
сылнын ончыктэн моштэн.

Чэмуш дэн Олыана ваш йоратэн
илат. Герман сар—манмэт (импэ-
риалист сарым калык коклаштэ
тугэ вэт лүмдэныт) түналын. Олы-
налан Чэмушыжым сарыш ужа-
таш логальэ, шуко шинча-вүдым
йоктараш вэрэштэ. Марий дэч пос-
на илышэ Олыанан изи эргыжэ
Эрвий чэрланэн, Олыаналан адак
ойго. Ойгыш пэрнышэ марий үдра-
машым Орай сайын сүрэтлэн. Олы-
ана вокгэнак Йэкыш кува чонэш
логалшын сүрэтлымэ. Рэволюцын
вийжэ Олыанам күш нөлталын гын,
тудлан у илыш вэрч пычалым на-
лын кучэдалшаш вийым пуэн гын,
Чэмушын аважэ—Йэкыш кува, ты-
гай пуламыр жапыштэ изи уны-
каж дэнэ шкэ суртыштыжак илэн
эртарэн.

Кок түрлө үдрамаш тип ончык-
тымо: ик вэлым—рэволюционьэр-
ка, вэс могырым—сурт ончышо,
шып ойгырышо, йүк пуаш тошт-
дымо, пычкэмыш марий үдрамаш.

Олыанан мөнгө йалжым ошо-
влак налыт, түрлын ындырат, Йэ-
кыш кува дэн изи уныкажымат
пуштыт. Тидыжэ Олыаналан ошо
ваштарэш кучэдалаш вийым вэлэ
пуа (чын, тудо эргыжым чамана,
но тугэ гынат, ошо-влакклан шы-
дыжэ утыр йэшаралтэш).

Клас тушман-влакат, кузэ нуно
рэволюцо ваштарэш кучэдалыныт,
кузэ ошо влаккланат полшэныт, кузэ

Олыанам пытараш тыршэныт, са-
йын сүрэтлымэ улыт. Ик манаш,
Орай клас тушман-влакым сайын
сүрэтлэн мошта. Дзээртир-влакын
түсыштымат Орай мондэн огыл.

Чыла тидэ Орайын рэволюцо
вэкэ талын шогымыжым, рэволю-
цо йоратымыжым, рэволюцо мок-
тымыжым, үдрамашын куго вий
шочмыжым ужын моштымыжым
да клас тушман-влакын осал па-
шаштым ужын моштымыжым он-
чыкта.

Вэт сылнэ литэратур иктаж мо-
гай идэйым (шонымашым) образ-
(сүрэт) коч каласэн пуа. Сылнэ
образым пуышаш вэрч писатэль-
лан ик могырым илышым (объек-
тивный илышым) сай шинчэн шо-
гыман. Но илышыштэ түрлө факт
лийэда: факт-влакым сэрэт гын, ти-
дэ сылнэ литэратур ок лий. Писа-
тэлылан илыш гыч палэн налмы-
жым вэс могырым, вуйэшыжэ вэс
түрлынрак, шонэн сүрэтлаш күлэш.
(Художэствэный вымысэл—шонэн
лукмо күлэш). Тунам вэлэ писатэль-
шкэ идэйжым күлэш сэмын образ-
гоч сүрэтлэн кэртэш. „Иотэштшэ“
повэсть тэргымэ годым ужын улы-
на—Орай шкэ идэйжым сүрэтлы-
шыжла илышын чынжым мондэн.
Тыгэрак тудын идэйжэ күлэш сэ-
мын шэмэр массэ дэк шуын огыл.

Салтак ватэ Олыана повэстышты
Орайын идэйжэ тыгай ыльэ: үдра-
машын рэволюцо вэрч кучэдалмы-
жым ончыкташ. Ик могырым тидэ
шонымыжым тудо шуктэн. Но вэс
могырым—вымысэл шотышто тудо
илышын чынжэ дэч өрдыжыш ко-
рагын. Илышын чынжэ дэч ко-
ранмаш сылнэ мутын сылнылык-
шым үлкө волта, писатэлынын сэры-
мыжлан от үшанэ.

Тэвэ тидэ шот гыч Олыанан илы-
шыжым тэргэн ончэна. Олыанан
илышыжым писатэль тыгэ сүрэтла:

Олыана Чэмушым ужатэн колта.
Кэч изиж годым Лэнин кнагам лу-
дын гынат, „Солдатская правда“
газэт тудлан вэрэштын гынат (кузэ
вэрэштын?), Сэргэ Йыван толмо-
мартэ шып ила, салтак ватэ-влак-
лан илышыштэ тюрсыр уло нэргэн,

рэволюцо лийшаш нэргэн ик мутымат ок умылтарэ.

Фэвраль рэволюцын толкынжо марий йалыш мийэн шуэш. Шулько сэлаш калык погына. Врэмэный правительствын эмисаржым пуштыт. Восстаний лийын, дружин организовайлтэш. Могай чий дэн пычкэмыш лукушто сэдэ восстаний тарванэн? Мландэ вэрчын мо? Вэт Октябр рэволюцо дэч ончыч чумыр Россий мучко помэшык илэмым йулатэныт, мландыштым шупшын налыныт (аграрнэ бэспорьадкэ лийэдэн). Укэ, мландэ вэрч тарванымым огыл Орай ончыктэн. Фронт гыч пörтылшö салтак-влак да салтак ватэ-влак „сар ок күл“ манын тарванэныт. Тызгэрак, большэвик лозунгым, „импэриалист сарым граждан сарыш савырыман“ манмым пычкэмыш пусагыштэ октябрсэ рэволюцо дэч ончыч шукташ тунгалыныт лийэш. Тыгай тарванымаш илышын чынжылан ок тол.

Умбакажэ—дружин ваштарэш Врэмэный правительствэ отрядым колта. Ик отрядшым сэнгат, варажэ шкэжат шылыт—чодраш, илэмыш кайат. Восстаний вуйлатышэ-влак йужыжо шылыт, йужыжым ошо-влак кучат(малымышт годым). Ольанан гэрöйлыкшым ончыкташ лийын, сэдэ-влакым Орай тушман кидыш кучыкта. Вэт тугай жапыштэ лийшэ рэволюционьэр-влаклан пэш пүсö лийман, тушман кид гыч ышкэжат утлэн кэртят ыльэ.

Чынак, Ольга нуным утара. Вара чылаштымат кучат. Ала молан да... восстанэ тарватышэ-влакым Москош судитлаш нангайт. Ольанат Москош вэрэштэш. Очыни, тугай пуламыр жапыштэ восстаний тарватышэ-влакым Москош нангайташ мойн жап лийын огыл. Адак Россий мучко тугай тарванымашыж шуко вэрэ лийын, чылаштымат Москош судитлаш погаш врэмэнэ правительствылан күлэшыжэ лийын огыл.

Ольанам Москошто Октябр рэволюцо утарэн, тудо вигак йош-

кар гвардийыш пура, кучэдалаш тунгалэш...

Монгышкыжö толмэкэ рэволюцо пашамак ышта—дээртир влакым куча, армийлан полша, киндым мойн пога. Тудым дээртир-влак тэвэ-тэвэ пуштыт.

Тыгай рэволюцо жапым ончыл радамыштэ эртарышэ, тушман ваштарэш кучэдалашэ Ольга аваж дэ-кэ уналыкэш мийа.

„Ольана умбачын шинэлым сакалта гынат, пайрэм дэч вара йымачын шкэ тувыр шовыржымак чийа. Кутырымаш ожыш дэч шагал. Ожсыж дэч пушкыдо. Пашажат тунар ок ушно, ышкэжат ок пиж. Тудо удрамаш гыч камисарыш лэктынам, йонгылыш лийнам, шочшэмат, момат уло—манын, камисарлан шогымаш гыч кузэ гынат корангаш шонаш тунгалышэ“.

Тызэ Орай Ольанан чон тучмашыжым, чакнаш тунгалмыжым сүрэтлэн. Йалысэ пайрэмын сылныжэ, марий вургэмэт, моло ватэ-шамычын кутырымышт Ольанан чонжым пудратэныт, сандэнэ тудын тугай шонымашыжэ лэктын. Ала Орай—тошто йула дэч шкэндам эскэрыза—манын, шижтарымэ шот дэн тугэ сүрэтлэн манын йодышым шындаш лийэш.

Укэ! Орай—йалысэ пайрэмым, уна ватэ-влакын ласкан гына кутырымыштым йöратэнак сүрэтлэн. Крэсаньык шинча дэн илышым ончышо Орай йöратымэ гэрöйжылан—Ольаналан—крэсаньык койышым пуэн. Варажым шонэн-шонэн, оласэ удрамашым шарналтэн, Ольга шкэак йонгылышыжым умлэн, тудын дэч рэволюцо куатшэ адак монгö пörтылын.

Мутат укэ—крэсаньык удрамашын сэдэ гай чакнымаш лийын кэртэш. Тыштэ писатэль илышын чынжым умлэн. Но.. вымысэл—манмыжэ илыш чын дэч коран дэн. Вэт шоналтэн ончыза: восстаний тарванэнышэ годым, альэ дружиныштэ кучэдалмыжэгодым Ольга нан тугай чакнымаш лийын кэртын гын, тидэ жапыштэ чакнымаш ли-

Ийн кэртын огыл. Олыана рэволюццо тулэш ындэ сай шуаралтын. Сандэнэ умбакыжэ ышкээк добровольно Йошкар армыйш кайа.

Йошкар армыйыштэ кучэдалмэ годымжо Олыана ошо-влак кидыш вэрэштэш. Орайлан Олыанам ошо кид гыч утараш күлэш. Вара кузэ тудо тидэ фактым сүрэтла?

Ик могырым—Олыана ошо-влак ончылно кө улмыжо нэргэн чыла оила. Шкэ ылышыжомат ок чама-нэ. Тыштэ Орай романтик корныш возэш.

Вэс могырым—Орай Олыанажым утараш лийын ошо влакым тугай ангырам ыштэн сүрэтла. Ошо-влак палат: нуно Йошкар армей командирым, большэвикым кучэныт. Тугэ гынат, вигак огыт лү. Нуно ош салтак-влакым командир дэч посна вич мэнгэ коклаш ёрдышкө Олыанам лүаш колтат. Корнышто Олыана ош салтак-влаклан умылтара, нуным рэволюццо вэкэ савыра, тыгэ тудо утла. Моло сэмын утараш нигуззат ок лий. Орай шкэжат вэс вэрэ Йэкыш кувам кузэ лүйэныт (суд дэч посна, тужакак) моткоч сылнын ончыктыш, лудат гын, үпэт шогалэш. Олыанам утараш лийын Орай тугай вымысэлым ышта, тидэ вымысэл ылышын чынжэ дэч путырак чот торлэ, сандэнэ сылнылыкшэ үлкө вола.

„Карш корно“ повэстыштэ 12 ийаш рвэээ Пашэр ошо кидыш вэрэштэш. Тудым шпионлан шотлат. Туштат ош офицэр Пашэрым кучымо вэрышкыжак нангайа. Корнышто маскам ваш лийыт. Ош офицэр маскам лүйкала, тидэ жапыштэ Пашэр утла.

Тэвэ тыгай шонэн лукмаш (вымысэл) Орайын кок повэстыштыжат уло, кок вэрэжат ылышын чынжэ дэч ойырлэн шогат...

Тыгэракын вымысэл дэн ылышын чынжэ коклаштэ тыгай кугу торлымаш ок лий ыльэ гын, рэволюццо жапыштэ шэмэр ўдрамашым, тудын гэрройлык кучэдалмашым сүрэтлышэ путырак сылнэ произвэдэнэ лийэш ыльэ.

Чын, лудшо-влакын чонжым

„Олыана“ повэсть тарвата. Мэмнан шонымаштэ, колхозласэ литкружок-влак тидэ повэстыым тунамсэ салтак-ватэ влаклан лудын пуат гын, шукужо Олыанан ылыш нэргэн колмэкэ, мўгырэнак шортын колтыдэ огыт чытэ. Кажныжат шкэ орлык ылышыжым сай шарна. Но кажныжынак Олыана сэмын кучэдалаш вийжэ ок ситэ. А сылнэ литэратурын задачыжэ тыгай: тудо конкратнэ сүрэт гоч шэмэр ончылно шогышо классовый задачейм почын пуа, гэрройын ылыш корныжым сүрэтлэн, шэмэрлан ылышын чынжым умылтара, ончыкта, тудын чонжым тарвата. Тыгэракын, сылнэ мутын чон тарватыма гыч социальнэ функцийжэ лэктын шога—сылнэ мут классовый задаче-влакым шукташ ўжэш, вийым пуэн шога, тарата.

„Салтак ватэ Олыана“ повэстыым налаш гын, тушто клас тушман ваштарэш, ошо-влак ваштарэш кучэдалаш ўжмыжө уло. Социальный функцийжат тыжэч лэктын шога. Литэратур кружоклан сэдэ повэсть лудмо годым капиталист кугужаныш-влакын Совет Ушэм ваштарэш сарым тарватымэ шотышто осал пашаштым умылтарэн, сарлан йамдылалташ ўжман (Осоавиахим кружокым, РОКК ушэмым организовайман).

Но сэдэ повэстыын социальный функцийжэ (күлэшлыкшэ, пайдалыкшэ)—кўшнө ончыктымо ситыдымаш-влак огыт лий гын, эша кўшнырак лийэш ыльэ.

„Карш корно“ повэсть колхоз ыштымаштэ клас кучэдалмашым ончыкта. Мутат укэ—Орай күлэшан тэмын налын мошта. Сай тэмын налын моштымэкэ образым сай почын пуэн (а ик образым сайын почын пуаш—вэс образ-влакым налаш күлэш—система образов—манмэ лийшаш), тўнг идэйым сайын сүрэтлаш күлэш. Садлан вэрчын литэратур пашан тэхникыжым (композицым мойн) сай шинчаш күлэш. Кўшнө ончыктымо гыч палэ лийэ—литэратур пашан тэхникыжым Орай шагал шинча.

Тидэ гэхник шинчыдымашэт пу- тырак раш „Карш корно“ повэ- стыштэ койын шога. Сандэнэ тидэ повэсть тэргымынам ситыдымаш ончыктымо гыч тунгалына.

Эн ончычак палэ огыл: сэдэ по- вэстыштэ тун гэройжо кё? Очыни, Д. Орайын шонымаштыжэ Пашэр тун гэрой лийшашлык.

Пашэрын илыш корныжым ончал лэктына. Пашэрын ачажэ—йорло- марий—чэрланэн кола. Ачаж дэч вара аважат шукак ок илэ, тудат кола. Кум изи икшывэ-влак тулыкэ- ш кодывт.—Пашэрын изажэ, адак шольыжо. Нуно кучаш коштыт... Умбакажэ Пашэрын изаж дэн шольыжо куш йомыт, палэ огыл, ала шужэн колат, ала иктаж вэрэ кайат.

Тидыжымат каласыдэ ок лий: ок кұл гынат, Д. Орай шкэ сэрымыжэ годым сайын шоналтыдэ, түрлө түрлө йэнг лумым пурта. Тыгэракын, „Салтак ватэ Ольга“ повэстыштэ 40 йэнгын утла лумышт уло, „Карш корно“ повэстыштат 43 йэнгын лум- жё ончыкталтын.

Тэвэ „Карш корнышто“ Йыван Пэтыр ватэ колхозник-влакым игыл- таш тунгалын. Ватэ тўшка ик кол- хозник дэч лэктын кайат: колхоз- улатыс—манывт. Вара сэдэ Йыван Пэтыр ватэ Осып дэнэ куштымы- жым чарна. Умбакажэ Пэтыр ватэ нэргэн йўкат укэ, ала куш йомо. Му- чаштэ Лука лэктэш. Кулак Сакар тудлан—„Шуко үдэт совет погэн на- лэш“ манэшат, Лукат имным туа- рыш мөнгышкыжэ тольо—Орай ма- нэш. Так ок кўллан шуко йэнгым кы- дач-покшэч сүрэтлымэ повэстын сылнылыкшым волта, адак лудшым сырыкта. Вэт лудшо палынэжэ: йо- ра тый тугай йэнгым ончыктэнат, а умбакажэ мо лийын?—манын, йод- дэ ок чытэ. Садлан вэт тунг идэй- ым, тунг образым сайын сүрэтлаш лийын вэлэ кўлэш сэмын моло ти- пым пуртат, а Орай лудшым ок ча- манэ, йалыштэ йэнг шуко, сандэнэ кажныжын гайак икта кузэ да, кэч лумжым ончыктэн гына да повэ- стыш уто йэнгым шўшкэш.

Рэвольуцо жап толын шуо. Граж-

дан сар. Чодраштэ коштышжла Па- шэр ошо кидыш вэрэштэш. Кузэ- тудо ошо дэч утлэн, мэ кўшнө он- чыктышна. Вара кўтым кўта. Ик- жап эртымэкэ заводыш кайа, завод- гыч добровольно Йошкар Армейыш кайа. Дальнэ-Восток Армейыштэ ту- дын гэройлык пашажлан көра Йош- кар Знамя ордэным пуат. Йошкар Армей дэч вара Пашэр мөнгыш- кыжэ толэш, тудо йал озанлыкым социалист корно дэнэ виктарэн кол- таш шона. Шонымыжо пэш сай. Ордэн налшэ, изиньэкак тулыкэш кодшо, орлыкым шуко чытышэ, батраклан коштшо, Йошкар армей школым эртышэ Пашэр моло сэмын шонэнат ок кэрт.

А йалыштэ кулак-влак Лудо Са- кар, Сэлэн Мигыта мойын путрак- чойа лийыныт. Нуно йорло дэн ик марда коклаштэ кэлшыдымашым ышташ (организовайаш) тунгалы- ныт. Йорло дэн ик марда-влакым сырыктэныт. Тыгэрак нуно киндым твэрды заданэ шот дэн пыштымэ дэч утлэныт.

Йорло-влакат (нунын коклаштэ активист-влакат) ик мардалан сырэн пэнгыдэ заданым кулаклан огыл, ик мардалан пуэныт. Ик манаш, йалыштэ „шолагай“ паша- лийын кайэн.

Клас кучэдалмаш йалыштэ тыгэ- чот талышнэн гын, Пашэрлан ончыл- радамаштыжэ лийман ыльэ. Илы- шын чынжэ тугай—Пашэр гай йэнг- өрдыштэ шогэн ок кэрт. А Д. Орай ала молан да Пашэрым өрдыштэ шогыкта. Пашэр колхоз нэргэн гына умылтара. Тудын дэке пошкудо- влак ордэн ужаш мийат, колхоз нэргэн ойлаш тунгалэш гын, чылан лэктын кайат.

Вара йорло-влак (5 йэнг) ышкэак Пашэр дэч мийат: колхозым почаш йодывт.

„Тынар йэнг дэн колхозым по- чаш ок лий—манын, возалтшэ- влакым Пашэр поктэн колтыш:

— Кайза, кажныжэ ик йэнг гыч пуршаш йэнгым ўжын кондыза!“

Тыгай мутым йал совэтыштэ шинчышэ бўрократ гына каласэн

кэртэш. А Орай шкэ Пашэржылан тугай мутым ойлыкта.

Йора, сэдэ йорло-влакэт күлэш нарэ йэнгым кондэныт. Нунын коклаштэ киндым шуко тұлышө ик марда-влакат улыт. Нуно Пашэрлан вуйым шийыт. Пашэр адакат—

„киндэ нэргэн вара ойлэна. Кызыт колхозыш пурымо нэргэн мутланэна,—кутыра Пашэр. Андрей сырыш...“

Чынжак гын, Пашэр эн ончыч Андрейын вуй шиймыжым колыштэш ыльэ. Умылмэкэ титакым төрлаташ полша ыльэ. Кулаклан пэнгыдэ отпорым пуэн, колхозым организовайа ыльэ..

Ала кузэ да йалыштэ колхоз почылто. Кулак кашак колхоз ваштарэш эшэ талын кучэдалаш тўнальэ. А Пашэр ала могай паша дэн Москош кайа, йалыштэ кулаклан вольна кодо.

Пашэр тугакшэ Москош ок кай ыльэ дыр, тудым Орэй колтэн.

Тидэ жапыштэ партий йачэйкэ сэкретар Иванов кулак влакын осал пашаштым, чойаштым тўжвак луктэш. Тудлан йорло-влак огыл, пэнгыдэ заданьэ налшэ ик марда влак талын полшат.

Тидэ жапыштэ Пашэр мөнгө толэш. Кулак кашаклан полшышо Вэдат муг гыч умлаш лийэш: пуйто Пашэр йорло погынымашым ыштэн, тушто налогым индивидуальнэ луымо нэргэн да сайлымэ правам йомдарымэ нэргэн йодышым ыштэн. Мом вара Пашэр ыштэн кэртын, лудшо тугак палэн ок кэрт.

Тылэч умбакыжэ Пашэр адак өрдышкө кайа. Допризывник туныкташ командирлан налыт. А колхоз ваштарэш кулак-влак пугырак чот кучэдалыт. Шошо ага шуэш, а колхозын нымат йамдэ огыл. 5 сурт вэлэ кодын, нунын 2 имньэ вэлэ. Кулак-влак мыскылат. Пашэр толэшат, колхозым утараш тўналэш. Районыш кайа. Тушто бұрократ-влак койышым ваш лийэш. Чот тыршэн, бұрократ ваштарэш кучэдалын, райком полшымо дэнэ Пашэр кум имньым конда. Колхозат шошо агам сай эртар, йол ўмбак шога-

лэш. „Шўргө йалын шэмэр коклаштэ шуко йэнгын кумылжо колхоз вэлыш савырныш“—манын, Д. Орай повэстьшым пытара.

Тыгэракын, тўн гэрой—Пашэр моткоч мутыкын, пэлэ сўрэтла тын. Садын дэнэ тидэ повэстын сылнылыкшэ йомэш.

Эрта ситыдымашым гына ончыктымашынжэ лий манын, повэстын сай могыржымат ончыкташ күлэш. Шэмэр кресаньыкын тошто годсо илышыжэ пэш сай ончыкталтын. Пашэрын ачажын колымыж дэч ончыч шкэ илышыжлан өпкэлэн ойлымыжо чонэтым тарвата. Вара кулак кашакын чойаланымыжэ, совэт да колхоз ваштарэш кучэдалмыжэ сайын ончыктымо.

Вэт Орай карш корным, күш күзымө корным ончыктынэжэ ыльэ. Клас кучэдалмаш гыч колхоз шочын, кулак ваштарэш кучэдалын, пэнгыдэмын, күш күзэн. Тыгай, мэмнан шонымаштэ, повэстын тўн идэйжэ. Но тидэ тўн идэйжэ повэстыштэ шукталтын огыл, колхоз эша йол ўмбак шогалын вэлэ, пэнгыдэмаш тўнгалын огыл. Эша ончылно кучэдалшаш шуко уло.

Повэстым лудын пытарымэкэ лудшын—тугэ гын, ындэ колхоз йоршынак сэна—манын ўшанымашыжэ лэктэш. Но тидэ шонымаш пэш пэнгыдак огыл.—„Кө шинча: ала адак Пашэр икта куш кайэн колта, кулак-влакшэ пэш чойа улыт, вэт Мигыта йэшыжым колхозыш пуртэнат...“ тэвэ тыгай өрмаш лудшын лэктэш.

Орайын сылнэ мут сэрымаштыжэ эрзак патыр йэн-влак гына—„гэрой“ гына у илыш вэрчын кучэдалыт. Гэройжат ала могай пэл могыран улыт. Ольга, Пашэр—коммунист улыт мо, нигузэат палаш ок лий. Гэройым пэл могырым сўрэтлада, адак Орай шэмэр массым шуныжо годым монда, шэмэр массын коммунист партий почэш у илышыш кайшаш вийжым ок уж. Тидыжэ пугырак „Карш корно“ повэстыштэ койэш. Пашэр адак кайа гын, колхоз шаланэнат кэртэш—манын шонэт. Сандэнэ повэстын социаль-

мый функциейжэ үлкө волгалтэш.

А Пашэр толмэкижэ викак кулак ваштарэш кучэдалаш тўналэш ыльэ гын, ик манаш—илышын чынжэ сай сўрэтлалтэш ыльэ гын, повэсть лудмэнтгэ тугай өрмаш ок лэк ыльэ. А кулак-влак Пашэр ваштарэшат кучэдалаш йөным муыт ыльэ. Тидэ шотышто Орайлан ёрын шогымыжо ок күл ыльэ, вэт тудо жызыт кулак влакын чойалыкыштым ончыктышаш вэрчынак Пашэрым ёрдыштө шогыктэн Москошко да мойын колтылын. Писатэль-влак-лан мондымо ок күл:—кызытсэ альэ тошто (эртышэ) илышым сўрэтлэн, ончыко лийшашым тичмашрак палдарэн мошта гын, тудо социалист рэализм метод дэкэ чакэмэш лийэш.

„Карш корно“ повэстыштэ социалист рэализм метод дэкэ Д. Орайын чакэммыжэ альэ ок кой.

Тыгэракын, Орай критик рэализм шот дэнэ сэрымыжэ годым (бўрократизм, тошто йўлам лупшымыжо годым) сайын сўрэтла, талантшэ койын шога. Кызытсэ илышым сўрэтлаш тўналэш гын, сай гэрой-влакым ончыкташ тўналэш гын, тудын биологизм лэктэш (шарналтыза: вэт Йамэт чылажымат ўдрамаш йоратымаш гычышташ тўналэш), натурализм лэктэш (посна дэталым уто дэн сўрэтлымаш), тоштым да марий калыкым идеализироватлымаш лэктэш, тип-влак характерный огыт ул, композиций (чонгымо) чотыштат кўчык уло.

Д. Ф. Орайын мировоззрэньыжэ үлнө шога, тудо илышыштэ тўрлыжымат ужэш, тўрлө фактым шинча, но сэдэ факт-влакым марксизм-ленинизм йодыш чот дэнэ иктэшлэн да ойырқалэн ок мошто. Тудо илышым шинча, илыш гычын шинчымыжым сылнын сўрэтлэн (типым пуэн, композиций шотышто күлэш сэмын чонэн) ок мошто. Сандэнэ художэствэный вымысэл—манмэт илышын чынжэ ваштарэш лийэш да писатэлым натурализм корныш (посна дэталым ок күл гынат сўрэтлымашкэ) лупшалэш. Тудо йорло

гыч лэкшэ, кулак ваштарэш пўм пурын, сырэн ила, вэс шотшо дэн кресаньык шинча дэн илышым ончымашыжэ кулак ваштарэш сылнэ мут гыч кучэдалаш күлэш йөным ок пу, чаракла.

Тыгай протировэчий-влак Д. Ф. Орайын улыт, тидэ противорэчий тудын творчэствэ корныштыжо койыт, садэ гычак ситыдымаш лэктэш. Но чыла тидэ противорэчийым Д. Орай сэнэн кэртэш. Сэнгымэкэ сылнэ дэч сылнэ произвэдэньэ-влакым пуаш тўналэш. Сэнгышаш йөнжө иктэ вэлэ—социалист рэализм.

Совэт ушэмысэ писатэль погынымаштэ социалист рэализм нэргэн Жданов йолташ тыгэ ойлыш:

—Сталин йолташ мэмнан писатэль-влакым айдэм чонын инжэнэрышт улыт—манын лўмым пуыш. Мо тидэ лийэш? Тидэ лўм тэндан ўмбаке могай обэзаныстыым пышта?

Тидэ, эн ончычак—сылнэ произвэдэньэш илышым чынын сўрэтлышаш вэрч, илышым шинчаш күлэш, илышыжымат схоластичнэ огыл, колышо гай огыл, мый дэчэм ёрдыштө шогышо „объективнэ рэальнысть“ гай огыл, а тудын рэволюцо корно дэнэ вийанмыжым (атыланымыжым) сўрэтлыман.

Тидын дэн пырля илышын чынжым да историйсэ конкретнысшым сўрэтлымашым шэмэр-влакым социализм корно дэнэ тўныктымо да уш-акылыштым тудо корно дэнак вашталтымэ задачэ дэн кэлыштараш күлэш. Тэвэ тыгай йөн дэнэ (метод дэнэ) сылнэ литературым да литератур критикым сэрымэ—лачак социалист рэализм метод лийэш.

Мэмнан совет литератур тэндэнциозныстан—манын титаклымэ дэч ок лўд. Да, совет литератур тэндэнциозный, вэт клас кучэдалмэ жапыштэ клас дэч, политик дэч ёрдыштө шогышо, тэндэнциоздымо литератур лийын ок кэрт... Айдэм чонын инжэнэржэ лийаш—тидэ коқ йолгэ рэальный илышыштэ шогымаш лийэш. А ти-

дыжэ тошто романтизм дэч ни-
гунам лийдымэ илышым да ни-
гунам лийдымэ гэрой-влакым сү-
рэтлышэ кызытсэ противорэчийан
илыш гыч, пызырыма гыч лий-
дымэ тўньаш, утопийыш нангай-
мэ романтизм дэч йөршэш ойыр-
лымо лийэш. Мэмнан литэратур-
лан, кок йолгэ пэнгыдын мате-
риалист нэгызыштэ шогышо ли-
тэратурлан романтикэ торэш ок
шого, но тидэ вэс түрлө роман-
тикэ, рэволюцион романтикэ. Мэ
манына: совет сылнэ литэрату-
рын да литэратур критикын тўн
мэтодшо социалист рэализм, а ты-
жэчын тыгэ лэктэш: литэратур
творчэствыш рэволюцион роман-
тизм тудын күлэш ужашыж гай
пурыман—вэт мэмнан партийын
чумыр илышыжэ, пашазэ кла-
сын чумыр илышыжэ, нунын ку-
чэдалмышт гыч тыгэ койэш: эн
суровый, эн күлэшан практик
паша путырак сылнэ пэрэспэкт-
тив (ончык лийшаш) дэнэ да пу-
тырак куго гэройлык дэн ушалт
шого. Мэмнан партий эрэак са-
дын дэнэ вийан ыльэ—тудо па-
ша ыштымашым (дэловитысть)
да практикым кумда пэрэспэктив
дэнэ, эрэак ончык кайаш тыр-
шымэ дэнэ, комунист обшэствым
ыштэн шуктышаш вэрч кучэдал-
мэ дэнэ ушэн шогэн, кызытат
ушэн шого. Совет литэратурла-
нат мэмнан гэрой-влакым он-
чыктэн мошташыжэ күлэш, адак
эрласэ илышышкат ончал мош-
таш күлэш. Мэмнан эрласэ илыш
утопий огыл, тудо—мэмнан эр-

лана—тачэ умлэн, план чот дэнэ
паша ыштымына дэн йамдылал-
тэш.

Айдэм чонын инжэнэржэ ли-
йаш литэратур пашан тэхникшым
шинчыдэ ок лий... Тидэ шот гыч
тошто жапысэ литэратур наслэд-
ствым критик шот дэнэ умлэн
налмаш куго задачэ лийын шого,
тидэ задачым рэшайдэ айдэм чон
инжэнэр лийаш ок лий...

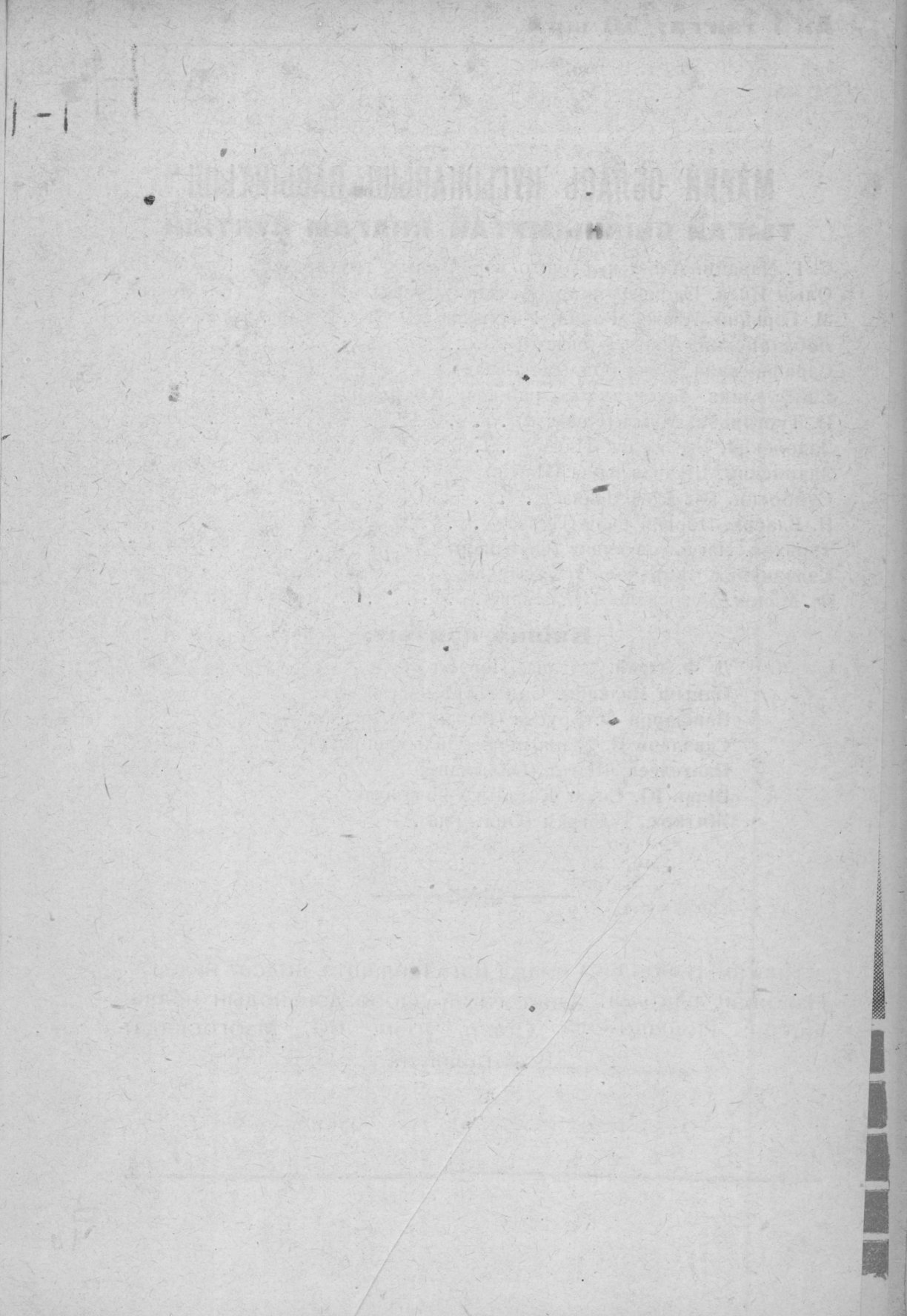
Айдэм чонын инжэнэржэ ли-
йаш—тидэ йылмэ культур вэрч та-
лын кучэдалмаш, сылнэ мутын
качэствыж вэрч кучэдалмаш ли-
йэш. Мэмнан литэратур кызытсэ
жапын йодмыжым альэ шуктэн
ок шого. Мэмнан литэратурын
почэшрак кодмыжо сознаньын
экономик дэч почэш кодмыжым
палдара, тидэ дэч мэмнан литэ-
ратор-влакат утлэн кэртын огыт
ул. Садэ гычак чарныдэак шкэ-
идэй мировоззрэнным социализм
сэм дэн күшкө нөлтэн шогыдэ,
шкэныштын шинчымыштым нөлт-
тэн шогыдэ совет литэратур-влак
лудшо влакын уш акылыштым
(сознаньыштым) социализм вэкэ
вашталтэн огыт кэрт, тыгэрак ай-
дэм чонын инжэнэржат лийын
огыт кэрт*.

Жцанов йолташын ойлымыжым
Орайлан вэлэ огыл, моло писатэль-
влакланат ушыш налын, тудын ка-
нашыжым тўрыс шуктышаш вэрч
талын кучэдалман. Тыгэ вэлэ Ста-
лин йолташын „айдэм чон инжэ-
нэр“ манмэ почотан лўмым мэ на-
лын кэртына.

* Мут гыч мутыш кусарымэ огыл, смысл почэш гына кусарымэ.

Рэдколлэгий: П. К. Карпов (рэдактор), В. А. Мухин,
Олык Ипай (сэкретарь), С. Г. Чавайн, Шабдар Осып.

ИНВ. № 12

МАРИЙ ОБЛАСЬ КУГЫЖАНЫШ САВЫКТЫШ ТЫГАЙ СЫЛНЫМУТАН КНАГАМ ЛУКТЫН

С. Г. Чавайн. Акпатыр (Тошто марий илыш гыч драмэ)	1 т.	50 ыр.
Олык Ипай. Пионьэр муро (Почэламут влак)		40 ыр.
М. Горький. Аважэ (Роман, 1-й ужаш)	2 т.	50 ыр.
Либэдинский. Арня (Повэсть)		70 ыр.
Сэрафимович. Йоча (Ойлымаш-влак)		70 ыр.
Сэйфуллина. Закон пудыртышо-влак (Ойлымаш)		30 ыр.
И. Тургэньэв. Муму (Повэсть)		30 ыр.
Задонский. Вэс илыш (Пийэс)		60 ыр.
Задонский. Шкэнан паша (Пийэс)		75 ыр.
Субботин. Вэс шум (Пийэс)		65 ыр.
П. Власов. Пөрвөй палэ (Пийэс)		35 ыр.
Тэрэхов. Пагалымэ йунат (Ойлымаш)		50 ыр.
Сэлэзньова. „Карамэль“ (Ойлымаш)		65 ыр.
Ф. Малов. Куго паша (Ойлымаш)	1 т.	20 ыр.

Вашкэ лэктыт:

- Д. Ф. Орай. Олыана (Повэсть).
 Йаниш Йалкайн. Сылнымут нэргэн мут.
 Панфэров Ф. Бруски (Роман, 1-й кнага).
 Савэльэв Н. Шарнымаш (Ойлымаш-влак).
 Пантелеев. Шагат (Ойлымаш).
 Шиан Ю. Совет Китайысэ йоча-влак.
 Житков. Тэлэграм (Ойлымаш).

Кнагам районласэ кнага магазинлаштэ йодса, налза.
 Наложэн платьож дэнат тыгай адрэс дэн йодын налаш
 лийэш: Йошкар-Ола, Совет урэм, 60, Маргосиздат
 ТОРГОТДЭЛЛАН.

Ц. 1985г.
 Акт № 46
 Вкладн. л.